

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

D^e SZEMERE SAMU

1938.

BUDAPEST.

1938.

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

LX.

ÉVKÖNYV.

1938.

BUDAPEST.

1938.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

Dr SZEMERE SAMU

1938.

BUDAPEST.

1938.

A TÁRSULAT VEZETŐSÉGE

Tisztikar.

- Elnök:* WERTHEIMER ADOLF.
Társelnökök: Dr. FISCHER GYULA, főrabbi, SZÁNTÓ JENŐ,
a Magy. Izr. Orsz. Irodájának alelnöke.
Titkár: Dr. HEVESI FERENC, rabbi.
Pénztáros: Dr. MAKAI ERNŐ, vezérigazgató.
Ellenőr: ALAPI BÉLA, ügyvezető-igazgató.
Ügyész: Dr. DÉSI GÉZA, m. kir. kormányfőtanácsos.

Az igazgatóság tagjai:

- Dr. ALAPY HENRIK, egyet. tanár.
Dr. BUDAI GÖLDBERGER LEÓ, gyáros, felsőházi tag.
Dr. ENDREI S. HENRIK, a Pesti Chevra Kadisa igazgató-
főtitkára.
EPPLER SÁNDOR, a Pesti Izr. Hitközség főtitkára.
Dr. GUTTMANN MIHÁLY, a Ferenc József Orsz. Rabbiképző
igazgatója.
Dr. HAJDU MIKLÓS, vezérigazgató.
Dr. báró HATVANY BERTALAN, nagyiparos.
Dr. HEVESI SIMON, pesti vezető-főrabbi.
Dr. KISS ARNOLD, budai vezető-főrabbi.
KÓBOR TAMÁS, író, főszerkesztő.
KRÁMER MIKSA, a Pesti Chevra Kadisa elnöke.
Dr. KRISZHABER ADOLF, a Budai Izr. Hitk. elnöke.
Dr. LÖW IMMÁNUEL, főrabbi, felsőházi tag, Szeged.

Dr. MAHLER EDE, ny. egyetemi tanár.

Dr. MARCZALI HENRIK, ny. egyet. tanár.

PFEIFFER IGNÁC, ny. műegyetemi tanár.

Dr. SZEMERE SAMU, tanügyi főtanácsos, az Orsz. Izr.
Tanítóképző igazgatója.

VÉSZI JÓZSEF, felsőházi tag.

VIDA JENŐ, felsőházi tag, az I. oszt. magyar érdemkereszt
tulajdonosa.

BÁRÓ CSEPELI WEISS ALFONZ, gyáros.

Hivatalból az igazgatóság tagjai:

STERN SAMU, udvari tanácsos, a Magyar Izr. Orsz. Irodájá-
nak és a Pesti Izr. Hitközség, valamint a VI. községkerü-
let elnöke.

WEINER KÁROLY, Szombathely, a VIII. községkerület
elnöke.

JÁNOSII ENGEL JÓZSEF, udvari tanácsos, Pécs, a X. község-
kerület díszelnöke.

Dr. SZEGŐ MIKLÓS, ügyvéd, a XI. községkerület elnöke.

Dr. KALLÓS HENRIK, Győr, a XII. községkerület elnöke.

Dr. MANDEL SÁNDOR, Szolnok, a XIV. községkerület elnöke.

ÚJNÉPI ELEK GÉZA, földbirtokos, a IX. községkerület elnöke.

Dr. PAPP RÓBERT, ügyvéd, Szeged, a XXII. községkerület
elnöke.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

A FOGADALOM ÉRTELMEZÉSE

A ZSIDÓ VALLÁSTANI FORRÁSOKBAN.

I.

A fogadalom a vallásos érzésnek, vagy némelyek szerint a vallásos ösztönnek, egyik legősibb megnyilatkozási formája. Talán egyidős vele. Történelőtti tehát, és éppen azért egyetemes emberi jelenség. A fogadalom lényegileg annyi, mint felajánlás az istenségnek. Tárgya lehet áldozat, vagy személyes teljesítmény, lehet lemondás valamiről, önmehtagadás, aszkézis, amely egészen az önfeláldozásig fokozódhatik.

A fogadalomnak e kevés vonallal körülhatárolt tartalma rendkívül változatossá tette az egyetemes emberiség életét történelmi fejlődése és földrajzi elterjedése folyamán. Milyen gazdag, egymással össze nem mérhető különféleség árad egyazon alapfogalomból, midőn az egyetemes emberiség a maga tagozottságában, törzsek és népek képében tűnik elénk. Ugyanabból a forrásból merít egyfelől a föníciai asszony, amidőn egy szinte megtébolyító föllekesítésre gyermekét a Móloch ízzó karjaiba teszi, és másfelől az istenének kedvét kereső görög ember, midőn Zeusnak hekatombát áldoz. A buddhistának virágszórása prófétája szobra előtt és a tőle vallástörténetileg nem nagyon távoleső jainistának ama hite, hogy az Istennek egyik legkedvesebb emberi fel-

ajánlás az önként vállalt éhhalál; a vestaszűzek örök világmegtagadási fogadalma; falusi hitbuzgó asszonyok térdencsúszása a remete kápolnájának lépcsőin, Origenes önmegcsonkítása és sok más, önmegtagadó, önsanyargató vallási tett egyazon forrásból táplálkozik: a fogadalom misztikus mélységéből, ama számító ésszel föl nem érhető áhítatból, mely odaadásra, áldozásra készíti a hívő lelket.

A gyógyulást, segílyt, üdvöt kereső hívő lelkek útjainak gazdag különfélesége tárul elénk azokban a jámbor cselekedetekben, amelyek a szűkebb értelemben vett áldozati kultuszhoz tartoznak. A fogadalom ugyanis leginkább áldozásban keresi tárgyi kifejezését. Erkölcsei szempontból ki kell emelnünk az élővilágból szedett áldozatokat, az állat- és emberáldozatokat. Az állatáldozatoknál főleg az áldozás módja az, ami az utókor figyelmét magára vonja; az emberáldozatoknak pedig már pusztá ténye is gondolkodóba ejt; már a pusztá tény kihívja az évezredek távolságából visszapillantó utód lesujtó bírálatát, vagy fürkésző magyarázatkeresését arra a lelki beállítottságra, amelynél fogva az egyik ember oltárra vonszolja a másikat, hogy istenének feláldozza és az embertárs vérével megszerezze magának istene kegyét.

De térjünk át szűkebb tárgyunkra: a zsidó fogadalom közelebbi meghatározására és vele kapcsolatban a zsidó áldozás alapeszméjére.

A zsidó fogadalmat főképpen az különbözteti meg a korabeli világban, tehát az egész ókorban és jóval utána is szokásban volt fogadalomtól, hogy nem mint *önálló* eszme lépett életbe. A zsidó fogadalom szervesen

beleilleszkedik a vallástörvény *egészébe*. Míg tehát minden más nép fia *maga* határozta meg fogadalma tárgyát és mikéntjét, addig a zsidó hívőnek fogadalmi vágyát szigorú szabályok megszorították. Át nem hágható korlátok kötötték meg szabad, önkényes fogadkozási hevülését. A fiatal leány, akinek rajongó lelkülete leginkább hajlik fogadalomtételre, atyjában találja meg az áthághatatlan sorompót. A Tóra felhatalmazza az apát, hogy oldó vagy tiltakozó szavával megsemmisíthesse leánya bármely fogadalmát. Hasonló jogot kapott a férj feleségével szemben (Num. 30, 2—17.). De ezeknél a külön kategóriáknál nagyobb jelentőségűek a fogadalmat általánosan megszorító határozatok.

A zsidó alapgondolat a következő: Fogadalmakkal és felajánlásokkal az ember tisztán *egyéni* kötelességet vállal magára. De egyéni kötelességek és az ember önvállalta feladatai soha nem lehetnek olyanok, hogy a fennálló törvényrendszerrel és jogrenddel összeütközésbe jussanak. Isten a Tóra és a hagyomány által megtiltott minden olyan fogadalmi felajánlást és az embernek minden olyan önvállalta vallási cselekedetét, amely embertársi jogokba ütközik. A fogadalom mint *egyéni* törvényszabás csak a megengedettnek határain belül mozoghat; nem ellenkezhetik magával a mindenkire egyaránt kötelező törvénnyel.

Hogy mi minden következik ebből az egyetlen általános főszabályból, azt néhány példával szeretném megvilágítani.

Első példánk az önkéntes áldozatok felajánlása, — igen szomorú fejezet az ókori népek hitéletében, mert e felajánlások középpontjában az emberáldozat van.

Újabbkori szakbúvárok úgy vélik megértetni a modern emberrel a tőle időben és gondolatban olyannyira távoleső emberáldozatot, hogy új tudományos kifejezést faragnak számára: prae-etikus áldozási jámborságnak nevezik (prae-ethische Opferfrömmigkeit). Ez annyit jelent, hogy az emberáldozás, mint vallásgyakorlat etika-előtti időkből származik. Olyan időkből, amidőn az emberek ismerték ugyan már az istenhitet, felkarolták már az istentisztelet eszméjét is. De még nem ismerték fel az erkölcsiség fogalmát.

Nehéz az új szó pontos megértése. Mit jelentsen az etika-előtti idő történelmileg? Egyrészt ugyanis nem követhetjük a történelmet visszafelé oly messzire, míg csakugyan oly korszakra találunk, amelyre az adott felelet teljesen ráillik; nevezetesen, hogy buzgó istenhittel és istentisztelettel az erkölcsiség *teljes* hiánya tár sulna. De másrészt előre haladva sem jutunk el egykönnyen az emberiségnek olyan fokához, amelyben erkölcsiség és emberáldozás kizárnák egymást. Akadunk egy igen nevezetes jelenség-sorozatra, amelyben emberáldozási esetek ellenére is az erkölcsiség nyomai világosan felismerhetők. Közelebbi megvilágításban a helyzet egészen más. Nem az erkölcsiség fogalmán, hanem csak az erkölcsiség méretezésén, adagolásán fordul meg az egész. Azon, hogy az erkölcsiség kire vonatkozik, kire nem. Vagy még jobban: az *emberiség fogalmának körén* fordul meg az egész. Az ember fogalmának körét majd szűkebbnek, majd tágabbnak vették.

Evaristus Mader, aki az emberáldozat kérdésének külön könyvet szentelt, megállapítja forrástanul-

mányok alapján, hogy Alsó-Egyiptomban, különösen Busirisban, szőkehajú embereket áldoztak. Ezek természetesen nem voltak bennszülöttek; a partokhoz vetődött idegen hajók embereiből kerültek ki. Felső-Egyiptomban, nevezetesen Abydosban, vöröshajúakat áldoztak. Azok is idegenek voltak (Mader, Die Menschenopfer der alten Hebräer und der benachbarten Völker, 22—23.). Ez a tény világosan mutatja, hogy bizonyos erkölcsi rendszer volt már akkor Egyiptomban. Sőt már megvolt az emberi közösségérzet etikája is. Mert hiszen nyilvános oltárokon áldoztak a *közjóért*, a *közösség* üdvéért. Csakhogy a közösség fogalmába csak a törzsbeliek tartoztak. Az egyiptomi erkölcsstan kizárólag a törzsbelieknek tartotta fenn az emberi jogokat, közöttük az élethez és szabadsághoz való emberi jogokat is. Mert, mint tudjuk, Egyiptom nemcsak az emberáldozat, hanem a rabszolgák országa is volt és ezeknek állományát is idegen törzsek hozzátartozói szolgáltatták.

Tizenkét évvel ezelőtt megtekintettem Kairóban a Tut Enk Ammun sírjából előkerült kincsek egy részét. Figyelmemet leginkább egy szerényebb üvegtábla alatt őrzött, néhány sétabot-alakú pálcá ragadta meg. A pálcák felső részén félkörben ívelt fogantyú volt, mely finoman faragott emberfejjel végződött. A faragvány oly finomvonalú volt, oly művészi tökélyt mutatott minden részletében, hogy a figyelmes szemlélő csak nehezen tudta a pálcák fölött elmúlt 4000 évet oda képzelni. De engem akkor nem a művészet érdekelt e történeti emlékeken, hanem a történeti tanúság, melyet a fejek megőriztek az utókor számára. Pontosan

felismerhető még ma is a fejek törzsbeli hovatartozása. Egyiptomhoz viszonyítva mind *külső törzsek* fejei: perzsa, föníciai, szerecsen és más idegen fejek, amelyeket hajdan Tut Enk Ammun markában tartott, jelképesen is, meg a valóságban is. Ezekkel a fejekkel szabadon rendelkezett. Ez nem prae-etikai jelenség: mert etika már létezett akkor. Csak nem *mindenki* számára; nem mindenkire terjedt ki védelme. A fejek alakja, ábrázata, hajszíne szerint volt adagolva.

E tekintetben a klasszikus görögök sem voltak különbekek. Az emberáldozat ott is dívott és az áldozatok ott is idegenekből kerültek ki. Themistokles Bacchus Omes-tesnek három perzsát mutatott be áldozatul (Plutarch. Themist. 13. Pelop. 21.). Csak nagy ritkán fordul elő olyanféle példa, mint Kratinus esete, ki Athén városának megtisztításánál önmagát ajánlotta fel áldozatul (Athen. 13., 78.). A görögök erkölcsi különállásának *nyelvi* emléke is van: a rajtuk kívül álló emberiségre rásütötték a ‚barbár‘ bélyegét.

Csodálatosnak tűnik fel, de csak első pillanatra, hogy az ókor legműveltebb népei is összetalálkoznak az emberáldozás eszméjében a legkezdetlegesebb és legvadabb törzsekkel. A mexikói aztékoknál, kiket teljesen elszigetelteknek hittünk a többi emberektől, egészen a XVI. századig ugyancsak emberáldozati kultuszt találtak; és ott is törzsi alapon művelték. Az aztékok egyenesen e célból háborút viseltek szomszédaikkal, hogy elegendő foglyot szerezhessenek oltáraik szükséglete számára (Scherr, Gesch. d. Rel. I., 68.). Pedig itt sem kell kölcsönvételre gondolni. Érthető, hogy az aztékok saját maguktól is ráhibázhattak az emberi közösség-

nek oly felfogására, melyben a szomszéd törzs már nem foglaltatik.

Az aztékok ősi primitívségére vall, hogy náluk nem annyira az ideggyűlölet mint különálló észme, hanem inkább a leplezetlen önösség keresetlen, vademberi ösösztöne lép előtérbe. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos az ősmexikóiak misztériuma a testté vált Isten feláldozásáról. A *foglyok* sorából választották ki azt az embert, akire ráruházták istenségük misztériumos helyettesítését. A fogoly isten nevét kapta, isten ruháit és jelvényeit vette magára és istenítésének tartama alatt — ez rendszerint egy évig tartott — isteni imádatban részesült. Gyógyította a betegeket, megáldotta a gyermekeket és dús ajándékokban volt része. Tíz-tizenkét személyből álló testőrség kísérte, nemcsak azért, hogy isteni tekintélyének nagyobb díszet kölcsönözzön, hanem inkább abból a célból, hogy a testté vált isten el ne menekülhessen szerepének végső jelenetétől, mely abból állt, hogy feláldozták ugyanannak az istennek, akit egy éven át helyettesített, és testét hívei megették. A részletesebb leírást lásd Frazer J. G., *The Golden Bough* (a német kiadásban 853. és köv.).

Ez a kultusz, melyet a XVI. századbeli spanyol felfedezők mint szemtanúk élményszerű közvetlenséggel írnak le, megőrizte számunkra, ha talán nem is a legősibb, de mindenesetre elég jellegzetes elődjét annak az idegenellenes etikának, amely Egyiptomban és később Görögországban és másutt fajelméletekkel támogatott ideggyűlöletté fejlődött. A mexikói vadembernél már ki volt ugyan fejlődve a maga felé hajló etika törzsszigetelő elve, de tudatos ideggyűlölet még nem

kísérte azt. Még meg tudta tenni azt, hogy az idegen törzsből ejtett foglyok közül kiválassza saját istenének képmását. Az őszindian tisztán az erőviszonyokból és a harci szerencse véletleneiből konstruálta meg a különbséget maga és idegen törzsbeli embertársa között.

Hogy viszonylik mindehhez a Biblia és a Talmud?

Önkéntelenül is szemébe ötlük az embernek a bibliai ige (Num. 15., 16.) תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם. «Egy tan és egy törvény legyen számotokra és a jövevény számára, aki tartózkodik nálatok.» Ez az isteni ige ütötte az első rést az ókori etikának rendkívül magas és nem kevésbé szűk várfalain. Itt talál először kifejezést az erkölcsiség és az emberiség korlátlan egyetemessége és általánossága.

A már említett általános korlát, amelyet a Biblia és a hagyomány a fogadalom elé húzott, lehetetlenné tesz mindennemű fogadalmat, mely a Tóra bármely szabályába vagy bármely emberi jogba ütközik. Emberáldozat tilalmáról nem is kell külön szólni. Hiszen halálbüntetés van kiróva még a *rabszolga* megöléséért is. És a Bibliában szereplő rabszolga csakis idegen törzsből származott.

Az elfogulatlan bibliaolvasó, még inkább a talmudismerő tudja, hogy a Szentírás a legélesebb harcot vívta az emberáldozat kultusza ellen. És ennek az elszánt és kitartó harcnak köszönheti az emberiség, hogy az ókornak e kegyetlen kultusza eltűnt a kultúrvilág hitéletéből. Amit tehát némelyek prae-etikusnak neveznek, az valójában prae-biblikus. Mert a Biblia kemény harca érlelte meg az egyetemes emberiség kedélyét arra,

hogy az ókori népek barbár embervér-kultuszát és erkölcsiségük szűk határait revízió alá vegye.

A modern ember több tekintetben, különösen vallás-erkölcsi, etikai téren a Biblia neveltje. A bibliai zsoltár már közel két évezred óta a népek imakönyve. Pedig a jeruzsálemi szentély zsolozsmáit tartalmazza. Ezek az ősi és mégis az újkorhoz is szóló fohászok, abból merítik egyetemes, történetfölötti szentségüket, hogy tiszta és szent a tartalmuk, az erkölcsiségük. A zsoltárok olyan oltár mellett hangzottak el először, melyet embervér nem szennyezett be.

Egy kis párhuzam rávilágít erre.

Csak nemrég kedve támadt a testedzést és sportot kedvelő világnak kapcsolatot teremteni maga és az ókor ama klasszikus népe közt, amely a torna és testedés terén előljárt és azt szinte külön kultuszként kimélyítette. A bekapcsolás nagyszerű sikerrel járt. Mert mi kellett az olimpiádok megújításához? A fődolog, a testedzést kedvelő és művelő ifjúság megvan a mi korunkban is. Korunk lelki hajlandósága a sporthoz egyenes arányban növekedik magával a sporttal, azaz a sport technikai és tartalmi gazdagodásával. Mi kellett tehát ahhoz, hogy korunk ebben a művelődési ágban hozzákapcsolódjék a messze ókorhoz? Nem kellett más, mint egy kis ókori szín, patina, egy kis archaizmus. Egy pár fáklya és egy küldönc vagy hírnök. A fáklyát meggyújtja az olimpiai játékok ősi színhelyén és elviszi a legújabb helyre. A többit aztán elintézte kifogástalanul az európai ifjúság egészen a régi görögök szellemében.

Ám próbálja valaki az egyetemesség eszméjét ha-

sonló értelemben átvinni ugyanazon klasszikus ókori népnek valamely ősi szentségére, valamely oltárára, mondjuk pl. az auliszi oltárra, amely annak idején arra volt rendelve, hogy rajta Agamemnon leánya saját vérével engesztelje ki a görög istenek haragját? Itt már megakad a bekapcsolási lehetőség. Sőt azt hiszem, hogy erre az átvitelre nem fog sor kerülni soha. Mert nincsen ma kultúrnép a föld kerekiségén, melynek törvénykönyve ezt megengedi. Színdarabot még lehet írni Iphigéniáról; ezt meg is tették, több ízben is. De ebben aztán kimerül minden, amivel mi az ógörög hitvilághoz kapcsolódhatunk. Már egy fohászt, egy imát, egy zsoltósmát, amely valaha megrezegtette a görög szív érzéseit, amely valaha föllelkesítette az antik görög ember vallásos kedélyét, nem vehet át a mai világ hívő templomlátogatója ama nagyhírű klasszikus nép papjaitól, költőitől, nagy gondolkodóitól. Pedig jól tudjuk, hogy az ógörögök nemcsak a testnevelés terén tűntek ki, hanem örökbecsű költészetet, filozófiát és irodalmat adtak a világnak. De szentélyeikhez hiányzik minden lelki kapcsolatunk, minden benső beállítottságunk. A *mai* templomoknak — nemcsak a zsinagógáknak, hanem a templomoknak a legtágabb általánosságban — bibliai zsoltárok kelleneek: ugyanazok a zsoltárok, amelyeket a jeruzsálemi templomban énekeltek két vagy három évezreddel ezelőtt a leviták a kohaniták áldozása alkalmával.

II.

Mindezt azért emelem ki, mert rövidesen lesz 100. évfordulója annak, hogy két nürnbergi tudós, Ghillany

és Daumer, rendszeres támadást intézett a Biblia ellen azon a címen, hogy kultusza emberáldozaton alapszik. Az előbbinek munkája 794 oldalas vaskos kötet; címe: Die Menschenopfer der alten Hebräer, Nürnberg, 1842. A másíknak munkája: Der Feuer- u. Molochdienst der alten Hebräer als urväterlicher, legaler und orthodoxer Kultus der Nation, historisch-kritisch nachgewiesen, Braunschweig, 1842. E helyen arra a megjegyzésre szorítokozom, hogy mindkét munkának egy az iránya: a Biblián keresztül támadó rést nyitni a zsidóság ellen és főleg alapot teremteni a mindig kiújulásra kívánczó vérvádnak. Így ítélte meg a komoly keresztény teológiai szakbírálat is. A már említett Ev. Mader azt írja többek közt (Die Menschenopfer, 7. l.): . . . weil die Hauptabsicht der beiden Forscher dahin abzielte, die den Juden oft zur Last gelegten Ritualmorde als uraltes Jahvegebot nachzuweisen, zu dessen Befolgung heute noch ein jeder Jude verpflichtet sei.

Megjegyzendő, hogy a kettő közül Daumer visszavonta könyvét halála előtt (Strack, Jüd. Geheimgesetze, 14. l. jegyz.). Mi az Öncáfolatot legkevésbé sem akarjuk lebecsülni. Sőt, örülünk neki. De másrészt kétségtelen, hogy a döntő cáfolat az alig százéves bibliai támadással szemben a több évezredes valóság. A történelem és különösen a kereszténység története megállapította, hogy a zsidó Biblia letörte az emberáldozat kultuszát. Igaz ugyan, hogy a molochimádat előfordul a Szentírásban. De mint főbenjáró bűntény fordul elő benne. Történeti igazságokat pedig nem lehet eltűntetni. Ilyen eltűntetési kísérletekre rácáfol minden zsoltár, amely a világ legtöbb templomában elhangzik újból

és újból ma is. Régi szentélyünk zsolozsmái megrezegtetik a mai hívők szívét is. Isten felé fordítják az előrehaladott emberiség lelkét is.

Az említett két nürnbergi tudós munkáinál nem időzhetünk. Megcáfolja őket a történet is, az egyház mai álláspontja is. Csak két ismert, egyébként is tárgyunkhoz tartozó példát emelünk ki e helyen: az Izsák ősatyánk feláldozásáról szóló fejezetet, az akédát, és Jiftach leányának esetét.

Izsák ősatyánk feláldozásánál nem kell soká időznünk, mert hiszen arra a valóságban nem is került sor. Az akéda fejezete (Gen. 22., 1.) kijelenti már az első versben, hogy «Isten csak megkísértette Ábrahámot». Mikor pedig Ábrahám megmutatta, hogy Istenbe vetett bizodalma ezt a próbát is kiállja, megszólal Isten angyala a válságos pillanatban (v. 12.): «Ne nyujtsd ki kezedet a fiúra és ne tégy neki semmit.» A régi és újabb komoly nemzsidó teológusoknak is egyhangú ítélete az, hogy az akéda fejezete negatív állásfoglalást jelent az emberáldozással szemben. Izsák esetének vallástörténeti értelmezése tehát nem is lehet más, mint az emberáldozat elvetése.

Mint tényálladék súlyosabbnak látszik Jiftach esete, de vallástörténeti értelmezésében itt is ugyanahhoz a negatívumhoz jutunk el, mint előbb. Jiftach maga meggondolatlanak minősíti háborúja előtt tett fogadalmát és összeroppan, midőn megpillantja leányát. «És történt, amint őt meglátta, megszaggatta ruháit és mondta: Jaj, leányom, lesujtva lesujtottál engem és te lettél a megzavaróm . . .» Hogy mi történt tényleg Jiftach leányával, nem lehet a Szentírás szövegéből

megállapítani, mert tényleges feláldozásról nincsen ott szó. De bármikép értelmezik is az esetet, a zsidó hagyomány élesen elítéli Jiftach eljárását, mert összeférhetetlennek tartották a zsidó törvénnyel. Először is emberre egyáltalán nem vonatkoztatható olyan fogadalom, amelyet Jiftach tett, másodszor pedig fel lehetett volna őt oldani alóla, éppen mert téves volt. Már a szöveg maga (Bir 11., 3. ; 12., 7.) támpontokat nyújt Jiftach élesebb megbíráására. B. K. 92b ; Taan. 4a ; Gen. r. 60., 3. V. ö. Eduard König, Geschichte der alttestamentlichen Religion, Gütersloh, 1915., 233. és köv.

Jiftach kétségkívül nagy hős volt. Az ókori Izraelnek egyik legkiválóbb hadvezére. De kétes tartalmú, zilált ifjúsága elkülönítette őt népétől, hittestvéreitől. Mint idegen asszony fia otthagya az atyai házat és szinté kiátkozva, összeállt *üres* emberekkel. Hogy nem képviselte a zsidó tan felfogását, nem szorul külön magyarázatra. A hagyomány egybehangzó ítélete egyébképpen is olyan időből való, amidőn még nem volt oka a zsidóságnak apologétikai szempontból elítélni Jiftach eljárását és mégis megtette.

Figyelemreméltó tárgyunk szempontjából, hogy a háború kezdetének komoly órájában szokásos volt egy efféle hadvezéri fogadalom. Saul király eskü alatt fogadtatja meg hadaival (I. Sám., 14., 24.), hogy nem ízlelik meg a kenyeret estig, míg le nem győzik Izrael ellenségeit. És íme fia, Jónatán, ki már előzőleg különvált egy osztaggal a főseregtől és mitsem tudott atyja fogadalmáról, megízlelte az útjában talált lépesmézet ; és megvilágosodtak szemei, közel volt ahhoz, hogy

életével fizesse meg atyja fogadalmának öntudatlan áthágását. Csak a nép megváltása mentette meg életét (u. o. 14., 45.). Ebből mindenesetre azt látjuk, hogy ilyen megváltásnak igenis *helyet adtak*, és ez Jiftachnál annál érthetőbb lett volna, mert nem leánya vétett, hanem Jiftach maga, meggondolatlan szavaival.

Magánembereknél is szokásban volt ősidőktől a fogadalom, különösen fenyegető veszélyek pillanatában. Kiváló példa erre Jákob ősatyánk fogadalma, midőn Ézsau elől menekül (Gen. 28., 20—22.). «És tett Jákob fogadást, mondván: Ha velem lesz Isten, megőriz engem ezen az úton, amelyen én megyek s ad nekem kenyeret enni, ruhát felöltetni, és visszatérek majd békében atyám házába: az Örökkévaló lesz nekem Istenül; ez a kő pedig, amelyet megtettem oszlopnak, legyen Isten háza és mindennek, amit majd adsz nekem, a tizedét neked szentelem.» Ezt a *hagyomány* követendő példának vette a későbbi időkre is. Ehhez hasonló Maimonidesnek hajón, tengeri vihar alkalmával tett fogadalma. Évi két böjtnapot fogadott ő és családja, és egész életén át megtartotta e böjtnapokat, kitöltvén azokat megfelelő imákkal és vezekléssel. V. ö. Elbogen, *Das Leben des Rabbi Mosche ben Maimon*, Berlin, 1935.

Nyugodt időkben a fogadalomtevés napirenden volt rituális és társadalmi, nemkülönben jótékonyági célkitűzéseknél. Az egykori szentély szerepét fogadalmi felajánlások tekintetében felváltotta később a zsinatóga. Ezt már Ezékiél próféta **מקדש מעט**-nak, 'kis szentély'-nek nevezi. Ehhez járultak mindazok a fogadalmak, amelyek a hitközösség és társadalom nagy és

nemes feladatainak megvalósulását elősegítették és lehetővé tették. Az idők folyamán nagy változásokon ment át a zsidó fogadalom eszméje, megfelelően azoknak a változásoknak, amelyeken a zsidóság maga átment. De az eszme maga megmaradt. A régi fogadalom fejlettebb formái szolgálnak keretül ma is a lelkes zsidó ember szívből fakadó felajánlási kedvének. És külön előadást vagy inkább előadásokat lehetne tartani arról, hogy mennyi jót, nemeset és szépet hoz létre naponta a régi zsidó 'neder' tiszta, romlatlan eszméje; hány üdvös társadalmi intézmény, hány iskola és tudományos intézet, hány kórház és betegápoló otthon, hány jótékony alap, amely önzetlenül szolgálja a testi-lelki fogyatékosokban szenvedő emberiséget, köszöni létrejöttét és fönállását annak a hagyományos, hitszerű érzésnek, amely a régi felajánlási és áldozási kultusznak szent, Isten közelségét kereső buzgalmából fakad.

Itt példaképen csak helyi viszonyainkat jellemző, zsidó szociális teljesítményekre utalok. A jelen helyzetet jellemzi összefoglaló és áttekinthető formában Eppler Sándor, a Pesti Izr. Hitközség főtitkára, *A budapesti zsidóság szociális munkája* c. művében.

Külön lapra tartozik az Izraelita Nőegyletek nagyszabású tevékenysége az emberszeretet sokoldalú munkakörének minden ágában. Ez azért érdemel külön említést, mert ezen a téren a nő ősi fogadalmi hajlandósága legnemesebb, szinte gondviselészerű kihatásaiban öltött testet. Nem hagyhatom említetlenül e helyen sem Gerő Katalin (Katalin Mama) rendkívül tartalmas és nagyrészt saját élményei alapján

megírt, hetvenéves történetét a Pesti Izraelita Nőegyletnek *A szeretet munkásai. A Pesti Izraelita Nőegylet története 1866—1937* címén. — Ez egy darab történet, amelyet érdemes elolvasni és megtanulni. Méltó emlékműve a női fogadalom valláserkölcsei erejének.

III.

Csak még egy-két észrevétel némely fogyatékoságról és hibáról, amely az idők folyamán a fogadalom alap-gondolatához fűződött. A fogadalom szentsége, amely rátapadt a felajánlott tárgyra is, mint hajdan az áldozatra, és szakrális jelleget kölcsönzött neki, bizonyos visszaélésekre adott alkalmat, különösen alacsonyabb rétegekben. Szerep jutott ugyanis a fogadalomnak szenvedélyes kitörésekben is. Ha ketten összevesztek és felmondták egymásnak a barátságot, nem ritkán fogadalmat is tettek. Pl. : Megfogadom, hogy házad küszöbét át nem lépem, hogy tóled nem fogadok el semmi szíveséget, semmit, ami a tied ; vagy fordítva : fogadalomképpen legyen tilos számodra az én házam és mindenem, ami az enyém. Ezt a haragosok megtehették volna ugyan fogadalom nélkül is, de a fogadalom, eskü-höz hasonlóan, külön nyomatékot ad szakrális jellegével, amit ma találóbban tabu-nak nevezhetnénk. És azért felel meg jobban a szenvedélyes hangulatnak, mert a tabu sokkal hatásosabban tartotta vissza az embert a tárgytól, mint az a közönséges jogelméleti tudat, hogy nem az övé. A legtöbb esetben természetesen pillanatnyi felhevültség játszotta a főszerepet

és egy-két nap mulva mindkét fél megbánta a történeteket. Közeledni akartak ismét egymáshoz. Mondanom sem kell, hogy ilyen esetek családi körben is előfordultak. Ilyen népfogadalmi esetre céloz Máté evangéliumának (15., 4—5.) polémiája: «Mert Isten parancsolta ezt, mondván: Tiszteld atyádat és anyádat, és: aki atyját vagy anyját szidalmazza, halállal lakoljon. Ti pedig ezt mondjátok: Aki atyjának vagy anyjának ezt mondja: *Templomi ajándék* az, amivel megsegíthetek, az olyan akár ne is tisztelje az ő atyját vagy anyját.» A mondottakból világos, hogy a *templomi ajándék* nem egyéb, mint az éppen említett fogadalmi sacrum vagy tabu. Itt tehát az evangéliumi szöveg vitázó éle abban van, hogy egy népies fogadalmi eset mint farizeusi előírás van beállítva. Pedig a farizeusi hagyomány már elég korán állást foglal az ilyen nem tiszta szándékból tett fogadalmak ellen, és ítélete úgy szól, hogy azok feloldandók. A Misna (Ned. IX., 4.) enyhébb, de hasonló esetekre a következőket mondja: Feltárják a tett fogadalom tévedését a következő beszéddel: «Ha tudtad volna, hogy fogadalmaddal áthágod a bosszúállás és haragtartás tilalmát, a testvérgyűlölet tilalmát, a ,szeresd felebarátodat, mint tenmagadat' igéjét, az ,engedd testvéredet magad mellett megélni' parancsát stb., akkor is megtetted volna fogadalmadat?» Ha a fogadalmazó kijelenti, hogy mindezekre nem gondolt, akkor fel van oldva. A szülők ellen tett fogadalmnál az eset még egyszerűbb.

Igen érdekes, hogy a keresztény egyháznak ugyanolyan bajokkal kellett megküzdenie, mint amilyeneket itt leírtunk. A loridai zsinat 524—526-ban, tehát már

a Talmud lezárása után, külön határozatot hoz azok ellen, akik örök haragot fogadnak egymás ellen (Hefele, Konziliengeschichte II., 706.). A trieri zsinat pedig 1277—1278-ban akként rendelkezik, hogy a népet, különösen az asszonyokat meg kell gátolni meggondolatlan fogadalmak tételében (u. o. VI., 183. l.). Tudjuk, hogy már a Tóra külön jogokkal ruházta fel az apát, hogy leánya, és a férjet, hogy felesége fogadalmait felbontsa (Num. 30., 2—17.). A Talmud pedig gyakran küzd a könnyelmű fogadalmak ellen.

Végezetül csak még egynéhány szót arról a fogadalmi vagy helyesebben fogadalombontó imáról, amely bevezetése legszentebb ünnepünk, az engesztelő nap liturgiai rendjének. Értem a háromszor ismétlődő, rendkívül hangulatos dallamú „Kol Nidré“-t.

Ennek a szövegnek történetéhez tartozik, hogy a talmudutáni korban keletkezett. Nem az iskolák hivatalos vezetőitől indult ki a kezdeményezés. Inkább a néplélek hangulatából támadt. Több gáón kritikai állást foglal a szöveggel szemben. Különösen kérdéses a Kol Nidré fogadalombontó hatálya. Mert sommásan felbontani fogadalmakat és fogadalmi esküket nem is lehet. Hiszen minden egyes esetnél külön-külön kell megállapítani, hogy alkalmas-e a felbontásra. De a helyzet a következő: a néplélek nem is a tudott fogadalmak alól való feloldást kereste, hanem a meggondolatlan, önmagukra vonatkozó fogadalmakra gondoltak, amelyek talán akaratlanul, feledékenységéből teljesületlenek maradtak. Aki még ismeri azt a szigorúbb vallásosságú egyéneknél ma is található régi szokást, hogy minden legcsekélyebb teendőnél, elhatározásnál

azt mondják : בלי נדר «fogadalom nélkül», azaz «nem fogadalomképpen mondom ezt», mintegy el akarván háritani e szólásmóddal azt, hogy elhatározásuk vagy akaratuk ne tűnjön fel még saját lelkiismeretük előtt sem mint fogadalom, az tudja, hogy milyen nagy becsben állott a legegyszerűbb zsidó ember lelke előtt is az elhangzott szó, ha ahhoz fogadalmi látszat tapadt. Mert a fogadalmi látszat is isteni felajánlást jelenthet és súlyosan nehezedik a lelkiismeretre, ha teljesítése akár feledékenységből, akár előre nem látott akadály miatt elmaradt. Ez a rendkívül finom lelkiismeretbeli érzés a kútforrása a Kol Nidre-szövegnek mint imának. Mikor a zsidó ember az engesztelőünnep előestéjén mindenkitől bocsánatot kért, akivel valami ügye volt és lelkiileg már eléggé felkészült arra, hogy megkezdje az engesztelő nap istentiszteletét, megnyitja azt a Kol Nidrével, vagyis bocsánatkéréssel meggondolatlan, elfelejtett és meg nem tartott szavakért.

Körülbelül 100 éve, hogy megindult a zsidóellenes támadások tudományosítása — bocsánat e kifejezésért — s azóta bejutott az antiszemita fegyvertárba a Kol Nidre is. A támadók belemagyarázták az esküszentsége alól való feloldás nemtelen törekvését. Kifejtettem, hogy semmiféle fogadalom vagy fogadalmi eskü nem hághatja át már definíciójánál fogva sem a törvényileg megengedett és emberileg kifogástalant. Ami pedig a bírósági esküt vagy a vele egyértelmű becsületszóbeli kijelentést illeti, ez egyáltalán nem is tartozik a zsidó fogadalom rovatába. Azt éppoly kevéssé lehet vallási feloldás útján meg nem törtétté tenni, mint az emberölést. Aki csak felületesen ismeri

a Szentírást, az is tudja, hogy Józsuát a gibeoniták csellel vették rá eskütételre. Megesküdött a nép véneinek háta mögött. És az eskü mindamellet érvényben maradt. Nem lehetett rajta változtatni.

De ezenkívül a Kol Nidre szövegében külön is ki van téve **וְדַאסְרַנָּא עַל נַפְשַׁתְנָא**, «amit megtiltottunk *saját magunkra, saját lelkünkre* vonatkozólag.» Tehát semmi másról nincsen itt szó, mint arról, amit önmagunkra vonatkozólag fogadtunk.

Egyes községekben, éppen a vádakra való tekintettel, félretették a Kol Nidré-t és helyébe más szöveget, egy zsoltárt iktattak. Egy ízben az én véleményemet is kikérték. Én a következőkben foglaltam azt össze :

Ha a Kol Nidre valóban azt tartalmazná, amivel vádolják, akkor a törlés helyes volna. Azonban a Kol Nidrének semmi köze nincs ahhoz a tartalomhoz, amelyet beléje csempésznek. Már pedig csempészet ellen nagyon rossz védelem egy ártatlan szöveg törlése. Mert szöveget törölni tulajdonképpen nem is lehet. Ha százszor töröljük is, mégis ott áll majd mint lángoszlop, mint erősen megvilágított történelmi emlékmű! Hiszen cenzurálták a középkorban a Talmudot, még pedig nem-zsidó részről. Nos, hát eltűntek ezzel a cenzurált szövegdarabok? Éppen ellenkezőleg! Ezek az eltörölt töredékek tartoznak azóta az antiszemita Talmud vasállományához. Sőt ezen a címen hozzákerültek újabb szövegek, olyanok, amelyek sohasem voltak a Talmudban.

És még valami. Ha töröljük a Kol Nidré-t, ez azt a látszatot kelti, hogy az ellene emelt vádat egészen vagy félig-meddig elismerjük. Ez pedig meghamisítása volna

a tárgyi igazságnak. Mert a Kol Nidrének soha semmi köze nem volt az ellene emelt vádhoz. Az ilyen törléssel tehát végeredményben csak köveket dobálnánk atyáink és őseink sírjaira, akik még a Kol Nidre hangjai mellett könnyeket ontottak és erre a mi elítélő korrektúránkra igazán nem szolgáltak rá. A Kol Nidre soha esküszegésnek okozója nem volt, nem is lesz. Mert sokkal szentebb a feladat, amelyet a Kol Nidré szolgál, sokkal nemesebbek, sokkal magasztosabbak az érzések, amelyekkel a hívők a Kol Nidré hangjaira figyelnek, semhogy ilyesmire még csak gondolni is lehetne.

DR. GUTTMANN MIHÁLY.

ECHOD MI JAUDEA ÉS A KATEKIZMUSI ÉNEK.

I. Magyar változatok.

Bartók Béla magyar népdalként följegyzi a következő töredéket :

Mestereknek mestere, mestere,
Mondd meg mi az a három?
Három a pátriárka,
Kettő Mózes táblája,
Egy az Isten, a jó Isten,
Aki minket alkotott, alkotott
Mindörökké ámen.¹

Johannes Bolte, a néphagyományok kutatásának tavalý elhúnyt nagymestere, Bartók műve német ki-

¹ Bartók : A magyar népdal. Budapest, 1924, 309. sz. 84., 128. l.

adásának dícséretéhez hozzáfűzi: Da der Verfasser . . . nirgends auf den Inhalt der Texte zu sprechen kommt, möchte ich die Freunde der Volksdichtung auf diese reiche Fundgrube aufmerksam machen. (Zeitschr. des Vereins für Volkskunde 1925/26., 207.)

A magyar kiadás hivatott méltatója, Szabolcsi Bence, természetesen nem állhatta meg, hogy a daltörök tartalmi kapcsolataira is értékes utalásokat ne adjon, hogy az Echod mi jaudeára ne utaljon. (Budapesti Szemle, 1925. CC. 319.)

Legújabbán Volly István (Ethnographia, Népélet, 1937. XLVIII. 465—468.) tette közzé a magyar katekizmusi ének népi hagyományát, még pedig két változatban. Fonográfba énekeltette. Ebben az ismétlődésen alapuló műfajban az utolsó versszak összefoglalja az egész éneket. Peregen (Pest m.) ekkép éneklik:

Hallod, édes jó barátom,	Kána menyegzőbe.
Arra kérlek téged,	Úgy megforgatták Magdolnát,
Hogy megmondjad nékem:	Mind elrűgta a patkóját
Mi a tizenkettő?	Kána menyegzőbe.
— «Tizenkét szent apostolok,	Öt az öt érzékenység,
A tizenegy szűzek,	Négy a négy evangélista,
Tíz a tíz parancsolat,	Három a három pátriárka,
Kilenc angyali karok,	Kettő a Mózes táblája,
Nyolc a nyolc boldogság,	Egy az igaz hit,
Hét a hét szentség,	Egy az egy Úristen,
Hat a hat köveder	Ki lakozik mennyben!»

A számláncolat egyik-másik szeme megvilágításra szorul. «A tizenegy szűzek» az a 11,000 leány, aki Szent Orsolyával együtt vértanúhalált halt. A galgahévízi változat «Tizenegy mártirok»-nak nevezi. A nyolc boldogság a nyolc asré, amellyel Jézus a hegyi beszédben

az alázatos lelkűeket, a gyászolókat, éhezőket-szomjazókat boldogoknak mondja. A hat kőveder, a korsók, amelyeknek vizét Jézus borrá változtatta. Ötnek rendszerint Jézus öt sebét hozzák föl. De az öt érzéknek is akad néhány párhuzama: egy islandi néphagyományban (XV. sz.), Reinmar von Zweter mesterdalnoknál, egy XVII. századi reggeli imádságban:

Quinque deum reveremur sensibus unum. Öt érzékünkkel az egyetlen Istent imádjuk.

A másik magyar változatot Volly ugyancsak fonográf-fon, Galgahévizen (Pest m.) énekelte. Záró versszaka:

«Egy az Úr Isten,	6. Hat kánai vedrek,
Aki lakozik,	7. Hét a hét szentségek,
A magas egekben!»	8. Nyolc a boldogságok,
2. Mózes két táblája,	9. Kilenc angyali karok,
3. Három pátriárka,	10. Tíz parancsolatok,
4. Négy evangyélita,	11. Tizenegy mártirok.
5. Öt mélységes sebek,	12. Tizenkét apostolok.

Szabolcsi Bence is, Volly István is utal Náray György XVI. századi esztergomi kanonok egyházi ének-gyűjteményének nevezetes darabjára, amely gyermekek részére mintegy összefoglalja a katekizmust.¹ Ekkép szól: «Ó gyermek, gyermek, mond meg mi légyen az egy? Egy a' mi Urunk Istenünk, ki él és uralkodik menyekben és mindenüt. Ó gyermek, gyermek, mond meg tovább micsoda egy? Egy ez a' széles világ, öröktől a' ki nincs, és nem áll, hanem csak az Istentől, Teremtetett semmiből. ... Ó gyermek, gyermek, mond

¹ Lyra Coelestis... opera et studio Georgij Naray, Tyrnaviae, MDCXCV, p. 6—8. Cantio pro pueris, quandam quasi Catechesim in se complectens.

meg mi a' kettő? Kettő a Mojzes Táblája, kit Isten Sz. Parancsolatja, Egyikben, mi Urunk Istenünk, Másikban mi felebarátunk szeretetét foglallya. Ó gyermek, gyermek, mond még tovább mi a' kettő? Két természet egy Kristusban, Amint az egy emberben is van Test, Lélek; nagy különbség, hogy abban Istenség, emberség. — Ó gyermek, gyermek, mond meg mi a' három? Három a Patriárka, jelentvén Attya, Fiu, Szent Lélek, Noha az Istenségben egyek, Mégis három különb személy. — Ó gyermek, gyermek, mond meg mi legyen a' négy? Négy az Evangelista, kik magán Kristus Urunknak írtak Emberségéről, Királyságáról, Papságáról, És Isteni fia Szent méltóságáról.— Ó gyermek, gyermek, mond meg micsoda öt és a' hat? Eöt a Kristus Urunk Szent sebe, Kit értünk Keresztfán szenvedé. Hat kő vödör a' kikbe Borrá az Ur Jézus a vizet változtatá.— Ó gyermek, gyermek, mond meg micsoda Hét? Hét az Anya Szentegyházi Szentség, Köröszttség, Bérnálás, az Oltári Szentség, Poenitentia, utolsó kenettel; Papirend, Házasságbéli Szentséggel— Ó gyermek, gyermek, mond meg micsoda nyólcz, kilencz és tíz? Nyólcz az Evangeliumi boldogság, Kilencz karból álló Angyali sokaság, Tíz az Isten Parancsolatja, kiket üdvösségre megtartanunk hatta.— Ó gyermek, gyermek, mond meg micsoda tizenegy és tizenkettő? Tizenegy ezer Szűz Mártynom, Mint annyi szép rózsa és Liliom, Ur Kristus tizenkét Apostoli, keresztyén Hitnek plántálói, Anyaszentegyház erős oszlopi. Amen.«

Magyarországon élt még több változat, nemcsak magyarul, hanem németül. A budai svábok így énekeltek:

Guter Freund, ich frage dich,
Sag mir, was ist eins?
Eins und eins ist Gott der Herr,
Der da lebt und der da schwebt
Am Himmel und auf Erden.

Folytatása : Zwei Tafel Moses, Drei Patriarchen, Vier Evangelisten, Fünf Gebote der Kirche, Sechs steinerne Wasserkrüg, Sieben Sakramenten, Acht Seligkeiten, Neun Chöre der Engel, Zehn Gebote Gottes, Elftausend Jungfrauen, Zwölf Eigenschaften. (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn II. 189.) Bresztovácon (Bács m.) a kérdezett nem «jó barát», hanem Sängerin, énekesnő, a kérdések tízig terjednek, eltérés az ötnél : Fünf gute Kristen. (Ethn. Mit. II. 204.)

Nevezetesebb az a karácsonyi játék, melyet Rajkán (Ragendorf, Moson m.) adtak, s melyet 1733-beli kézirat őriz. Mesterdalnoki szerzemény :

Grüss euch Gott, Meistersinger hochgeboren!
Gott hat dich z' einem Meistersinger ausserkoren.
Ich frag dich mit meinem Witz und Sin also fein
Sag mir, was das erste Stück im Himmel mag sein.

A mesterdalnok nem éri be a szokott kérdés-felelettel, a játékba belekerül még Ádám és Éva, Salamon, Sára és Ábrahám, Mózes és Áron, Absalom, Sámson stb. (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1901. XI, 288.)

A katekizmusi éneket magyar népünk mindmáig kedveli, műveli. Pest megyében nemcsak Peregén és Galgahévízen éneklik, hanem, esküvőkön, Akasztón és Lakon is. A népi hagyományok őrzéséről nevezetes Mezőkövesden (Borsod m.) a katekizmusi ének a lakodalmi szokások közé tartozik. A násznagy intézi a

kérdést prózában a menyasszonyhoz: Mondd meg nekem, édes fiam, mi az egy? — Felelet: Egy a hit, a kereszt-ség, egy az Úristen, ki lakozik a mennyekben.» Az egyes kérdések közt a muzsika a régi lakodalmi menyasszony-tánc nótáját húzza. (Volly István és Herkely Károly urak szíves személyes közlése.)

Legnevezetesebb marad a Náray katekizmusi éneke, több okból. 1695-ben jelent meg, holott a német ilyes száménekek közül az elsőt, melyet Bolte kimutatott, 1768-ban nyomtatták Zürichben. A számok jelentőségét pedig igen világosan fejti ki, itt-ott többszörös értelmezéssel.

II. Echod mi jaudea.

Szabolcsi Bence természetesen a Bartók kiadta ének-töredékben nyomban fölismerte az Echod mi jaudea párhuzamát. Ennek a pészachi dalnak az idevágó kutatásokban akkora a jelentősége, hogy ezt a fejezetet róla nevezik el a legújabb vizsgálói. (Handwörterbuch des deutschen Märchens II. 171. Stith Thompson, Motif-Index of Folk-Literature FFC. 116. sz. 416. l.)

Idézzük föl alkotóelemeit: 1 az Isten, 2 a kőtábla, 3 az ósatya, 4 az ósanya, 5 a tóra könyve, 6 a misna rendje, 7 a hét napja, 8 a körülmetélés előtti nap, 9 a születés előtti hónap, 10 az ige, 11 a csillag, 12 a törzs, 13 az isteni tulajdonság.

A katekizmusi énekekből természetesen az Echod-ba nem kerülhettek át a tisztára egyházi elemek: Jézus két természete, a szentháromság, a 4 evangélista, Jézus 5 sebe, a kanaeai lakodalom 6 korsója, a 7 szentség,

a 8 boldogság, a 11 ezer Orsolya-szűz, a 12 apostol.

A katekizmusi ének nagyszámú változatában akad több bibliánkbeli elem, mely nem talált helyet az Echod mi jaudea-ban, a görög szől 11 profétáról, az orosz 12 profétáról, a dán-svéd szodomai 3 angyalról (pedig a bibliában ketten vannak), 6 napig hulló manjáról, Góliát 6 rőféről, 7 kötélről, mellyel Sámson megkötözték, Noé bárkájának 8 emberi lakójáról, Ádám élete 9 századáról, 10 egyiptomi csapásról, 12 profétáról és törzsatyáról, Jeruzsálem 12 kapujáról. A hollandus egyházi ének (XVIII. sz.) 1 édenről, kígyóhozta 1 halálról, 2 kémről (Józsua, Kaleb), Dávid 5 kavicsáról, mannahullás 6 napjáról, a bárka 8 lakójáról, Elijahu 8 csodájáról.

Az Echod mi jaudea-ban 5 a tóra könyveinek száma. Erre magyarázza az 5-öt néhány nemzsidó változat is, az 1768. évi legrégebb följegyzés, a dán-svéd ének és francia (bresti) gyermekrímelés. Még a 8 is, mint a körülmetélést megelőző napok száma, talál nemzsidó párhuzamot. Az egyes órák fölidéznek egyes vallásos mozzanatokot. Amikor az óra elüti a nyolcat, ez arra emlékeztet, hogy Jézust a 8. napon metélték körül. (Zeitsch. des Vereins für Volkskunde 1901. XI. 399.) A rajkai karácsonyi játék is céloz a körülmetélésre.

9 az Echod mi jaudea-ban a születést megelőző hónapok száma. Evvel találkozunk a görög, az albán és a spanyol mesében. Az óperzsa költeményben 9 az emberi testnek nyílása, — ezt a Talmud is hasonlóképp állapítja meg. (Sabbat 108b.)

Az Echod mi jaudea 13 eleme közül nemzsidó párhuzama a 4., 6., 11., 13-nak nem akad. 4 az ősanyák

száma, e helyett a 4 evangélista kínálkozott. 6 a misna rendje, oly elem, mely jellegzetesen és kizárólagosan zsidó. 11 a csillagoknak a száma, nyilván József elbeszélésében: a Nap, a Hold és 11 csillag borul le József előtt. A ceyloni zsidók haggádájában 11 mint József testvéreinek száma jelentkezik. Helyükbe a katekizmusi énekben a 11,000 nő-martyr lép. Isten 13 tulajdonsága a zsidó fölfogásban gyökerezik. A budai svábok énekének befejezése: Zwölf Eigenschaften, tehát ugyancsak Isten tulajdonságaival végzi, de azokat 12-nek veszi.

III. A kérdéssorozat számbeli határa.

A magyar változatok Náray cantiojától a Peregén és Galgahévízen élő nótáig a kérdések sorát 12-vel zárják. Ez a határ a leggyakoribb, de korántsem az egyedüli. Abban a mesefajban, amelyben egy ember elígérkezik az ördögnek, ha nem fejt meg rejtvényeit, az ördög kéréseinek száma 7, 10 és 12 közt ingadozik. (Bolte—Palívka, III, 15.), az albán és az oláh mese 9-ig viszi.

Itt-ott a sor túlmegy a tizenkettőn. Svájci népénekekben: 12 a mennyek kapuja, 13 a tanítvány (Jünger), 14 a segítő szükségben (Nothelfer), 15 a titok. (Rochholz, Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz. 1857, 268.) A pehlevi (ó-iráni) elbeszélésben Akht varázsló 33 kérdéssel akarja megrontani a jámborokat. Egy újgörög népdalban a leány csak akkor hallgatja meg a szerelméért esengő ifjút, amikor ez a számoknak 2—100 megtalálja a jelentőségét. Euchorius lyoni püspök, számos kihagyással bár, ezerig kíséri a számok magyarázatát.

Az Echod mi jaudea 13-as számát csak még egy XIV. századi mesében találom. Az ír mese elbeszéli, Cathal király miként gyógyul ki telhetetlen falánkságából. Kigyógyítja Mac Conglinne hegedős. Egyik orvossága a következő. Cathal király java almát eszik. Mac Conglinne üres szájjal rág. A király odaad neki egy almát. Egy nem számít a bíró előtt. Második almát kap. Szent a háromság. 4 az evangelium. 5 a Mózes könyve. 6 az életkor. 7 a szent szellem adománya. 8 az evangelium boldogsága. 9 az égi Egyház fokozata. 10 a földi Egyházé. 11 az apostol Judás ballépése után. 12 az Úr apostola. 13 Krisztus az apostolok feje. Így kap be sorban 13 almát. (Erről legutóbb Tegethoff, Märchen, Schwänke und Fabeln. 1925, 57.)

A zsidóságban Isten 13 tulajdonsága oly jelentőséget nyert, hogy avval hatásosan zárul az egész számének.

IV. Tréfás változatok. Paródiák.

Már ez az irlandi mese is a tréfa körébe visz. Egyéb-ként is tárgyunkat gyakran kisajátítja a móka. Abban a mesében is, hol az ördög el akarja vinni a vele szerződőt, a feleletek, amelyekkel szentje megmenti, nem egyszer tréfásak, legalább is önkényesek. Albán mesében: 1 az Isten, 2 az igaz szó, 3 a tripus lába, 4 a tehén tőgye, 5 az ujj, 6 a nagy csillagzat csillaga, 7 szűz tánca, 8 a tengeri polyp lába, 9 a hónap a születés előtt. Még csapongóbb az erdélyi szász mese: 1 a jó kút az udvarban, 2 a szem, 3 a villa szarva, 4 a szekér kereke, 5 erős ökör, 6 hold a szántó, 7 a derék fiú, 8 leány a kellő társaság, 9 a sertés az ólban.

A számok katekizmusi jelentősége igen sajátosságos adomát teremtett a játékkártya magasrendű értelméről. Francia, angol, svéd, dán, német, németalföldi, spanyol, portugál, olasz, izlandi adomában egy katona istentisztelet alatt kivesz a zsebéből egy játékkártyát. Templomgyalázásért kérdőre vonják. Úgyesen védekezik, hogy benne a kártya áhítatot ébreszt, akár az imádságos- vagy az énekeskönyv, az egyes őt Istenre emlékezteti, a kettes Krisztus két természetére... a hatos a világteremtés 6 napjára, a hetes a pihenőnapra... a tizes a tíz ígére, a király a napkeleti királyokra, a dáma a Krisztussirató nőkre stb. (Zeitschrift für Volkskunde 1901, XI, 376—387.)

Ártatlan az 1643-ban följegyzett tréfa: Unus est Herr Calmeiser Qui regnat in scholis. Gyakori a konyhatréfa. Már Wagenseil, az Echod mi jaudea első tudományos vizsgálója, utal a félig világi paródiára: O lector lectorum, dic mihi, quid est unus. Unus est oeconomus qui regnat super ancillas in culina nostra, tehát egy a konyhamester, ki a konyhában a cselédség fölött uralkodik. Hasonló fordulattal zárul az 1760 táján délnémet papszerzetes szerezte énekeskönyvben a katekizmusi ének:

Ainer ist, der also regiert
In Kuechl und in Keller.

A zsidóságban is keletkezik az Echod mi jaudea ily mókás paródiája. A záró negyedik versszak így szól:

Oj, arboo oni jejdeja? Arboo ani jejdeja:
Fir sajnen di m'chutonim.
Sol sej got marich jomim sajn
Oj, weschonim.

Draj sanen di klesmorim,
 Ham'ssamchim s'kejnim im neorim.
 Zwej sajnen der chossen mit der Kale :
 Wos di chassene kost, wet hakodesch-borchu sajn m'male.
 Ejns is hakodesch, boruch hu,
 Ham'sawejj s'wugim b'chol hamokejm schehu.

Tehát : egy az Isten, aki a párokat egyesíti, kettő a vőlegény a menyasszonnyal, három a lakodalmi muzsikus, ki ifjat-öregét fölvidít, négyen a mátkapár szülői, — Isten éltesse. A litván zsidók szájáról följegyezte Olšvanger (Rosinkess mit Mandlen, első kiadás, Basel, 1920. 267.)

V. Az eredet kérdése.

Elég ismerni az Echod mi jaudeát és elolvasni egy katekizmusi éneket, hogy nyilvánvalóvá legyen : íme minta és változata. Csak az a kérdés, melyik a minta és melyik a változata? Harmadfél évszázad óta ismétlődik ez a kérdés. 1699-ben vetette föl Wagenseil s eldöntetlenül hagyta. A Helsinki-ben megjelenő Folklore Fellows Communications két teljes kötetet szánt ennek a néphagyomány-típusnak (88. és 89. sz. Martti Haavio, Kettenmärchenstudien I. 1929. II. 1932.), szerzőjük ugyancsak nem meri eldönteni.

A fölfogások hullámzottak. Reinhold Köhler, az összehasonlító kutatás nagy tekintélye, az Echod mi jaudeát tekinti mintának. (Kleinere Schriften III. 305, 306). Ugyanígy ítélt már előbb Sanders (Buschs Jahrbuch für Israeliten 1848. VI. 268.) Ellenben Perles József ily címen «Echod mi jaudea einem deutschen Volkslied nachgebildet» a pészáchdal forrásául a Simrock

följegyezte Guter Freund, ich frage dich kezdetű népdalt jelentette ki forrásnak. (Gräetz—Jubelschrift, 1887, 37.) Két évvel később L. Geiger az ellenkező tételt állította föl: Ein deutsches Kinderlied aus jüdischer Quelle. (Zeitschrift für die Gesch. der Juden in Deutschland 1889. III. 93.) Geiger jegyzetéhez többen hozzászóltak: Grünwald, Löwenstein, Perles. Rosenzweig utal Rosegger regényére, amelyben pásztorok éneklék a katekizmusi dalt; Rosenzweig kérdésére Rosegger megírta, hogy ő maga mint gyermek a nép szájáról hallotta. Legtüzetesebben K. Kohler szólt hozzá, de ő vitásnak látja az eredetét.

Nem csoda. Hisz' még legutóbb a Handwörterbuch des Deutschen Märchens most folyó II. kötete (171. l.) ugyancsak úgy véli, hogy a kérdést újabb vizsgálat alá kell vetni.

Pedig a kérdés rég el van döntve. Eldöntötte már 1879-ben *Neh. Brüll* (Jahrbücher IV. 98.) s eldöntötte véglegesen — Brüll-ről nem tudván — *Johannes Bolte* remek tanulmánya: Eine geistliche Auslegung des Kartenspiels (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 1901. XI. 376—406., kiegészítve 1903. XIII. 84—88.) Már Brüll utalt a katekizmusi ének számszimbolikájának megindítójára. Megindította Eucherus lyoni püspök 440 táján, műve: *Formulae spiritualis intellegentiae cap. 10: De numeris.* (Migne, Patrologia latina 50, 769.)

Bolte a középkori egyházi számszimbolikát visszavezeti az új pythagoraeismus behatására. Kétségtelen, hogy megelőzte a kereszténységet. Már a pâli (szanszkrit) ó-buddhista irodalomból ismeretes a következő sorozat: 1 az élet eleme, a táplálék, 2 a minőség (lényeg és

forma), 3 az érzés, 4 a buddhizmus alapigazsága, 5 a lét eleme, 6 az érzékszerv, 7 a tudás ága, 8 az út a Nirvanához. Pehlevi (ó-iráni) elbeszélésében Akht varázsló megfenyegeti a rejtvényfejtők városát, ha nem felelnek 33 számkérdésére. Gôst-i Fryano megfejti Zarathustra értelmében p. 1 a nap, 5 a derék kaianida uralkodó, 7 az arkangyal stb. Ez egyik legrégebb példája a legyőzött démon, a becsapott ördög meséje fájának, amelynek számos európai változatához is hozzátapad a számszimbolika. Az európai változatokban az ördögtől megfenyegetett keresztényt Szent Márton, Szent Miklós, Szent Cyprián vagy védőszentje menti meg. Kirgiz muszlim elbeszélésben Ali segíti meg a szorongatott muszlimot. (R. Köhler, Kleinere Schriften III, 365—371.)

De a katekizmusi mese voltaképpen megindítóját Neh. Brüll és J. Bolte az V. századi lyoni püspökben, Euchariusban látják. Nála 1 az Isten, 2 a két Testamentum, 3 a szent háromság, 4 az evangelista, 5 a Mózes könyve s így folytatja, megszakításokkal, ezerig. Szimbolizmusát más egyházi írók folytatták s fölkapta számos néphagyomány: flamand, dán, svéd, norvég, angol, francia, olasz, spanyol, román, újgörög, breton, baszk, vend, cseh, orosz, litván és, amint bevezetőleg kifejtettük, magyar.

Az Echod mi jaudea szerzőjének volt tehát mit kölcsönvennie. Hol és mikor vette kölcsön?

VI. Az Echod mi jaudea kora és hazája.

Számhoz fűzött tételeknek a zsidóságban régi a hagyománya. Kivált a Példabeszédek könyve (XXX.) bővelkedik bennök. Az Atyák fejezeteinek ötödike a 10, 7, 4 köré csoportosítja a tételeit. Az Aboth R. Nathan egyik változatának XXXI—LXI. fejezete a 10, 8, 7, 6, 5, 4, 3 köré, második változatának XXXV—XLVIII. fejezete 10, 7 3 majd 18, 12, 6, 5, 4 köré.

De az Echod mi jaudea nem szerves folytatása ennek a bibliai és tannaitikus hagyománynak. A haggáda *chaszal sziddur peszachchal* be volt fejezve. «Keine rabbinische Autorität des Mittelalters kennt eine weitere Zutat der Hagada. Erst etwa seit dem 15. Jahrhundert sind noch 4 Stücke hinzugesetzt worden: *Ki lau noeh, Addir hú, Echod mi jaudea* und das einem deutschen Volksliede nachgeahnete *Chad Gadja*.» (Zunz Gottesdienstliche Vorträge 141, 133.)

Gaston Paris, a XIX. század vezető romanistája, kutatván La Chanson du Chevreau (= Chad Gadja¹) eredetét (Romania I. 218—225), a zsidó tudomány két tekintélyéhez fordult: Arsène Darmsteterhez és hazánk fiához, Neubauer Adolphhoz. Darmsteter megállapította, hogy a párizsi Bibliothèque Nationale XIII., XIV., XV. századi haggáda-kéziratai közül egyikben

¹ A *Chad Gadja* keletkezésének és értelmezésének története még jóval mozgalmasabb, kalandosabb is, mint az Echod mi jaudea-é. Magyar kapcsolatai is többrendűek. Az egész Chad Gadja-kérdés külön tanulmányt követel. Itt csak annyiban pedzzük, amennyiben elválaszthatatlan az Echod mi jaudea-tól.

sincs sem az Addir hú, sem az Echod mi jaudea, sem a Chad Gadja. Neubauer ugyanerre az eredményre jutott az oxfordi Bodleyánában.

A szefárd haggádák máig sem adják ezeket a darabokat. Csak Avignon ritusa őrzi, de ez nem épp a széder estére, hanem általában ünnepi lakomára. (Zeitschrift für die Gesch. der Juden in Deutschland III. 396.) G. Paris azonban utána járt s meggyőződött róla, hogy a délfrancia szefárd zsidók általában ugyan be nem fogadták, de egyes községekben éneklik a Chad Gadját, némely helyütt Langued'oc, Gascogne provençal dialektusában. G. Paris elénekeltette magának a Provenceban a Chanson du chevreau-t, Párizsban pedig a Chad Gadját s dallamban meglepő egyezést talált. Mégsem veszi valószínűnek, hogy Franciaországban keletkezett a Chad Gadja.

Az Echod mi jaudea és Chad Gadja keletkezési helyére meglepő világosságot vet Neh. Brüll egy nevezetes jegyzete. Egy 1506-ban írt sziddurból idézi: Echod mi jaudea és Chad Gadja, úgy mondják, el volt rejtve (ganúz) Wormsban, pergamentre írva, a Rókeach (Eleazar beu Jehuda) tanházában őrizték, nem tudni, ki a szerzője s megállapodtak, hogy pészách estéjén énekeljék; éneklik is Izrael egész elszórtságában.

Tehát Németországból, Wormsból indult ki a szokás, hogy az Echod mi jaudeát éneklik. Perles József megállapította, hogy Ceylon szigetén a szingaléz zsidók ritusa a következő eltéréseket mutatja: 11 csillag helyett József 11 testvére van említve, a számok sora pedig 12-vel zárul.

Nevezetes eltérések. József 11 testvére közelebb áll a

11 apostolhoz, mint a 11 csillag. 12-vel pedig az egyházi katekizmusi ének is zárul. Meglepő: az Echod mi jaudea legeredetibb változatát, úgy látszik, Ceylon szigetén őrzik.

Az Echod mi jaudea történetét tehát következőképp vázolhatjuk. A számrejtvény ősrégi eleme a mesének, mondának, néphagyománynak. Fejlettebb kérdései: Hány pillanat az örökkévalóság? Mennyi a csillag az égen? Hány a csöpp a tengerben? Hány a levél a lombon? Mennyit ér a király? (Cinkotai kántor, Az okos leány.) Egyszerűbb a számsorozat rejtvénye. A láncolatosszámsort már az ókorban a buddhista és a zaratustrai legenda is fölhasználta vallásos tételek sorakoztatására. Fölhasználta az iszlám is. Jóval előbb, már az V. század óta fölhasználta az egyház is. Idővel megalkotta a katekizmusi éneket, Európának szinte minden nyelvén.

Németországban a zsidóság szorosán érintkezett a német néphagyományokkal. Juda b. Sámuel b. Kalonymus (Jámbor Júda) «*Jámborok könyve*» c. műve tárháza a középkori német babonának. A jiddis *Maaszebuch*-ba belekerült számos néphagyomány: a Werwolf-motivum (farkassá lett ember), *Wie kam denn Kunz hinter das Vieh* (Kaiser und Abt); Sanct Emmeran-ból lett R. Amram-legenda. Egy német-zsidó varázsszerben Perles egyenes hivatkozást talált Frau Venus és Tannhäuser szerelmére. (Grätz-Jubelschrift 251.)

Úgy látszik, Jámbor Juda tanítványának, Eleázár ben Juda Rókeáchnak városában, Worms-ban zsidósították át a katekizmusi éneket Echod mi jaudeává. Ez az ének a XIV. és XV. század fordulóján terjed-

hetett el Németországban. A XVI. századtól fogva behatolt az askenáz haggadába, természetesen a magyarba is. A széder estét némikép a gyermekek ünnepévé igyekeztek varázsolni. Az Echod mi jaudea csakúgy, mint a Chad Gadja, az estének komoly, történelmi méltóságába beleviszi a gyermekes egyszerűség derűs hangját, dallamát, hangulatát. Jó helyütt van.

Dr. HELLER BERNÁT.

DECEMBER DÉLELŐTT.

Decemberi délelőtt ... az utca zord hideg,
 hogy házunk kapuján még gyűrötten kilépek,
 nem tudom, merre vegyem az utam és minek,
 oly ködösek, vakok most a messzeségek.
 Nem vár se műhely, se gazda, se bolt,
 nem számítok úrnak, se egyszerű cselédnek,
 hivatalom, rangom, itt sohse volt
 és kérdem: minek születtem, minek élek?

Decemberi délelőtt ... oly nyirkos és rideg,
 felhők a lelken és felhők az égen,
 a nap halványan fénylik mindenkinek
 felettünk csak úgy, mint a csendes vidéken.
 A nap halványan fénylik, mint a hold,
 és sárgán s eszembe jut, úgy hirtelenében:
 ez a világ is sárga foltot hord
 meggörbült hátán, fönt a messzi égen.

Lám a világ is, nemcsak én, szegény,
 ki tücsök módjára a tarlón muzsikálgat,
 nagy sárga folt az égbolt közepén
 s ez nem tünemény és nem múló káprázat,
 és hogy világít, fénylik, hogy ragyog!
 nélküle nincsen nyár : kenyér, bor, élet,
 Isten tüzét őrzi öröktől fogva ott
 e folt s úgy táplálja a rögös mindenséget.

S valamennyire megenyhül bánatom :
 mi nem csúfság a világnak, nekem se szégyen,
 sorsomat büszkén tűröm, vállalom,
 s nem firtatom már céloom se a mindenségben.
 Élek, míg lelkem lángja el nem ég,
 és van utódom, aki utánam él itt,
 a világ és mi : se kezdet, se vég —
 élünk a foltjainkkal a végtelenségig . . .

PETERDI ANDOR.

MADÁCH IMRE ÉS A BIBLIA.

(Befejező közlemény.)

Mózes.

Madách ötfelvonásos tragédiának jelzi e darabját ;
 de a bírálók : Bérczi Károly, Gyulai Pál, Palágyi Menyhért,
 Alexander Bernát és Voinovich Géza egyértelműen
 azt vallják, hogy nem tragédia, még csak nem is igazi
 dráma, hanem nagyrészt drámai formába öntött el-
 beszélés. Van ebben sok igazság. De viszont az is igaz,
 hogy ennek némileg a Biblia is az oka. Ugyanis Madách
 előtt két út állt nyitva : vagy követi a Bibliát, de akkor

ennek szerteágazó eseményei, számtalan epizódja, a drámai formát szétfeszítő széles elbeszélései, úgyszintén hősének semmikép sem tragikus sorsa — mindmegannyi zátony, amelyen a költő hajótörést szenvedhet ; vagy pedig gyökeresen megváltoztatja a Biblia eseményeit, jellemeit és cselekvényeit, de akkor az a veszély fenyegeti, hogy évezredek óta megállapodott, köztudatban élő eseményekkel és jellemekkel kerül ellentétbe, ami színpadi múnél minden hatást le tud rontani. Madách az első utat választotta és a zátonyokat nem tudta mind elkerülni. Van, amit elkerült. Így az első felvonás, nem tekintve a belészorított elbeszéléseket, jól sikerült. Az expozíció ügyesen meg van bogozva, az összeütközés a zsidó érzés és az egyiptomi nevelés közt Mózes lelkében jól elő van készítve, lélektanilag teljesen meg van okolva ; azonban a helyett, hogy ez a darab gerincévé és hajtó erejévé fejlődött volna, mindinkább háttérbe szorult és elhomályosodott. A költő a Biblia csábításainak nem tudott ellenállni, hanem epikai lidércfények után indulva, a bibliai elbeszélések és epizódok útvesztőjébe tévedt. Már a második felvonásban elterelődik a figyelem a főcselekményről, Mózes összeütközéséről ; a költő a hőst újabb összeütközésbe, feleségével való ellentétbe sodorja bele. A harmadik és negyedik felvonás pedig Mózeset háttérbe szorítja ; a zsidó nép nyomul előre és az aranyborjú készítésével, lázongásaival, erkölcsi eltévelyedésével, amik ellen Mózes kemény, de meddő küzdelmet folytat, kerül a figyelem középpontjába. Az ötödik felvonás pedig — hol van már Mózes összeütközése és lelki tusája ! — Mózes búcsúját és halálát állítja elénk. Megható képek, de

minden drámai avagy tragikai hatás nélkül valók. Mózes a halál küszöbén 120 éves ugyan, de sem testben, sem lélekben nincs megtörve. Nem mehet ugyan be az ígéret földjére, de nyugodtan és megadással hal meg, megbékélve Istennel, sorsával és Izráel népének jövődjével.

Szóval Mózes bibliai alakja nem alkalmas a tragikus hős szerepére.

ELSŐ FELVONÁS.

Az egyiptomi papok iskolájában nevelkedett Mózes mint ifjút meghívja Fáraó az ország tanácsába, ahol éppen Egyiptom égető ügye, a zsidókérdés van napirenden. A származását nem ismerő Mózes a mindjobbban elhatalmasodó zsidóság ellen kíméletlen, szigorú rendszabályokat sürget. Erre dajkája, Jokhebed, nehogy Mózes saját testvéreinek hóhérjává válják, felfedi előtte származásának féltve őrzött titkát. Mózes megrendül a döbbenetes valóságtól és harcra kél benne a kötelesség parancsa a természet törvényével.

Mindez Madách egyéni invenciója, a Biblia mitsem tud róla. Csupán néhány indítékot vesz át Madách a Bibliából. Így Mózes szemére veti az egyiptomi ország-lárnak, hogy a zsidók elleni politikájában elbújt «Vén asszonyok mögé, *bábákra bízva, Hogy fojtsanak meg minden kisdedet . . . De elhivéd a bábaasszonyoknak, Hogy a zsidó nő nem szorul segélyre, Különb, erősebb más hölgyek felett.*» Ez Mózes II., k. 1. f. 15—19-ből van átvéve. Áronnak pedig szemére lobbantja, hogy a zsidó nép «Vágyó imával külveszélyt óhajt, Hogy ellenségink zász-lajához álljon.» Ez pedig Mózes II. k. 1. f. 10-ből ered.

Jokhebed megkapó szavakkal ecseteli Mózes előtt, mikép mentette meg életét, hogyan őrködött fölötte, dajkálta és nevelte:

«Azon szörnyű napokban, a midőn
A gyík lakott Nilus sötét vizében,
Halál várt minden újszülött zsidóra...
Akkor szülélek búra és örömré.
Eltitkolálak három hónapig,...
S' mesterséggel készíték kis tobozt,
Ágyat veték ürébe, bétevélek,
S a nád közé helyezélek gondosan,
Hová fürödni járt a hercegasszony, —...
S midőn megleltek és dajkát kerestek,
Ott voltam én, — hogy akit mint anya
Nem csókolhattam, dajkaként öleljek.»

Ki-ki ráismerhet Mózes II. k. 2. f. 1—10. verseire, azzal a csekély különbséggel, hogy nem maga Jokhebed vigyázott a Nilus partjánál, hanem húga; de erre a változtatásra szüksége volt Madáchnak, részben az egyénítés miatt, részben azért, hogy ezzel jobban felkeltse Mózesben a forró szeretetet a most megtalált anya iránt.

Az anyai hűség és ragaszkodás megindítják Mózes fogékony szívét és kész testvérei mellé állni, ha érdekesek rá, ha fölrázhatók aléltságukból és szolgaságukból. Anyja unszolására kimegy Gósen földjére, hogy a helyszínen meggyőződést szerezzen Izráel népének helyzetéről.

A most következő események javarészt a Biblia talaján játszódnak, de közbe vannak hintve a költő elgondolásának egyéni virágai is.

Miután Gósen földjén Mózes meggyőződik népének szörnyű szenvedéseiről, megsarcoltatásáról és saját

nővérének, Máriának a királyi tisztartó által való borzalmas meggyalázásáról, leszúrja a tisztartót, testvérei pártjára áll és a tisztartó megölése miatt elmenekül Egyiptomból.

Mózes II. k. 2. f. 11—16. elbeszéléséből ered, hogy Mózes kimegy testvérei közé, látja nehéz munkájukat és tanúja lesz, amint egy egyiptomi férfi bántalmaz egy hébert, ezért agyonüti az egyiptomit és a gyilkosság miatt kénytelen Midjánba menekülni.

Madách is felhasználja ezeket a bibliai részleteket, de költői céljai szerint módosítva és megtoldva.

Mózes a leszúrt tisztartóra vonatkozólag ezt a parancsot adja : «Most vigyétek e gonoszt, *S hogy meg ne sejtsék, ássátok homokba.*»

Szakasztott úgy történik a tisztartó megölése Mózes keze által, valamint eltemettetése, mint ahogyan a Bibliában olvassuk : «Mózes felnőtt és kiment testvéreihez és látta terhes munkájukat és meglátta, amint egy egyiptomi férfi bántalmaz egy héber férfit testvérei közül ; ide-oda fordult és látta, hogy *senki sincs ott* és agyonütötte az egyiptomit *és eltemette a homokba*» (M. II. k., 2., 11—12.).

A hozzáfűződő epizód is teljesen a Bibliára vall. Ugyanis Ábirám és Káleb perlekedve jönnek és Áron ítéletét kívánják peres ügyük eldöntésére. Mózes békés egyezsége szólítja fel Ábirámot, amire ez felfortyan és így válaszol : »*Elöljáróul, mondd, ki küldte hozzánk, Ki tett sáfárul téged birtokomba, Hogy ily fennen szólsz?*»

A Biblia pedig így folytatja Mózesről szóló elbeszélését : «És kiment a második napon és íme, két héber férfi civakodik ; így szólt a vétkeshez : «Miért ütöd fele-

barátodat?» Ez így válaszolt: «*Ki tett téged előljáró férfiúvá és sáfárrá fölöttünk?*» (U. o. 13. v.)

Ábirám nem akar békés egyezséget, hanem a törvény alkalmazását követeli. Erre Mózes így válaszol neki: «Van-e más törvény, mint hogy *Izráel Testvér legyen* . . . nem ront-e eléggé az idegen, hogy gyermek gyermek ellen Ármányt sző?»

Mózes feleletéből bibliai szellem árad felénk: «*Mind az Izráel legyen kezes egyik a másikért.*» Úgyszintén Máleáchi prófétáé: «Hiszen egy atyánk van mindnyájunknak, egy Isten teremtett bennünket, *miért ármánykodnék kik-ki a testvérje ellen?*» (Mal. 2., 20. v. és Szifra III., 26., 38-hoz és Sebuot 39a.) Ábirám látva Mózes hajthatatlanságát, személyes élt ad szavainak és elárulja, hogy tanúja volt a tisztartó megöletésének: «De gondoskodhatol inkább magadról, Hogyan felelsz a tisztartó felől . . . A dombtetőről láttuk . . .» Mózes látja, hogy a gyilkosság fel van fedezve, kész az elhatározása: «Üldözni fognak, futnom kell tehát, kibujdosom . . . Majd Midjanba.»

A Biblia így folytatja a civakodó héber férfiúnak Mózeshez intézett szavait: «Engemet is agyon akarsz-e ütni, amint az egyiptomit agyonütötted?» Majd így folytatja M. II. k. 2., 14—15. verse az elbeszélést: «Mózes megijedt és szólt: «Bizony kitudódott a dolog.» «Fáraó meghallotta a dolgot és Mózes megöletésére törekedett. Mózes azonban elmenekült Fáraó elől és Midján országába telepedett.»

A költőnek szüksége van arra, hogy Mózesben felköltse népe iránt szánalmát és könyörületét, ezért bemutatja, amint az egyiptomi poroszlók megsarcol-

ják és kirabolják a zsidókat ; de arra is szüksége van, hogy fölébressze benne az egyiptomi uralom ellen a fölháborodást és elkeseredést, ezért bemutatja, mint dühöng Fáraó tisztartója poroszlóival együtt Mózes testvérének, Áronnak házában és mint követ el erőszakot nővérén, Márián, aki nem más, mint a bibliai Mirjám. Mária, Hur jegyese ; a Bibliában igen keveset szerepel és majdnem egészen Madách leleménye ; lelki megrázkódtatásában elveszti egyensúlyát és félig őrült, félig megszállott lelkű próféta-nő lesz. «Belőle fog tüzes nyelvvél beszélni . . . Isten» — így jellemzi őt a költő az Apost. csel. II. f. 3. v-nek szavával. A kétségbeesés pillanatában pedig Mária így kiált föl : «*Oh, mért hagyál el Isten.*» Ez nem egyéb, mint Zsolt. 22., 2. szava : «Eli, Eli, lama azabtani» ; innen Máté 27. f. 46. v.-be ment át, de már az akkor szokásos arameus nyelven : «Eli, eli, lama sabaktani.»

Mária végső kétségbeesésében már-már meg akar halni, de Hur nyugtatni próbálja. Erre Mária így fakad ki : «Mit Mária! Volt egykor egy lyány, akit így neveztek, — Szerette Hur, — de vége — vége — vége.» Hur így válaszol neki : «Most is szeret s meg fog szentelni lyány . . . Isten zsámolyánál! Jőj Mária, jőj, én leszek papod.» Mózes itt közbeszól : «Ne nyulj hozzá Hur! látod, hogy megőrült, Istennek lelke felszentelte őt!» — Aki e sorokat írta, kell, hogy ismerte legyen a Talmudot, illetőleg a Talmudon alapuló zsidó vallásos hagyományt. Mert ha a férfi feleségül vesz egy nőt, akkor megszenteli és az esketési szertartást a férfi a Talmud szerint pap gyanánt maga is elvégezheti és e szertartás neve megszentelés (Kidusin).

Csakis a Talmud alapján érthetjük meg teljesen Hur vígasztaló és Mózes közbevetett szavait.

Hur a Biblia tanúsága szerint (Kron. I. k., 2., 19.) Kálebnek volt a fia ; Káleb pedig a talmudi hagyomány szerint (Szota 11. b.) Mirjámnak volt a férje és Hur voltakép Mirjámnak nem a jegyese, hanem a fia volt. Madách azonban bátran élhetett e költői szabadsággal, mert Hur és Mirjám családi kapcsolata és hovatartozandósága nem élt és ma sem él annyira a köztudatban, hogy ne lehetett volna rajta változtatni.

Az I. felvonás azzal végződik, hogy Mózes szívvel-lélekkel testvérei mellé áll és Izráel főembereivel megállapodik, hogy mihelyt elérkezettnek látják a föl-szabadulás idejét, keressék őt fel Midján országában.

MÁSODIK FELVONÁS.

Mózes Midjánban a Hóreb-hegy tövénél egy kút mellett őrzi a nyáját és epedve gondol a távoli hazára, várva testvérei üzenetét. Neje, Cipóra, az estebédet hozza neki és enyelegve emlékezteti arra az időre, amikor a kútnál megvédte őt és nővéreit a pásztorok bán-talmaitól, majd követte őt a szülői házba, ahol atyja, Jetró, a főpap, feleségül adta hozzá.

Ez a kútjelenet, amelyet Madách elbeszélés gyanánt a párbeszédbe beleszó, M. II. k., 2. f., 16—22. verseiből van merítve.

Cipóra folytatólag elbeszéli, hogy három idegen férfi érkezett házukba, akik Mózeset keresik. «Vezesd ide gyorsan őket» — szólta Mózes és Cipora eltávozik. Erre Mózes látomást lát és fölkiált ;

«De hah, mi ez — *egy csipkető kigyult, —
Lobogva ég és mégis ép marad, — ...
Le a sarukkal! — itt szent hely vagyon,
Jehova! Ábrahám nagy Istene,
Hahogy te vagy, ki e lángmezt vevéd fel,
Megengedvén, hogy szolgálád rád tekintsen,
Engedd, hogy értsem is parancsodat.»*

Erre az Úr megszólal: «Mózes, kelj fel, s kövesd testvéridet, Szabadítóját várja Izráel, S bilincseit letörni vagy hivatva.»

De Mózes szabódik, gyengének tartja magát, gyarlónak szavát és nem hiszi, hogy hitelt adnak neki Egyiptomban, ha azt mondja, hogy Isten küldte. De az Úr megnyugtatta: «Karod erős lesz és nyelved hatalmas, Ha én leszek veled, meg az igazság.» Erre Mózes enged Isten parancsának.

Az égő, de el nem hamvadó csipkebokor látomása, amelyet a Biblia jóval hatásosabban és plasztikusabban jelenetkez, mint Madách, úgyszintén a hozzáfűződő párbeszéd Mózes és Isten közt — M. II. k. 3. f., 1—12. verseiből származik.

E közben a zsidó nép küldöttei, Áron, Hur és Józsué, megérkeznek. Mózes első szava hozzájuk ez: «*Hát jó anyám hogyan van, él-e még?*» Ez élénken emlékeztet arra a jelenetre, midőn József az Egyiptomba érkezett testvérei előtt megismerteti magát és első kérdése hozzájuk: «*Hát atyám él-e még?*» M. I. k., 45., 3.

A küldöttek elmondják a hazulról hozott híreket, többek közt azt, hogy Fáraó, aki Mózeset üldözte, már sírba szállt. Ez M. II., 4., 19-nek felel meg.

Majd tanácskoznak, hogy mi módon szabadítsák ki

a zsidó népet Fáraó kezei közül. Mózes azt ajánlja : «Kérünk három napot, Hogy a pusztán imádjuk Istenünket. Ha kint leszünk, könnyen tovább szökünk.» Ez megfelel M. II. k., 5. f. 1—3. versének.

Közben Jetró és Cipóra kis fiával, Gerzónnal odaérkeznek. Cipóra növekvő nyugtalansággal és izgalommal látja Mózes elhidegülését és távozási szándékát. Mózes ezt nem is titkolja. Az égő csipkebokor látomása után már így szól :

«Széttépek minden drága kötelet,
Mi éltemhez vonz, gyöngévé tehet.
Ne érintsen már többé női ajk,
Ne kéjelegtesen gyermekmosoly, —
Nincs nőm — nincs gyermekem, nincs otthonom, —
Te egyedül csak harcok Istene.»

Felesége, Cipóra, ezt mindjárt megérzi és szemrehányással illeti :

«Hogyan! kerülsz — rejtőzöl-e előttem,
Mint hogyha *félnéd nődnék csókjait?* ...
Óh Mózesem! *térj újra Ciporádhoz.*
... Úgy hát jöjj, kis fiam,
Látod, *nem kellünk már többé atyádnak.*» —

Utóbb a IV. felvonásban, midőn Mózes már táborba szállt, Cipóra felkeresi, ott is Mózes elhidegülését kénytelen tapasztalni. E miatt atyjának panaszkodik. Jetró így válaszol neki.:

«Dőre nő! *ez végzete*
A próféták nejének.»

Madáchot ez a gondolat annyira megragadja, hogy átviszi Mózes szolgájára, Józsuéra is, aki hivatta lesz

egykor urának és mesterének örökébe lépni. Józsué ugyanis magánál tart egy rabnőt, akit a Moáb ellen viselt hadjáratban zsákmányolt magának: Ámrát. Midőn Mózes ezt a leányt megpillantja Józsué sátrában és látja, amint enyeleg urával, komoly intelemmel fordul hozzá, hogy *a prófétának el kell a nőtől különödni*: «Kit a végzetnek érintett keze, Annak szeretni nem szabad, fiam.» Ezt Józsué meg is szívleli; Ámrának, mielőtt az ígéret földjén döntő ütközetbe bocsátkoznának, visszaadja szabadságát és hazaküldi népéhez.

Minderről mitsem tud a Biblia. Ellenkezőleg. Mózes hitvesét és fiait számárra tette és magával vitte Egyiptomba (M. II. k., 4., 20.). De annál többet tudnak róla a rabbinikus források. A Talmudban és a Midrásban gyakran vissza-visszatér az a gondolat, hogy Mózes attól az időponttól kezdve, amidőn Isten megjelent neki az égő csipkebokorban és tudatta vele elhívását, többé feleségét nem érintette és prófétai hivatásának tudatában tőle teljesen távoltartotta magát.

Ezt a többféle változatban előforduló gondolatot megtalálhatjuk Szifre M. IV. k., 12. f. 1. és 8. verseihez, továbbá Jebámot 62a, valamint Sabbath 87a, Peszáchim 87b, Ábot di R. Nátán 2. f., Denter, Rabba 34., 10. verséhez, végül Jalkut 738. §. «Honnan tudta Mirjám, — így hangzik a kérdés — hogy *Mózes elkülönítette magát a nemi életre vonatkozólag a feleségétől?* Úgy, hogy észrevette, hogy Cipóra nem ékesíti magát női cicomával. Erre így szólt hozzá: «Mi van veled, hogy nem díszíted magad a nők cicomájával?» Erre imígy válaszolt: «A te testvéred (Mózes) nem vet erre ügyet.» Innen tudta meg Mirjám a dolgot . . .»

Rabbi Nátán így fejtegeti : «Mirjám ott állt Cipóra mellett abban az órában, amikor Eldád és Medád mint próféták léptek föl a táborban és egy ifjú odaszaladt Mózeshez és ezt hírül vitte neki. Cipóra így szólt : *«Jaj Eldád és Medád feleségeinek !»* Ekkor tudta meg Mirjám a dolgot . . .»

Rabbi Abba bar Kahana mondotta : «Midőn a 70 férfit megválasztották (a legfelső tanácsadó testületbe), egész Izráel fényes kivilágítást rendezett tiszteletükre és mindenki örvendezett velük. Mirjám, látva a kivilágítást, megkérdezte Ciporától jelentőségét. Cipóra megmagyarázta neki. Ekkor Mirjám így szólt : «Milyen boldogok eme férfiak hitvesei, láthatják, hogy férjeik milyen magas méltóságra emelkedtek.» Cipóra azonban így válaszolt : *«Jaj nekik, mert ezentúl férjeikkel többé nem érintkezhetnek és ettől a naptól fogva meddők maradnak.»* Erre Mirjám így szólt : «Honnan tudod ezt?» Cipóra így válaszolt : *«Testvéredtől, mert attól az órától fogva, hogy Isten szelleme megszállta és beszélt vele, nem ismeri többé az ő nyoszolyáját.»*

Mirjám ezt hallván, elment Áronhoz és elmondta neki. Erre mindketten megszólták Mózeset, mondván : «Hát csak Mózesrel beszél az Isten, hiszen velünk is beszél» (M. IV. k., 12. f., 2.). «Hiszen az ősatyákkal is beszélt a Legszentebb — dicsértessék ő — és ezek mégsem különítették el magukat hitveseiktől. Hiszen mivelünk is beszélt és mi sem különítettük el magunkat. . .»

«M. II. k., 19. f., 1. verse szerint Mózes (a kinyilatkoztatás előtt) így szólt a néphez : «Legyetek készen, három napra ne közeledjete asszonyhoz.»

Erre Rabbi Nátán a következőket jegyzi meg : Nem úgy mondta meg Mózes, az igazságos, a parancsot Izráelnek, amint Isten rendelte (Isten ugyanis csak két napot rendelt), hanem egy nappal megtoldotta azt saját elhatározásából, mert azt vélte, hátha valaki a harmadik napon közeledik nejéhez . . ., azért megtoldotta, hogy tiszták legyenek és Izráel tisztán vegye át a Tórát a Szináj hegyén . . . *Mózes maga pedig elkülönítette magát nejétől*, mert így gondolkodott : Íme, Izráel csak pillanatnyira szentelte meg magát és csupán arra volt rendelve, hogy a Tízparancsolatot vegye át a Szináj hegyén és Isten mégis azt mondta nekem : «Menj a néphez és szenteld meg ma és holnap» ; — én pedig, aki napról-napra erre vagyok hivatva, sőt minden órában is, és nem tudhatom, hogy Ő mikor beszél velem, nappal-e, éjjel-e : mennyivel inkább kell magamat elkülönítenem az asszonytól!»

«Rabbi Jehuda, Batira fia, úgy vélekedik, hogy *Mózes azért különödött el az asszonytól, mert Isten maga rendelte ezt neki*, amint írva vagyon M. IV. k., 12. f., 7., 8. verseiben. «Nem ilyen az én szolgám, Mózes . . . szájról-szájra beszélek én ő vele.» Megparancsoltam neki : különödj el a nőtől, és ő elkülönödött.»

«Mások pedig M. V. k., 5. f., 27. és 28. verseivel magyarázzák ezt. Isten, miután a Tízparancsolat frigy-tábláit átadta Mózesnek, így szólt hozzá : «Menj, mondd meg nekik (Izráel fiainak), térjenek haza sátraikba (azaz: asszonyaikhoz) ; te pedig maradj itt Én mellettem.» *Es erre Mózes elkülönödött feleségétől.*»

Isten azt mondotta Hósea prófétának, hogy vegyen el egy asszonyt . . . feleségül. Hósea ezt megtette és

az asszony szült neki két fiút és egy leányt (Hós. 1., 2—9.).

Ehhez a Talmud a következő megjegyzést fűzi: «Miután két fia és egy leánya született, így szólt Isten Hóseához: *Miért nem tanultál a te mesteredtől, Mózes-től? Mihelyt én beszéltem hozzá, elkülönödött a feleségedtől, te is különítsd el magadat tőle!* Erre így válaszolt Hósea: *Világnak ura! Nekem gyermekeim vannak tőle, ezért nem tudok tőle elválni.*»

Bizonyos, hogy Madách ezt a gondolatot, a Mózes és Cipóra közötti viszonyhoz való indítékot az itt ismertetett rabbinikus források egyikéből vette, hihetőleg valamely német fordítás vagy átdolgozás, avagy valamely antológia közvetítésével, amelyek a XIX. század első felében már eléggé el voltak terjedve és Madách számára könnyen hozzáférhetőek voltak.

De nézzük tovább a II. felvonás fejleményeit. Cipóra minden rábeszélő tehetségét fölhasználja, hogy Mózeset visszatartsa és lebeszélje, hogy a zsidó nép küldötteivel el ne menjen. «Ne nézz fel e szívtelen férfiakra, — így fordul Mózeshez — *Szemök megigéz, mint a basilisk.*» Ez élénken emlékeztet Jeremiás 8. f. 17. versére: «Küldök ti reátok mérges *basiliskus kígyókat*, kik ellen semmi varázslás nem használ.»

Mózes ingadozik, de végül győz benne az elhivatás és távozik a küldöttekkel Egyiptomba.

Egyiptomban a zsidó nép zúgolódik nagy nyomorúsága, elnyomatása és lealázottsága miatt. Mózes és Áron nem tudják a nép számára a háromnapis szabadságot a pusztában való áldozásra kivívni. Ellenkezőleg. Közbelépésüknek az lett a keserves eredménye, hogy robot-

munkájuk és sarcuk megduplázódott, «Mivel még oly kevés a szolgamunka, Mely Izráel népére vettetett, *Hogy Istenének is három napot Henyélve kíván a pusztán ajánlni*» — mondja Fáraó a Biblia szavával. (M. II. k. 5. f. 7—8.)

A nép elkeseredése egyre növekszik. Dátán még tüzei és lázítja őket Mózes ellen. «Lemondhatunk most a *husos fazékról* S éhezve rongyos koldusok gyanánt Dicsérhetjük, ha tetszik — Istenünket.» — mondja Dátán M. II. k. 16. f. 3. versének kifejezésével.

Abirám még fokozza beszédével a nép szilaj indulatát és kiadja a jelszót : le kell ütni Mózes! A nép ráüvölti : «*Kövezzük őt meg!*»

Ez a jelenet élénken emlékeztet a Refidimnél végbe ment lázongásra, midőn Izráel ivóvíz miatt zúgolódik Mózes ellen, mondván : «Miért hoztál ki minket Egyiptomból, hogy megölj engem, gyermekeimet és barmaimat szomjúság által? — És kiálta Mózes az Úrhoz, mondván : Mit cselekedjem e néppel? *Kevés híja és megköveznek engem.*» (M. II. k. 17. f. 3—4.)

Erre Mózes kitarja keblét és azt mondja, hogy aki követ dob reá, az Istent találja el, mert őt Isten küldötte. A megváltás órája pedig rövidesen ütni fog. De a szabadságra méltóvá kell lenniök összetartás és bátorság által.

Majd a nép kishitűségét ostorozza és ily szavakkal iparkodik bátorságot önteni szívébe :

«Mindenki érzi Istennek kezét,
Csak Fáraó dacol. — Ki tudja, hát ha
Nem voltunk még elég tiszták előtte,
Lángokba kell, hogy vessen, mint az ércet,

S kiválják a haszontalan salak.

Vagy Fáraónak nem volt még betelve

Bűnmérlege, hogy az örök igazság

Kimondja : *száraz e fa, tűzre vele.*»

Csupa bibliai gondolat, bibliai szavakkal kifejezve. Isten hatalmát és súlyos büntetését a Biblia állandóan Isten kezével fejezi ki : «Vajjon megrövidült-e *Istennek keze?*» — kérdi M. IV. k. 11. f. 23. verse ; Jób pedig így panaszkodik : «*Istennek keze* vert meg engem.» (19., 21.)

A megtisztítás folyamatát a Biblia is az ércolvasztás képével szokta kifejezni : «És feléd fordítom *kezemet* és *kiolvasztom mint lúggal salakodat* és eltávolítom minden ónodat.» (Ezs. 1., 24.) Úgyszintén Zsolt. 119., 119. : «*Mint a salakot*, azonkép elveted e föld minden istentelenit.»

A bűnmérlegről szól Dániel 5., 27. : «*Megméréttél a mérlegben* és könnyűnek találtattál.»

Az örök igazság ítéletének mintáját pedig Ezek. 21. f. 3. versében találhatjuk meg : «Így szól az Úr . . . én *tűzet gyujtok benned* és az *megemészt benned . . . minden száradt fát*, nem alszik el.» Máté 7. f. 19. is összecsendül vele : «Valamely fa nem terem jó gyümölcsöt, kivágatják és a *tűzre vettetik.*»

Ezalatt Hur az összetört, félőrült Máriát vezeti, aki bosszúért kiált Fáraó ellen ; Mózes reámutat : «Oh népem! e kép szolgálóodé.» Ez a jelenet annyira megindítja az imént kövezni akaró szeszélyes népet, hogy Máriával együtt bosszút kiált és Mózeset felszólítja, hogy vezesse őket.

A szín most változik. Mózes házában vagyunk ;

Jokhebed, Áron, Mária, Hur, Józsué és Káleb veszik körül, s már készülődnek a fölszabadulásra. Mózes megadja utolsó rendelkezéseit és így szól:

«Ez éjjel még eljő *Aszasziel*,
 A rém-angyal s e földön átrepülve,
Megfojt mindent, mi csak *elszülött*.
 E végcsapásra *Fáraó megindul*.
És elbocsátja Izraelt, hogy a
Pusztán kérlelje meg ura haragját,
 Mely országán oly súlyosan feküdt. — ...
Egy-egy bárányt öljön minden családfő,
S annak vérével minden oly küszöb
Be legyen festve, hol zsidó lakik.
 Az lesz jeléül a megismerésnek.
 Magát a *bárányt* minden hű család
Elköltse estebédül, — *ámde állva*, —
 Vándor *bottal kezében*, — *ágyba senki*, ...
 Hogy midőn kopognak ajtaján,
 S a kürt megszólal, — *indulhasson útra.*» —

Ez nem más, mint Mózes II. k. 11. f. 4—5. és 12. f. 7—12. verseinek leírása. Csak abban tér el Madách a Bibliától, hogy Isten helyett Aszasziel rémangyalt szerepelteti.

Miért teszi ezt a költő? Hiszen a Biblia a monoteisztikus felfogásnak megfelelően Istennel sujtatja agyon az elsőszülötteket, amint M. II. k. 12., 12. versében olvashatjuk: «És átvonulok Egyiptom országán ezen éjjel és agyonsujtok minden elsőszülöttet Egyiptom országában embertől állatig és Egyiptom összes istenein ítéleteket hajtok végre, én az Örökkévaló.»

Valószínűnek tartom, hogy Madách itt is a rabbinikus hagyomány hatása alatt áll, amely sűrűn szerepelteti

a különböző angyalokat, mint Isten akaratának végrehajtóit.

Igaz ugyan, hogy a Talmud megjegyzi, hogy «amidőn Isten kiszabadította Izraelt, nem küldött követet, vagy angyalt, hanem maga a saját fenségében jelent meg» (Jeruzsálemi Szanhedrin II. 1.); továbbá a Peszách—Haggáda is az imént idézett bibliai szavakat így magyarázza: «És átvonulok Egyiptom országán: Én és nem az Angyal, és agyonsujtok minden elsőszülöttet: Én és nem a Szeráf, és Egyiptom összes istenein ítéleteket hajtok végre: Én és nem a Követ, Én az Örökkévaló és senki más»; — mindamellet Madách a rabbinikus irodalomban a *gonosz angyalokkal*, a *vádló, ártó, romboló angyallal*, az *öldöklés*, úgyszintén a *halál angyalával*, vagy a *rontás angyalával* oly gyakran találkozhatott, hogy ennek lecsapódása érezhető e jeleneten.

Azonkívül pedig az angyal szerepeltetése plasztikusabbá teszi a jelenetet, erre pedig Madách, mivel nagyon is túlterheli darabját leírásokkal, bőven rászorul.

Az *Aszasziel* nevét a költő valószínűleg a Mózes III. k. 16. f. 8. versében szereplő démonnak, *Azazel*-nek nevéből alakította.

Mózes folytatja végső rendelkezéseit és úgy, amint az M. II. k. 11. f. 2—3. versében meg van írva, megparancsolja Kálebnek, hogy mindenki, akinek «szomszédja van, gazdája, ismerője, arany s' ezüst eszközt, edényeket kölcsönözzön attól ünnepünkre, melyet megünni készülünk.»

Midőn Jokhebed e parancson méltán megütközik, Mózes így okolja azt meg:

«De hát ha visszanyerhetjük kicsiny
Részét bár annak, ami a miénk volt,
A mért megnyúztak, — a mért megraboltak ;
Ne élünk-é fortélylyal mondd mi is,
Erőszak ellen? — Tapsol a világ
Tettünknek, jól tudom. S elnézi Isten.» —

Erről azonban a Bibliában szó sincs. De a rabbinikus irodalom nagyon jól ismeri ezt a gondolatot, hogy a zsidók csak kis részét vették vissza annak, ami járt nekik az egyiptomiaktól, akik 430 esztendőn keresztül annyi emberrel robotmunkát végeztek és ezért jogos volt Mózes parancsa és a zsidók eljárása, hogy fortélylyal arany és ezüst edényeket kértek tőlük kölcsön és elvitték magukkal. Lásd Szanhedrin 91. a. és Gen. Rabba 1. f.

Valószínűnek tartom, hogy ez a talmudi monda adta Madáchnak az indítékot e gondolat kifejtéséhez. Ez annál inkább lehetséges, mert e monda Nagy Sándor személyével van kapcsolatban ; előtte az egyiptomiak visszakövetelték a zsidóktól az őseik által elvitt arany és ezüst edényeket, azonban ő a zsidóknak sokkalta nagyobb ellenkövetelése miatt a követelést elutasította. Ez a monda a többi, Nagy Sándorról szóló mondával együtt már a XIX. század elején, különösen a német tudományos irodalomban, változatos és gazdag feldolgozásban részesült. Ezek valamelyikét Madách, aki Mózesét 1860. június 9-étől 1861. november 16-ig írta meg, könnyen ismerhette.

Madách az egyiptomi kivonulást és a hozzáfűződő áldozatot teljesen a Biblia szellemében hajtja végre : Az elsőszülöttek halálára Fáraó megindul és beleegyezik

a kivonulásba. Minden családfő egy bárányt áldoz s vérevel minden zsidó háznak küszöbét ismertető jelül befestik. Az áldozati bárányt minden család együtt est idején fogyasztja el és pedig sietve, útra készen állva és vándorbottal a kézben.

Madách némileg módosítja a Bibliát. Elhagyja a Biblia előírását, hogy «derekaitok övezve, saruitok lábaitokon . . . legyenek» (M. II. k. 12., 11.) Hihetőleg azért, mert a színpadon a szereplők már kezdettől fogva sarukkal vannak ellátva és fel vannak övezve, holott a forró égövű Egyiptomban bizonyára mezítláb és öv nélküli bő ruhában jártak az emberek. De a Bibliához hozzá is tesz néhány vonást: állva költik el a bárányt, így jelezve a sietséget a mellőzött öv és sarú helyett; továbbá csak a betegnek szabad a székre lepihennie; azonfelül pedig a kivonuláskor megszólal a kürt. E vonásokról a Biblia mitsem tud; azonban a Talmud előtt nem ismeretlenek.

Itt újra tapasztalhatjuk, hogy Madách a rabbinikus forrásokat is ismerte és költői céljaira felhasználta. A Misna is úgy festi le a peszáchi áldozatot, hogy az kúrtharsogás közben megy végbe: «A peszácháldozatot 3 csoportban vágják le . . . bemegy az egyik csoport az előcsarnokba, akkor lezárják az előcsarnok ajtaját és akkor kürtölnek, harsonáznak és kürtölnek a papok.» (Peszáchim 64a.)

Hogy Madách a súlyos beteg számára kivételt tesz és megengedi neki a székre ülést, szintén a rabbinikus irodalom hatására vall. Ugyanis a Talmud a legtöbb törvéynél kivételt tesz a betegekkel és részben megkönnyíti nekik a vallásos parançs teljesítését, részben

teljesen fölmenti őket a parancs teljesítése alól, amint itt a költő is teszi.

Midőn Mózes meghozza az örömhírt, hogy Fáraó Izráel nagy Istenének dicsőségére kénytelen volt engedni és a kivonulásba beleegyezni, az agg és nagybeteg Jokhebed az örömtől meghal.

A haldokló Jokhebed utolsó kívánsága így szól:

«Áron fiam, — Mózes fiam — idább.
E két kezet, mit haldokló anyátok
Most egyesít, ne tépje semmi szét,
Erőt Mózes — tanácsot Áron ad
S Jehova áldást küld a szent dologra.»

Visszhangja a Biblia szavának, amidőn Isten azt mondja Mózesnek: «Ő (Áron) fog beszélni helyetted a néphez, és ő leszen neked száj gyanánt, te pedig lész neki Isten gyanánt.» (M. II. k. 4., 16.)

De még jobban emlékeztet ez a Jokhebed által óhajtott, Mózes és Áron közti kapcsolat arra a viszonyra, amely a két Makkabeus testvér, Simon és Juda közt volt. Ugyanis az idősebbik: Simon, volt a tanácsadó, mint itt Áron; az ifjabb, Juda, volt a hadvezér, az adta az erőt, mint itt a fiatalabb Mózes. A szülő pedig aki fiai közt a hatalmat felosztja és tevékenységük határvonalát megvonja, itt az anya Jokhebed, amott pedig az apa Matátiás. Mindkettő halála küszöbén rendeli el e hatásköri megállapítást fiai közt, amint azt Makkab. I. k. 2. f. 65—67. verseiben olvashatjuk: «Ime Simon, a ti testvéretek, tudom, hogy ő *a tanács férfia*, mindig reá hallgassatok, ő leszen nektek apátok; Makkabeus Juda pedig ifjúságától fogva *bátor erejű*, legyen hadvezértek, ő vezesse a nép háborúját.»

A II. felvonás végén Mózes a felszabadult nép élére áll és a puszta felé vezérelve őket, így szól :

«Utánam. — Óh egy örült s egy halott
Kísér. — Ki merné állni utamat.»

Mózes elaggott és sok megpróbáltatáson keresztül ment édesanyja halálát egészen egyszerűen közölhette volna velünk, vagy pedig Gósen földjébe el is temethette volna ; ám ez vétség lett volna a Biblia szelleme ellen. Mert a régi hébereknek ősi, megszentelt hagyománya szerint kiki apái mellé temetkezett. Jákob megesketi fiát, Józsefet, hogy haló porait Egyiptomból el fogja vitetni és Kanaán országában, a Machpéla barlangjába apái mellé helyezi örök nyugalomra. József ezt nagy nehézségek árán meg is tette. (M. I. k. 47., 30—31. és 50., 12—13.) József viszont megesketi Izráel fiait, hogy, ha kivonulnak egykor Egyiptomból, akkor az ő tetemeié is vigyék magukkal. Ezt Mózes még évszázadok elmúltával is kötelezőnek tartja magára és teljesíti is, amint azt M. II. k. 13., 19. versében olvashatjuk : «És elvivé Mózes József csontjait magával, mert megeskette volt Izráel fiait, mondván : emlékezve fog emlékezni rólatok Isten és vigyétek innen csontjaimat veletek.»

Ez lebeghetett Madách előtt, midőn Mózessel elviteti Jokhebed porhüvelyét. De ezenkívül a költő mintha e jelenet megírásánál még a rabbinikus források hatása alatt is állott volna. Ugyanis a Talmudban (Szóta 13a. és Mechilta II. 13., 18-hoz) azt olvassuk, hogy mindazokban az években, amíg Izrael a pusztában vándorolt, két láda kísérte őket, az egyik egy halotté : Józsefé, akinek a koporsóját Mózes magával vitte ; a másik

egy élőé, az isteni dicsfényé (sechina): ez az a két kőtábla, amit Isten a Szináj hegyén adott át Mózesnek... A népek ámulva nézték ezt a különös menetet a két ládával és nem merték útjukat állni.

Madách szintén halottat vitet Mózesrel, de, költői céljának megfelelően, ez nem lehet József, aki nem is szerepel a darabban, hanem a most elhúnyt édesanyja, Jokhebed, aki hősiességével és a fölszabadulásba vetett szilárd hitével kiérdemelte, hogy tetemét Mózes magával vigye. A másik itt is egy élő, akin szintén Isten dicsfénye nyugszik: Mária, aki prófétai lelkületével állandóan lelkesíti és kitartásra buzdítja Izraelt. Róla maga Mózes is azt mondja, hogy félig örült, félig prófétanő, akit «Isten lelke felszentelt», aki «fel fogja rázni egykor Izraélt álmából». Szóval itt is, mint a Talmud elbeszélésében, Mózes útjában egy halott kíséri és egy élő, akin Isten dicsfénye nyugszik. Mária a fölszabadulás láttára ujjongva kiált föl: «En fáklyát veszek, *S dobot pergetve* fennlobogtatom, *Míg messze elzeng a győzelmi ének.*» A Biblia pedig így szól: «És vevé Mirjám prófétanő, Áron nővére, *a dobot a kezébe* és mentek utána mind az asszonyok dobokkal és táncokkal és *énekelt nekik* Mirjám.» (M. II. k. 15., 20—21.)

Mózes pedig népével elvonul a pusztába.

HARMADIK FELVONÁS.

Ez a felvonás nem egyéb, mint két bibliai jelenetnek a költő céljához mért átformálása, kikerekítése és összeolvasztása. Az egyik az aranyborjú jelenete, a másik

az Ámálek elleni küzdelem leírása. Csupán a harcoló félnek, Ámáleknek a nevét, hihetőleg fonetikai okból, Moábra változtatta a költő. Menjünk sorjába. Dátán és Abirám a zúgolódó nép nevében fölszólítja Áront, a főpapot, hogy készítsen nekik bálványt, miután Mózes 40 nap óta eltávozott tőlük és nem tudják hova lett. Áron szabódik és azt mondja, hogy az a Mózes, «*Ki átvette Fáraó előtt Száraz lábbal népét a tengeren, Forrást nyitott a sziklán és kiégett Pusztán tápláló mannát könyörög*» — az a Mózes nem hagy bennünket cserben. Visszhangja ez a 136. Zsoltár 11—14. verseinek és 78. Zsolt. 13., 20., 24. verseinek.

Dátán nem enged, hanem följajánlja a nép kincseit, ékszereit, «*Mint összegyűlt önkényt ajándokul, Készíts aranytulkot belőle Áron, Egyptom Istenét, mely vissza-visz.*»

Áron fölháborodva utasítja vissza a nép követelését és mikor kényszerrel fenyegetik, akkor sem hajlandó engedni, csak mikor a vizsály, a szétszakadás rémével ijesztik, akkor enged.

Közben Mózes megérkezik a két frigy táblával; *Józsue fogadja őt.* Mózes boldogan így szól:

«*Kezemben van hát végre a szövetség,*

Jehova melyet népével kötött. —

Saját ujjával e táblákra írva.

Kezemben a szent törvény, mely paizs

Gyanánt védendi mindig népemet!»

De csakhamar rémes látvány tárul eléje: a nép zenével, zászlókkal hozza az *aranytulkot*. Előtte Áron főpapi díszben megy, Mária és más nők táncolva dobot vernek,

Mózes szörnyű haragra lobban és fölgerjedt indulatában *nekivágja a kőtáblákat* az aranytuloknak, úgyhogy mindkettő darabokra törik. Erre a nép elsompolyog. Áron, Mária, Hur engesztelni próbálják Mózeset; a népszenvédélyre és a kényszerhelyzetre hivatkozva elnézést és kegyelmet kérnek. Erre Mózes az egy Isten mellett híven kitartó Józsuéhoz fordul, hogy hát a tengernyi nép között egy sem állt meg híven a régi hit mellett? «Igen», válaszol Józsué, «*a Levi nemzetsége*». Erre Mózes kiadja a parancsot «*Köss kardot Józsué és vedd magadhoz A levitákat, menj a táboron Végig s ölj, pusztíts mindent utadon, Mi hűtlen volt, nőt s' gyermekeket.*»

Józsué teljesíti a parancsot és borzalmas vérontást visz végbe. Rémes, vérdermesztő jajgatás tölti be a tábort. Áron mérsékletért könyörög Mózeshez; az hideg, fölényes gúnnyal válaszol. Káleb és Hur szaladva jönnek a táborból és a nép számára irgalmat kérnek. Mind hiába. Dátán és Abirám is jönnek és Mózes belátására hivatkoznak. Mind nem használ. Végül Mária jön és felelősségre vonja Mózeset, hogy őt, aki szintén vétkezett, miért nem ölik meg, úgyszintén Áront is. Csak nem maradhatunk életben — így szól — hogy közgyalázat és gúny tárgyai legyünk?

Ez használ. Mózes megszünteti a vérontást. *Áront és Máriát száműzi a táborból* mindaddig, míg az ég meg nem sokalja büntetésüket. Majd így szól: «A nép kegyelmet nyert, s' törvénye itt Hever porondban összevissza törve... — *hadd szedem fel* Hát én, ki láttam — szent darabjait.»

Most lássuk a Bibliát. Mózes, II. k. 32. f. 1—7. és

15—28. verseiben olvassuk : «Mikor a nép látta, hogy Mózes késlekedik a hegyről leszállni, egybegyült Áron ellen és mondá neki : Kelj fel és csinálj nekünk isteneket, kik előttünk járjanak. Mert nem tudjuk, hogy ez a férfiú Mózes, aki kihozott minket Egyiptomból, mi történt vele. És mondá nekik Áron : Szedjétek le az aranyfüggőket, melyek a feleségeitek, fiaitok, leányaitok füleiben vannak és hozzátok hozzám. Leszedé ez egész nép az aranyfüggőket a füleikről és elvivék Áronhoz. És elvevé kezükből és betevé azt egy formába és csinált abból öntött borjút. És mondák : Ezek a te isteneid Izráel, akik kihoztak Egyiptom országából. És látta Áron és épített oltárt előtte és fölkiáltott Áron mondván : Holnap ünnepe lesz az Úrnak. Felkelének másnap jókor reggel, áldozának égőáldozatot és hozának hálaáldozatokat és leüle a nép enni és inni és fölkelének játszózni. És megfordult és leszállt Mózes a hegyről és a két frigy tábla a kezében, mely táblák írva voltak mindkét oldalról innen is, onnan is írva voltak. És a táblák Isten alkotásai voltak, az írás is Isten írása volt, bevésve a táblákba. Mikor pedig Józsué hallotta a nép kiáltásának szavát, mondá Mózesnek : Diadalnak hangja van a táborban. És felele : Nem diadalnak, sem vereségnek kiáltása ez, éneklésnek hangját hallom én. És lőn mikor közelede a táborhoz és megpillantá a borjút és a táncokat, fölgerjede Mózes haragja és ledobta kezéből a táblákat és eltörte azokat a hegy alatt . . . És mondá Mózes Áronnak : Mit tett ez a nép neked, hogy ily nagy bűnt hoztál rájuk. Felele Áron : Ne gerjedjen fel uramnak haragja ; tudod, hogy ez a nép igen gonosz. Azt mondták nekem : Csinálj nekünk isteneket, kik előttünk

járjanak, mert ez a férfiú Mózes, aki kihozott bennünket Egyiptomból, nem tudjuk, mi történhetett vele. És én feleltem nekik : Kinek van aranya? Szedjétek le magatokról! És ők adtak nekem ; én tűzbe vettem azt és kijött ez a borjú. Mikor Mózes látta a népet, hogy az elvadult, mert elvadította azt Áron ellenségeik előtt való gyalázatra, megállt Mózes a tábor kapujában és így szólt : Aki Istené, hozzám jőjjön ! És összegyülének hozzá mind a Lévi fiai. És szólt hozzájuk : Így szól az Örökkévaló, Izráel Istene : Kösse föl mindenki kardját oldalára, menjetek végig és vissza a táboron át egyik kaputól a másikig és ölje meg kiki testvérjét, atyafiát és rokonát. És Lévi fiai Mózes szavai szerint cselekedének és elesett a népből azon a napon mintegy háromezer férfi.» A kettő összetevéséből láthatjuk, hogy Madách úgy festi Mózeset, mint a Biblia : keménynek, szigorúnak, kérlelhetetlennek, ha Istenért kell síkra szállni ; könyörtelennek egészen a kegyetlenségig, ha a bálványimádás elnyomásáról van szó. De minden hajthatatlansága mellett is igazságos : saját testvéreinek bűnét sem nézi el, hanem megbünteti. Madách a bibliai mintához való ragaszkodást annyira viszi, hogy Mózesre olyan jellemvonásokat is ruház, amelyek reá mint drámai hősré egyenesen árnyékot vetnek. Így midőn Fáraótól a zsidó nép számára három napi szabadságot kér a pusztában való áldozásra, azzal a hátsó gondolattal teszi, hogy a pusztából majd megszöknek. Ez nem férfias, nem egyenes és nem méltó a drámai hőshöz. És a költő ezt bátran el is hagyhatta volna, de nem tette, mert ragaszkodik a Bibliához. Ugyanígy jár el, midőn Mózessel azt a parancsot adatja a zsidó népnek, hogy a kivonulás előtt

kérjenek kölcsön az egyptomiaktól arany és ezüst edényeket soha-meg-nem-fizetésre, amin még saját anyja is megütközik. Ezt a furfangos parancsot megokolja ugyan a költő, de azért, ha elhagyja, sem a dráma cselekménye, sem Mózes jelleme kárát nem vallja. De nem teszi, mert ragaszkodik a forráshoz: a Bibliához.

Áron alakja azonban lényegesen eltér a bibliaitól. Nem az a puha, akaratnélkül ifőpap, aki a nép első kérésére enged és mindjárt elkéri tőlük ékszereiket és aranyborjút önt számukra; hanem erélyes, gerinces férfi, aki nem hajlik meg egyhamar és csak a kényszernek enged. Azonban hiányzik belőle Mózes hajthatatlan-sága; nem engedi élére állítani a dolgokat, irtózik a yérontástól és alapjában véve a mérséklet, a béke embere. Vár, amíg a nép maga ajánlja föl neki ékszereit és amíg a pártviszály veszedelme nem fenyeget: addig nem enged a nép fenyegető követelésének. A bibliai Áron ünnepet hirdet, oltárt épít és áldozatokat mutat be az aranyborjú tiszteletére. Madáchnál Áron főpapi díszruhában a díszmenet élén halad zászlókkal, zenével és táncoló nőekkel, ami az egyházi ünnep mai fogalmához közelebb áll és a színpadi elrendezés lehetőségének jobban megfelel.

Áronnak egyfelől Abirám tesz szemrehányást és így szól hozzá: «*Mondd, hogy felelsz Te hűtlen ör a nyájról.*» Józsué pedig másfelől így szól hozzá: «*Azt hiszed, mert minden rókával megalkuszol, Nyájad hű öre vagy?*»

Ez a Zsoltár hasonlata (100., 3.): «*A te szerelmes népedet mint egy nyájat vezérelted.*» Ügyszintén Jeremiásé: «*Mint az elszéledt juh az Izráel.*» (50., 17.)

Ugyancsak maga Mózes is nyájhoz hasonlítja Izráel

népét, a vezért pedig pásztorhoz. M. IV. k. 27. f. 16., 17. versében: «Az Úr, a lelkeknek és minden testnek Istene, rendeljen férfit a gyülekezet fölé . . . hogy ne legyen az Úr gyülekezete *olyan, mint a nyáj, amelynek nincs pásztora.*»

Mária a Bibliában az aranyborjúval kapcsolatban egyáltalában nincs megemlítve; Madách azért szerepelteti, hogy általa a táncoló nők vezetőhöz jussanak, továbbá hogy fokozza Mózes könyörtelenségének drámai hatását és mégis igazságosságát helyes világításba állítsa.

Áron és Mirjám számkivetése a táborból szintén a Bibliából ered. Mózes IV. k. 12. f. 14., 15. verseiben olvashatjuk, hogy Áron és Mirjám egy második alkalommal Mózes ellen vétettek és e miatt büntetésül hét napra számkivetették Mirjámot a táboron kívül.

Némely pontban Madách eltér a Bibliától. Így a frigyáblákat fölgerjedt haragjában nem veti a földre és az aranytulokot sem égeti el, amint azt a Biblia beszéli, hanem a frigyáblákat indulatában odavágja az aranytulokhoz, úgyhogy mindkettő darabokra törik. Ez kétségtelenül a drámaiság és a színpadi hatás fokozására szolgál.

Továbbá Madách állandóan «*aranytulokról*» beszél és pedig kifejezetten mint «*Egyiptom Istené*»-ről; holott a Biblia *aranyborjúról* szól és sehol sem említi, hogy ez Egyiptom Istene lett volna. Azonban a rabbinikus irodalom igenis tud róla és úgy állítja oda az egész aranytulok-lázadást, mint az Izraelhez csatlakozott és vele vonuló egyiptomi csőcseléknek a honi bálványimádáshoz való visszatérési kísérletét. Innen az *aranytulok*

elnevezés is, amely valószínűleg az egyiptomi Apisnak felel meg. A rabbinikus források még azt is megmagyarázzák, hogy honnan vette Áron oly gyorsan a tulok öntésére szolgáló formát. Az egyiptomiak hozták ezt magukkal mint vallási gyakorlatukhoz tartozó kegyszert, amint ezt Szanhadrin 101. b és Exodus Rabba 32. f. 4. verséhez való magyarázatban olvashatjuk.

Továbbá Madách úgy írja le a frigytablák összetörését, hogy Mózes haragjának csillapultával kegyeletes érzéssel összeszedi a földről a tablák töredékeit.

Erről azonban a Biblia mitsem tud. Mózesnek sem II. sem V. könyve nem tesz róla említést ezen esemény részletes leírásánál.

De annál többet tudnak róla a rabbinikus források. Sűrűn emlékeznek meg a frigytablák összetörése után megmaradt *töredékekről*, ezek összegyűjtéséről és elhelyezéséről. Rabbi József azt tanítja, hogy mind a frigytablákat (amelyeket Mózes másodszor hozott az égből), mind a frigytablák *töredékeit* a frigyszekrényben helyezték el. Lásd Menáhot 99 a, Baba Batra 14 b, Berachot 8 a és Nedárim 38 a.

Nagyon valószínű, hogy a költőt mind ennek az epizódnak, mind az előbbinek megemlézésére a fenti források valamelyike ösztönözte.

Kövessük a darab további fejleményeit. A moábiták erős haddal támadnak Izráel táborára. Józsué és a törzsfők jelentik, hogy csapataik készek a védelemre, csak vezér kell. Mózes, az aranyborjú okozta lelki nyomottság hatása alatt, nem vállalja a vezérséget, mert Isten, mivel megsértették, úgysem ad áldást vállalko-

zásukra. Józsué a csapatok élére áll és megütközik Moáb hadaival.

Mózeset mindamellett népe iránti szeretete fűti; remeg Izráel sorsáért. A dombtetőre küldi Kálebet, hogy vizsgálja, merre fordul a hadi szerencse. A két sereg összecsapott, nagy a vérontás, a két vezér is egymásnak ront; de nem látható még, hogy melyik fél erősebb. Ekkor Józsué zászlói ingadozni kezdenek, népe hátrál, a rend bomladox. Dátán könyörögve fordul Mózeshez: «Oh Mózes, segíts!» *Mózes karjait felemeli és a harc felé terjesztve, így szól:*

*«Jehova! seregeinknek Istene,
Harcoldj velünk — ne hagyd elveszni néped.»*

Ez nem egyéb, mint a Zsolt. 56., 8. és 69., 7. visszhangja: «*Uram, seregeknek ura . . . a seregeknek ura velünk vagyunk.*»

Erre csudálatos módon a bomló sorok megállnak, a zászlók újra lengnek és az ellenség hátrál. Dátán hálásan szól: «*Aldva légy, Mózes. Nagy jelet cselekvél Megint közöttünk.*» Abiram azonban gúnyolódik, hogy Mózes jól kileste a kellő percet; ha kezeit leereszti, akkor is elvégzik a zsidó harcosok dolgukat és győzelmesen fejezik be a harcot.

Erre Mózes lebocsátja kezét. De rövid időre Kaleb máris felhördül, mert látja, hogy *a moábiták egyik csapata Józsué embereinek hátába került* és már a zsidó tábornak sáncait mássza. Dátán újra könyörög és bocsánatot kér Mózesről.

Ekkor Mózes újra kiterjeszti karjait és fohászkodik Ábrahám nagy Istenéhez — és Izráel serege ismét szilár-

dul megáll, Moáb pedig menekülni kezd. Ámde Mózes karjai lankadni kezdenek, nem bírja tovább és így kénytelen lebocsátani őket. Alig hogy ezt teszi, Moáb új erőre kap. Ekkor Abirám és Dátán odalépnek hozzá és fáradt karjait támogatják. Izrael seregei új erőre kapnak és kivívják a végleges diadalt.

Dátán, amint láttuk, Mózes imájának csudálatos hatásáról kétszer is használja ezt a kifejezést: «Áldott légy, Mózes. Nagy jelet cselekvél Megint közöttünk.» Utóbb ismét ily módon: «Barátim, itt nagy jel történt. Köszönjétek Mózesnek e győzelmet.»

Ilyen módon szól Jeremiás is Isten csudatételeiről: «Aki jeleket és csudákat tettél Egyiptomnak földében... és kihoztad népedet, Izráelt, Egyiptomnak földéből jelekkel és csudákkal.» (32. f. 20., 21.)

A győztes harcosok nagy zsákmánnyal térnek vissza, köztük Hur és Jozsué a foglyul ejtett rabnővel, Amrával.

Mózes hálatelten rebegi: «Jehováé csupán minden dicsőség, Ki megbocsátja népe bűneit.»

Felszólítja a népet, hogy mindenki adja oda zsákmányát és azonfelül vagyonát és állítsanak rajta sátort Istennek a győzelem örömére.

Most vessük össze ezzel Mózes II. k. 17. f. 7—14. verseit, amelyek így szólnak: «Eljöve Amálék és hadakozék Izrael ellen Refidimben. És szólt Mózes Józsuének: Válassz nekünk férfiakat és menj el és hadakozz Amálék ellen. Holnap én a domb tetejére állok és Istennek pálcája a kezemben lesz. És Józsué így tett, amint neki Mózes mondotta, hadakozék Amálék ellen. Mózes pedig, Aron és Hur felmenének a domb tetejére. És mikor Mózes felemeli az ő kezét, akkor Izrael diadalmaskodik, mikor

pedig leereszti az ő kezét, akkor Amálék diadalmaskodik. Mózes kezei pedig elfáradtak, ezért hoztak egy követ és alája helyezék, hogy reá üljön; Áron és Hur pedig támogatják az ő kezeit, egyfelől az egyik, másfelől a másik, úgyhogy kezei kitarítottak napnyugtáig. Józsué pedig megrontá Amáléket és népét a kard élével . . . És Mózes oltárt épít és elnevezé: Az Úr az én zászlóm.»

Amint látjuk, a Bibliának ezt az elbeszélését dramatiszta Madách egynémely jellegzetes vonás hozzáadásával. Így nem Áron és Hur támogatják Mózes karjait, mint a Bibliában, hanem az örökké akadékoskodó, ellenzékieskedő Dátán és Ábirám, akik Mózes minden cselekedetét gáncoskodó bírálatukkal kísérik. Most éppen ők győződnek meg Mózes önzetlenségéről, imádságának csudálatos erejéről. És ez jóval több a közvélemény előtt, mint ha Áron, az ő édestestvére, és Hur, nővérének jegyese, látta és hirdette volna ezt.

Ábirám gúnyolódó, sértő gyanúsításával a költő a zsidó nép fegyelmezetlenségét, pártütésre hajló magatartását akarja kidomborítani, mely még a végső veszedelem pillanatában sem tudja magát zabolázni; vele szemben pedig Mózes nagy türelmét, önuralmát, népe iránti szeretetét és tiszta lelkületét akarja kellő világításba helyezni.

Riedl Frigyes úgy vélekedik, hogy ez a jelenet a csata váltakozó sorsával és a Mózesnek vitt jelentésekkel egyetemben Schiller: Die Jungfrau von Orleans című drámájának toronyjelenetére emlékeztet. Minthogy azonban Madách bibliai tárgyú drámát ír és, ahol csak lehetséges, a Bibliához szorosan ragaszkodik: jóval közelebb fekszik az a föltevés, hogy itt is a Biblia le-

írását követi. Minek a távolba kalandozni, mikor a jó oly közel van? Hiszen majdnem minden vonásnak mintáját híven megtaláljuk a Bibliában. Tehát nagyon valószínű, hogy ezt a jelenetet is a Biblia sugalmazása után írta Madách.

NEGYESEDIK FELVONÁS.

Mózes nyugtalanul átvirrasztott éjszaka után hajnalban Józsué sátrát keresi fel, hogy a Kanaánba küldött és epedve visszavárt kémek felől tudakozódjék. Beléptekor távozik Józsué sátrából Ámra, a moábita rabnő, akivel Józsué ismételten enyelegni próbált, de az csak zsémbelődéssel válaszolt és azt kívánta gazdájától, hogy térjen át a moábiták ősi Istenéhez, akkor hajlandó elfelejteni a moábiták kiontott véréét.

Mózesnek nincs nyugta. «Fogjad Józsué A hárfát; verj egy szép dalt rajta nékem; Hadd kísértem meg hangjánál pihenni» — így szól hozzá. Józsué engedelmeskedik és hárfázva egy szerelmi dallal próbálja Mózes kedélyét fölvidítani. De ez nem tetszik neki. Erre másikba fog, mely zsoltári hangon így szólal meg:

«Hol leljek, sergek Istene, dicsedre méltó éneket?

Kinek mennydörgés szózatod s tábort ver egy lehelleted!»

De ez sem tudja megnyugtatni. Majd a rabnőre fordítja a beszédet és komolyan inti Józsuét, hogy vigyázzon, mert akiért életét kockáztatta, könnyen rabbá teheti őt szeme pillantásával... «a nő bűvös virág — folytatja intelmét — Illatja édes — ámde illatával Méreg lopózik szűnkbe, — mely megöl! Ki volna

bárgyú, Ellenséget vezetni sátorába? — Hát még szívébe?» Erre Józsué azt válaszolja: «Mi szörnyű Néppé leszünk... hogyha szeretni nem lesz szabad.» Mózes erre így felel: «Ki jobbat nem tud... szeressen... de küzdelmünk hosszú lesz... az élet igen rövid... te lész hivatva a vezérletre... és egy nő, egy dőre báb, egy hulló csillag állná utad? Nem, neked nem szabad!»

Közben megérkeznek a kémek. Káleb azt jelenti Kanaánról, hogy «*mézzel, tejjel foly vize, Szőlőgerezdje óriási nagy, S ágat tör a dús termésű olaj.*» Hur azonban azt mondja: «*De népe órjas termetű, Ádáz szemében bátorság lakik... ily népet nem lehet legyőzni, Törpék hozzájuk képest jobbjaink.*»

A nép pedig hallván a kémek elcsüggesztő híradását, lázongva gyülekszik Mózes ellen és azt kiáltja neki oda: «*Meg kell őt kövezni!*»... Nem csatázunk többé!

A lázadók élén kiállhatna más, mint Dátán és Ábirám, akik szemére vetik Mózesnek, hogy *magá tette magát korlátlan úrrá fölöttük.* Midőn kihozta őket Egyiptom földéről, a szabadság csábos ígérését csillogtatta előttük és e helyett kemény zsarnokságának igája nehezedik rájuk; a nyugalmas jólétet, a *húsos bögrét*, házat, földet a sívó homokkal, a vad pusztasággal, a rabsággal cserelték föl.

Mózes ezzel szemben rámutat a fényes frigsátorra, melyet megépített, a két frigyablára, Isten akarására és az ígérlet földjére, melynek immár határához értek el.

De mi oda, a kémek jelentései után, immár nem akarunk menni — hangzott a válasz, hanem «*vezess vissza bennünket.*» Mózes meg van döbbenve e köve-

teléstől és azt válaszolja, *hogy azt fogja tenni, amit az Úr rendelni fog.*» De ezzel az elintézéssel a pártütők nincsenek megelégedve, határozott választ akarnak. Mózes látva, hogy életének minden törekvése, szent célja forog kockán, látszólag enged és haladékot kér *holnap reggelig*, míg halottaitól egyenként búcsút vesz.

Azonban a lázadók távoztával Józsuéhoz így szól: «Ábirám, Dátán s cinkos társaik Holt emberek... Nevök többé nem jó élő ajakra. *El fogja nyelni a föld mindenestől.*»

És ha a lázadók vezérek vesztét látják, meg fognak torpanni; a Leviták pedig kitartanak mellettünk.

Igy is történt. Nemsokára Józsué azzal a jelentéssel érkezik vissza, *hogy a lázadókat csakugyan a föld nyelte el.*

Mózes most övéihez, Cipórához, Jetróhoz és Gersónhoz fordul, akik már jó ideje a táborba érkeztek, hogy rávegyék, hogy térjen velük haza, a nyugodalmas családi körbe.

Jetró szívére beszél, hogy ez az engedetlen, nyakas, pártütő nép nem érdemli meg azt a nagy áldozatot, amit érte hoz; Cipóra pedig az érzelem húrjait érinti Mózes szívében. Mózes már-már ingadozik. Ekkor a színpadra lép a félőrült prófétanő, Mária, és úgy mint az I. felvonásban, most is a nővérenek tragikus sorsára való emlékeztetés eszméltre téríti Mózeset és újra megszilárdítja elhatározását, hogy kitart népe mellett.

Búcsút vesz családjától, mert nem akarja, hogy őket is a sivatag a maga sírjába zárja, mint ahogy *őt magát Isten erre a sorsra ítélte.*

Közben a sátor egyik szögletében *ködoszlop emelkedik*, amit azonban Mózesen kívül senki sem lát. Isten szava

szólal meg és azt mondja Mózesnek, hogy Izráel népe elfajult, megérett a végpusztulásra. Erre Mózes könyörög Istenhez, hogy irgalmazzon e népnek; nélküle élni ő sem tud. Igaz, hogy pártos és gonosz, ám sujtsd és büntesd őket, *csak hagyd élni. Ha áldozat kell, végy el engem.* Erre az Úr úgy határoz, *hogy ez a nemzedék mindaddig járja a pusztát, míg az utolsó ember is el lesz temetve, és maga Mózes is.* Csupán csak Józsué megy be az élők közül Kanaánba: Így szólt az Úr; a ködoszlop pedig erre eltűnt.

Mózes távoztával Józsué egyedül marad Amrával s — bizonyára Mózes példájától és szavaitól ösztökélve, — nehéz szívvel visszaadja neki szabadságát. Amra megátkozza, visszadobja ékszereit, ajándékait és hazamegy népéhez.

Mindez nagyrészt drámai formába öntött bibliai elbeszélés. A kémekről M. IV. k. 13. f. elbeszéli, hogy Mózes parancsára Kanaán országát széltiben-hosszában megvizsgálták és *«lemetszének egy szőlőgerezdet egy fürttel és ketten vivék azt egy rúdön»*, és otthon megmutatták. Jelentésük így szól: *«Elmentünk arra a földre, melyre küldöttél, bizonyára tejjel, mézzel folyó az, csakhogy erős a nép, aki lakja azt a földet, a városok is erősek és nagyok, az emberek is mind, akiket láttunk ő közöttük magastermetű emberek . . . láttunk ott órjasokat . . . mi magunk olyanok voltunk szemeinkben mint a sáskák . . . Nem mehetünk fel ezen nép ellen, mert nálunknál erősebb.»* (24., 29., 32—35. v.).

A nép, hallván a kémek jelentéseit, zúgolódní kezd és azt hajtogatja, hogy nem akar Kanaán ellen vonulni, mert ott ők is, feleségeik és gyermekeik is fegyver által

vesznek el. *Káleb és Józsué* iparkodnak a népet csillapítani és jó híreket terjesztenek az ígéret földjéről. Ugyanis a Biblia szerint Józsué is a kémek közt volt; a költő azonban ezt megváltoztatta, mert Józsuének Amrával volt szerelmi jelenete és Mózesrel is beszéde és elintézni valója. A nép, midőn hallja a csillapító és bátorító szavakat, «*arról kezd tanácskozni, hogy megkövezné őket.*» (14. f. 3., 6., 10. v.).

Majd Mózes és Áron ellen fordul a zúgolódók haragos beszéde, mondván: «Nem volna-e jobb nekünk *visszatérnünk Egyiptomba?* És egyik a másiknak azt mondja: «*Szerezzünk vezért és térjünk vissza Egyiptomba.*» (3., 4. v.)

De a leghevesebb támadás a Bibliában is *Dátán, Abirám* és társaik részéről éri Mózeset. Szemére lobbantják, hogy a sivatagban akarja az egész népet elveszejtetni, ígéreteit nem váltotta be és csakis uralomra és önkényes hatalomra törekszik: «*Kicsiny dolog-e az, hogy megölnél minket a pusztában . . . és annak felette még uralkodni is akarsz rajtunk . . .*» (16. f. 13. v.). A lázadók 250 főemberrel együtt egyenesen megtagadják Mózesnek az engedelmisséget. Mózes Istenhez folyamodik segítségért; a népnek pedig kihirdeti, «*hogy reggel megmutatja az Úr, kik legyenek övéi, ki legyen szent és kit választott magának.*» (5. v.).

Másnap úgy történt, amint Mózes előre jelezte: «*És megnyitá a föld az ő száját és elnyelé őket, az ő házaikat, minden emberüket és marhájukat és alászállának . . . elevenen az alvilágba és befedezé őket a föld . . . Az Izraeliták pedig, akik valának körülöttük, elfutának.*» (16. f. 5. 32—35. v.).

A Biblia jóval elevenebb színekkel és drámaibb lük-

tetéssel állítja elének ezt az eseményt, mint a költő. Úgy látszik, hogy az epizódokkal amúgy is túlterhelt negyedik felvonást nem akarta még ezzel is súlyosbítani és nagyobb teherpróbának kitenni.

A költő ebben a felvonásban Isten szavát is szerepelteti, ködoszlopból szólaltatja Mózeshez. Ez szintén bibliai eredetű. Ugyanis M. IV. k. 16. f. 42—45. versében olvassuk: «Mikor pedig a sokaság egybegyűlt Mózes és Áron ellen, akkor a gyülekezet sátora felé fordultak és *íme, befedezte azt ama felhő és megjelent az Úr dicsősége.* És szóla az Úr Mózesnek: *Menjetek el a gyülekezet közül, meg akarom őket emészteni egy szempillantás alatt*» . . .

Az a gondolat pedig, amelyet a költő itt érint, hogy Isten ezt a nyakas és pártos népet elpusztítja, Mózes ellenben nagy és hatalmas nemzetté fogja tenni, sűrűn fordul elő a Bibliában: «Hadd gerjedjen föl a haragom ellenük és *eltörlöm őket, téged pedig nagy néppé teszek.*» «Megverem őket döghalállal és *elvesztem őket, téged pedig teszek nagy néppé, nálánál erősebbé.*» (M. IV. k. 14. f. 12. v. és II. k. 32. f. 10. v.).

Isten fölgerjedt haragjára pedig Mózes rendesen úgy felel, mint itt Madáchnál, t. i. irgalomért esedezik Izráel számára és a neki följánlott előnyt elhárítja magától: «Kérlek, *kegyelmezz meg e nép vétkének a te irgalmad miatt . . .*» «*Bocsásd meg ezeknek bűnüket, hogyha meg nem bocsátod, törülj ki engemet a te könyvedből, amelyet írtál*» (M. II. k. 32. f. 32. v. és IV. k. 14. f. 19. v.).

Isten pedig a Bibliában is azt válaszolja: «*Megkegyelmeztem a te beszéded szerint; de mindazonáltal*

ne éljek én . . . ha meglátják azt a földet, melyet esküvel ígértem az ő atyáiknak, senki sem látja azok közül, akik engem ingereltek . . . E pusztában hullanak el a ti holttesteitek . . . kivéve Káleb és Józsuét . . . te pedig (Mózes) csak távolról fogod meglátni azt a földet, de oda nem fogsz bemenni, amelyet én Izráel fiainak adni fogok.» (M. V. k. 32. f. 52. v. és IV. k. 19—30. v.).

Ámra neve nem fordul elő a Bibliában. Alakja, szerepe tisztára Madách leleménye; vele és általa akarta a költő a tragédia komor hangulatát némileg enyhíteni. Józsuéhoz való viszonya, akit a maga isteneihez akar csábítani, élénken emlékeztet M. IV. k. 25. f. 1—6. és 15. verseire, ahol el van mondva, hogy *Moáb leányai* csábítani kezdték Izráel fiait, meghívták őket *isteneik áldozataihoz*, hogy velük egyenek és imádják őket. Ezzel fölgerjeszték Isten haragját és Mózes indulatát. Az *egyik törzsfő*, Zimri, annyira ment, hogy *Mózes szeme láttára a sátrába vett egy előkelő asszonyt*, Pinchász, Eleázár főpap fia, ott nyomban megölte őket.

Hogy valóban a Bibliának az elbeszélése lebegett Madách szeme előtt, mi sem bizonyítja jobban, mint ennek az asszonynak a neve: *Kozbi*. Ugyanis Mária szolgálóját Madách *Kozbinak* nevezi; ezt csakis innen vehette.

A tanúság, amelyet a drámának ez az epizódalakja és a Biblia fenti elbeszélése egyaránt szemünk elé tár, az, hogy a legyőzött ellenség lányai, asszonyai megejtik és eltántorítják a győzőknek még vezérférfiait is.

Józsué alakját Madách jobban elmélyíti, mint a Biblia. A drámában Józsué nem csupán Mózes szolgálója és tanítványa, hanem bizalmasa, jövődőbeli utódja

és akaratának föltétlen végrehajtója. A Biblia nem tud róla, hogy Józsué Mózes előtt énekelt és hárfázott volna, hogy komor hangulatát földerítse. Itt a Saul és Dávid közti viszony lebegtetett a költő szeme előtt: Dávid Saulnak fegyverhordozója és lantverője, aki földerítette lelkét és lantjával elűzte rossz szellemét, amint azt Sám. I. k. 16. f. 14—23. verseiben olvashatjuk.

Riedl Frigyesnek az a nézete, hogy a nagy tettek előestéjén tépelődő Mózes és a hárfát pengető Józsué jelenete Shakespeare Brutusára emlékeztet. Itt föltevés föltevással áll szemben; nehéz volna eldönteni, kinek van igaza.

Jetró alakját a költő élesebb körvonalakkal rajzolja meg, mint a Biblia. Nemcsak a gazdag tapasztalású midjanita főpapot állítja élénk, aki Mózeset, mint a nép bíróját, tanácsokkal látja el, hanem a józan, lehiggadt gondolkodású apóst, aki a heveskedő Mózeset mérsékletre inti, a szenvedélyes népvezért önuralomra, a panaszok türelmes meghallgatására és főként arra tanítja, hogy a nagy eszmét, Kanaán meghódítását, ne egyéni feladataként kezelje, hanem egész Izráel szent céljának tekintse; akkor az esetleges balsikerekből, kudarcokból fakadó ellenszenv, harag, elkedvetlenedés nem fog kizárólag ő ellene irányulni.

A tapasztalt öreg figyelme mindenre, még aprólékoságokra is kiterjed. Így rosszalja, hogy Mózes a nép küldöttjeitől megköveteli, hogy előtte álljanak, holott ő ülve fogadja őket. Ugyanezt Jetró már a Bibliában is észreveszi és megjegyzés tárgyává teszi. Mózse II. k. 18. f. 14., 15. verseiben olvassuk: «És leült Mózes a nép fölött bíraskodni és állt a nép Mózes körül reggeltől

estig. És látta ezt Mózes ipja... és szólt: Mi dolog ez, amit te e néppel cselekszel? Miért ülsz te egyedül és az egész nép pedig áll körülötted reggeltől estig.»

Arról azonban a Biblia nem tud semmit, hogy Jetró a nép nyakasságát és pártütő szellemét látva, rá akarja Mózeszt venni, hogy hagyja ott Izráelt végleg és térjen vele és családjával vissza Midjánba. Ellenkezőleg. A Bibliában Mózes akarja rábeszélni apósát, hogy menjen velük, mert ő jól ismeri táborhelyeiket és legyen vezetőjük, mert jól ismeri a sivatag útvesztőit is. És ha ezt megteszi, akkor minden jóból, amit Isten ad nekik, részt fognak neki is juttatni. De Jetró nem áll rá, hanem visszatér szülőföldjére, amint ezt M. IV. k. 10. f. 29—32. verseiben olvashatjuk.

De csak egyedül tér vissza. Sem leányát, Cipórá, sem unokáját Gersónt nem viszi magával a Biblia tanúsága szerint. A költő ezt a már kifejtett okból megváltoztatja. Madách még abban is módosítja a Bibliát, hogy csak az egyik fiút, Gersónt szerepelteti; holott Cipóranak két fia volt: Gersón és Eliezer. A költő valószínűleg azért mellőzi a másodikat, az ifjabbikat, hogy ezzel is szemléltesse Mózes elhidegülését és önmegtartóztatását, ami a Mózes és Cipóra közti viszonynak általa elképzelt és megrajzolt alapja.

ÖTÖDIK FELVONÁS.

Az ötödik felvonás 40 évvel később játszódik a búcsúzkodásnak, halálnak és temetkezésnek van szentelve. A régi pártütő nemzedék már teljesen kihalt,

amint a 40 év előtt készített népszámlálási lajstrom világosan mutatta. (M. IV. k. 1. f.)

Csupán Mózes, Áron és Mária vannak közülök még életben ; de ők is a halálra készen. Mária megnyugvással várja az órát, amikor roncsolt testétől sokat szenvedett lelke kiszabadulhat és pihenni térhet oda, ahová Hur már előre ment helyet készíteni.

Áron pedig Mózes felszólítására *leteszi palástját*, főpapi ékeit a frigysátorba rakja és tisztét *fiára, Eleázárra ruházza* ; Máriával együtt a hegyek közé mennek meghalni.

A Bibliában előbb halt meg Mirjám Kádesben (M. IV. k. 20. f. 1) és később jött csak sorra Áron, aki úgy, mint itt, Hor hegyén halt meg, *miután letette főpapi öltözetét és fiára, Eleázárra ráadta.* (22—29. v.)

Most Mózesre kerül a sor. Előbb azonban még fontos, végrendekezés jellegű teendőket kell elvégeznie : utód-ról kell gondoskodnia ; Józsuét odaállítja a nép elé és bemutatja a vezért, *«kit Ábrahám Istene kinézett, Hogy Kanahánba végre bevezessen.»*

A Biblia is így mondja el, csupán azzal a különbséggel, hogy Mózes Józsuét nemcsak a nép elé állítja, hanem Eleázár elé is, aki a főpapi tisztet tölti be. Ezt Madách azért mellőzi, mert Eleázár — az ő leírása szerint — csak az imént nyerte el tisztét, holott a Bibliában már jóval előbb. Természetes tehát, hogy az újdonsült főpap elé nem állíthatja a kiérdemesült Józsuét, a vezérhelyettest. (M. IV. k. 27. f. 22. és 23. v.)

Most elmondja Józsuénak végső intelmét : *«Ha meghalok, s bemégy majd Kanahánba, Egy templomot, egy oltárt meg ne hagyj, Egy szobrot, egy betűt vagy síri jelt.*

Pusztíts ki mindent, élőt és nem élőt, Miből csak egy emlék sugára kelhet, A vad pogánynak, melyet ott legyőzész . . . S ha bájosan mosolyg rád asszonya, Tudd, hogy szívében bosszú les reád. Maroknyi nép vagyunk, fiam. Körülünk tengernyi az ellenség.»

Mása ez annak az intelemnek, amit Mózes halála előtt Izráelhez a következő szavakkal intéz: *«Mikor beviszen téged Urad Istened a földre, amelyre menendő vagy . . . az ő oltárait elrontsátok, az ő képeiket eltörjétek, az ő berkeiket kivágjátok és az ő bálványait tüzzel égessétek meg . . ., mert ti kevesen vagytok a népek közt . . . Sógorságot ne szerezz velük, a te leányodat ne add az ő fiúknak és az ő leányát ne vedd a te fiadnak. Mert elcsábítja a te fiadat, hogy ne kövessen engem».* (M. V. k. 7. f. 1., 3., 4., 5., 7.)

Józsué túlnagynak és nehéznek találja a rábízott feladatot és nem tudja, hogyan bírja azt egyedül teljesíteni. Erre Mózes így szól hozzá: *«E népvézérek Fognak tanáccsal gyámolítani. Megkértem Istent és a szellemet, Mely eddig az én keblemet laká, Reájuk önti . . . Te Jozsué, meg csak bízzál magadban.»*

Egészen a Bibliával egyezik nemcsak tartalmilag, de majdnem szószerint. Ugyanis M. IV. k. 11. f. 16—17. verseiben olvassuk.: *«Mondá az Úr Mózesnek: Gyűjtsd össze a 70 férfiút Izráel vénei közül és annak fejedelmét . . . és vidd őket a frigysátor ajtajába és álljanak ott te veled. Akkor leszálok és szólok ott te veled és leszakasztok abból a szellemből, amely te benned van és helyezem reájuk és viseljék te veled a nép terheit és ne viseld egyedül».* . . . Józsuéhoz pedig e szavakkal fordul: *«Légy bátor és erősítsd meg magadat.»* (M. V. k. 31. f. 7.)

Miután Mózes a néptől is búcsút vett és Józsuét is, aki minden áron a sírig akarja kísérni, magától elküldte, az Abárim-hegységben egyedül maradt. Isten hangja megszólal: «Mózes, készen vagy-é?» Mózes így válaszol: «Készen vagyok, Csak egy kegyért esdeklek még előtted: Többször méltattál, hogy vélem beszélj; Szegény szolgáladdal. *Nem láthattam arcod.* Mert tudtam, *aki színről-színre lát, Az a halálé. Most mutasd magad meg.*» És Isten valóban megmutatja magát Mózesnek.

Ez az egész jelenet M. II. k. 33. f. 15—21. verseiből van merítve, ahol Mózes azt kívánja Istentől: «*Mutasd meg nekem a te dicsőségedet.*» Mire Isten azt válaszolja neki: «Nem láthatod az én arcomat, *mert nem láthat engemet egy ember se, hogy élve maradjon.*» Végül egy sziklahasadékba állítja Isten Mózeset és megmutatja neki magát, úgy hogy elvonul előtte.

Így utolsó kívánsága is teljesülvén, Mózes készül a végső órára. De Isten még egy örömteljes látványt tartogat számára, egészen úgy, mint M. V. könyvének 34. fejezetében: megmutatja neki a bérc ormáról egész Kanaánt. Mózes gyönyörködve szemléli a fenséges látványt, az országon végigkígyózó folyót, amott középen a *Sion fokán*, ragyogni látja a *frigy sátorát*. Midőn végigélvezte a hatalmas látványt, amiért egy egész életet áldozott, *leborul a földre és a Szentföld rögeit megcsókolja és meghal.*

Közeli az a föltevés, hogy Mózes ilyenén halálát, amiről a Biblia semmit se tud, Madáchnak Juda Hálévi halála sugalmazta. Ugyanis a nagy költő, Juda Hálévi, akit 1140 körül a Szentföld utáni vágy annyira elfogott, hogy a hosszú utat Spanyolországból Palesztinába

nagyrészt gyalogszerrel tette meg, midőn Jeruzsálem kapujába elért, leborult a földre és a Szentföld rögeit megölelte és megcsókolta és e közben Ción című dalát énekelte, melynek egyik versszaka Patai József fordításában így szól:

«Bár volna szárnyam s hozzád szállva járnék
Ronesolt szívemmel romjaid között,
És drága rögeidre leborulva,
Ölelném földed, csókolnám kövöd.»

Az örömteljes izgalom annyira erőt vett Juda Hálévin, hogy nem látta, körülötte mi történik: egy közelgő szaracén lovas végiglovagolt rajta és ő ott meghalt. Ez az esemény oly általánosan ismert és annyira a köztudatban élt már a XIX. század elején is, hogy Madách előtt, aki különben Juda Hálévit már Heinéből is ismerte, — iratai ott voltak könyvtárában — alig maradhatott ismeretlen.

De ha Madách Mózes búcsújelenetét nem egyenesen Juda Háléviből merítette volna, akkor az valószínűleg Frankl Ludwig August-on keresztül hatott reá.

Frankl a múlt század közepén Bécsben jelentékeny szépirodalmi működést fejtett ki; finom érzéssel válogatta ki és gazdag képzelettel dolgozta fel mind a Bibliának, mind a Talmudnak és Midrásnak költői elbeszéléseit. Az ő Mondái Napkelet Országából, továbbá a Hősök és Dalok könyve a magyar szépirodalomban is mélyebb nyomokat hagytak hátra. Arany János alapos bírálatban méltatta Frankl költeményeit és a magyar közönségnek is, valamint, példaadó feldolgozási módját tekintve, a költőknek is beható figyelmébe

ajánlotta. Egyiket, *Az utolsó főpap* címűt, le is fordította.

Szinte természetes, hogy mesteréhez hasonlóan Madách is észreveszi Frankl verseinek mély költészetét és reá sem marad az hatás nélkül. Már bevezető cikkemben, ez Évkönyv 1935. folyamának 96. l. említettem, hogy az *Elváláskor* c. versében előforduló, a halállal kapcsolatban használt *istencsók* kifejezés az aggádai költészet hatására vall. Valószínűleg ebben az esetben is Franklon keresztül az aggáda hatásával állunk szemben. Frankl Mózes haláláról *Auf Nebo* c. költeményében így emlékszik meg (i. h. I, 147) :

«Auch ich betrat den Berg mit scheuem Fusse,
Wo vor dreitausend Jahren den Propheten
Die dunklen Gottesschatten sanft umwehten,
Als ihm der Tod genaht im Gotteskusse.»

Madách pedig fentemlített versében így szól :

«De csak tudjam, hogy rajtad még ragyog
Az istencsók — könnyebben meghalok.»

Lehetséges, hogy *A könnyek* c. költeményéhez, melynek talmudi eredetéhez kétség nem fér, szintén Frankl *Gott weint* c. verséből merítette az első ösztönzést (i. h. II. 163). Ez annál valószínűbb, mert Arany e vers megkapó költői alap gondolatát, hogy Isten maga is sír Izrael bukásán, fentemlített bírálatában külön kiemelte.

Mózes búcsújelenetében is valószínűleg ilyen kettős hatással van dolgunk.

Frankl, Juda Hálévinek szellemi rokona és sorstársa, nagynevű elődjéhez hasonlóan orvosi gyakorlatát félre-

téve, teljesen a szépirodalomnak szentelte magát. S miként egykor Juda Hálévi, ő is a Szentföld utáni olthatatlan vágytól ösztökélve, végigbarangolja Palesztinát és Jeruzsálem kapujánál a Cijonidákhoz hasonló ódát zengve, *An Jerusalem* c. költeményében így szólítja Juda Hálévi halhatatlan szellemét (i. h. I, 149):

«Unsterblicher Genoss! dein muss ich denken!
Den auch hierher geführt der Sehnsucht Pein,
Mit Thränen diesen heiligen Staub zu tränken
An's Herz zu drücken selbst den toden Stein.»

Valószínűleg Juda Hálévi sorsa es költészete sugalmazta Frankl versén keresztül Madáchnak Mózes búcsújelenetét.

De térjünk vissza a darabhoz. Midőn Mózes elküldte magától Józsuét, ez azt kérdezi tőle, hogyan fogja tudni, hogy a vezér nincs többé és ő csapatait útnak indíthatja a Szentföld elfoglalására? Erre Mózes azt válaszolta neki, hogy ott a hegy csúcsán egy kiálló bérc tövében egy nagy, hatalmas fa terebélyeskedik; abban a pillanatban, amikor ez a fa ledől, ő is meghal.

Most Józsué lent a völgyben táborozik az Ábárim-hegység tövében. Középen a frigysátor áll. A hegy egyik meredek sziklájáról terebélyes fa látszik. Midőn Józsué a néppel a frigysátorhoz ér, nehéz fejszecsapások hallatszanak a hegy felől; Józsué és a nép fölfigyel a végzetes hangra és midőn a meredek szirt tetején álló terebélyes fa nagy robajjal a mélységbe zuhan, mindnyájan tudják, hogy Mózes meghalt.

Erre az egész nép a következő énekbe fog, amely Madách jegyzete szerint Mózes egykori énekéből való és pedig Gonda László fordítása után:

«Szirt ő . . . Amit teszen, hibátlan az,
 És minden uta szent, igaz, dicső.
 Egyetlen Isten ő, ki nem hazud,
 Hű és igaz ; nem áltató, csalárd.»

Ez az egész temetési ceremónia túlon túl egyszerű, színpadi hatása csekély. Vajjon miért választotta Madách a végtisztességnek ezt a legegyszerűbb módját és miért nem temette el Mózes nagy gyászpompával, főpapi díszmenettel, a vének és törzsfők részvételével, a leviták karénekeivel, az áldozatok tömegeivel, a tömjénnek és egyéb szokásos jóillatú füstölő szerek felhői közepette?

Azért, mert ennek útjában állt a Biblia. Ugyanis M. V. k. 34. f. 1., 4., 5., 6. versei Mózes haláláról és temetéséről mindössze ennyit mondanak : «És fölment Mózes a Moáb mezőségéről a Nebó hegyére, a Pizga csúcsára, mely Jericho átellenében van ; és megmutatta neki az Úr az egész országot, Giléádtól Dánig. És mondá neki az Úr : Ez az az ország, melyet eskűvel odaígértem Ábrahám-, Izsák- és Jákobnak. Megmutattam szemeidnek, de oda be nem mégy. És meghalt ott Mózes, az Úr szolgálja, Moáb országában az Úr meghagyásából. És eltemette őt (Isten) egy völgyben Moáb országában, Bet Peór átellenében. És senki sem tudja az ő temetésének a helyét mind a mai napig.»

Íme, ezért kellett Mózes számára egyszerű, biblikus végtisztességet rendezni.

De volt még más oka is. Mózes ugyanis halála előtt egy megkapóan szép, költői erejű, ódai lendületű éneket mondott népének. Ez volt az ő hattyúdala. Erről azt mondja M. V. k. 31. f. 22. verse : «És fölírta Mózes

ezt az éneket azon a napon és rátanította Izraél fiait.» Ezt az éneket adta a költő a háladatos és kegyeletes érzelmekkel eltelt nép ajakára. Ez ének első versszaka megtalálható a 32. f. 4. versében, a második versszak pedig ugyanazon fejezet 39. versében.

Ezenkívül volt még egyéb oka is a költőnek. Láttuk több ízben, hogy Madách a rabbinikus irodalmat ismerte és költői céljaira fel is használta. A rabbinikus irodalom pedig följegyzi a következőt: «Abban az órában, midőn Mózes látta, hogy egyetlen lény sem mentheti meg a haláltól, elmondta az éneket: Szirt ő. Amit teszen, hibátlan az, És minden út a szent, igaz, dicső. Egyetlen Isten ő, aki nem hazud, Hű és igaz; nem áltató, csalárd.» (Deuter. Rabba 11. fej.)

Íme, ezért adta Madách is az ősi hagyomány szellemében Mózes halála órájában ezt az éneket Izraél ajakára.

De volt erre még egy végső oka Madáchnak. Ennek az éneknek immár kétszer idézett első versszaka nem egyéb, mint a «*Háccur támim pááló*» kezdetű gyászének, amelyet a zsidók ősidők óta temetéskor énekelnek és amellyel mind a mai napig végezzük temetési szertartásunkat. Madách tehát egész stílszerűen úgy temeti el Mózeset, hogy az ő saját halotti énekét, amelyet Mózes írt és halála előtt elmondott és amely a zsidóságban ősidők óta mind a mai napig él, adja Izraél népének szájába.

Ezt egyébként Madách a zsidó imádságos könyvből is tudhatta. Ugyanis a temetési szertartás ezt a gyászéneket is magában foglalja.

Honnan vette Madách a terebélyes fa ledőlte és

Mózes halála közti kapcsolatnak gondolatát? Bajos volna erre a kérdésre teljes bizonyossággal felelni. Válaszunk legfeljebb a lehetőség és valószínűség körében mozoghat. Egyik ilyen lehetőség az, hogy Madáchnak az a rabbinikus monda lebegett szeme előtt, amelyet a Talmud Dávid király haláláról ekként jegyez föl: «Minden szombaton ült és tanult Dávid király egész nap. Egy nap eljött érte a halál angyala, de nem bírta vele, mert nem szünt meg ajkán a tanulás. Erre így szólt a halál angyala: Mit tegyek vele? Volt ott egy kert a ház mögött. Ment a halál angyala és föl-mászott egy fára és megrázta a fát. Erre Dávid elhallgatott és abban a pillanatban meghalt! (Sabbat 30b és Makot 10a.)

De ez a lehetőség valószínűséggé izmosodik, ha a régi zsidó mondavilág ú. n. fa-mítoszát vesszük figyelembe. Ez a mondakör a fát emberi tulajdonságokkal ruházza föl. A fa emberi módra érez, gondolkodik, beszél és cselekszik. A fának, miként az embernek, lelke is van, amint ezt Gaster M. és Heller B. az összehasonlító monda- és mesevilágról szóló értekezéseikben kifejtik. (MGWJ 1936, 32.)

Az ember és a fa lelke közt titkos kapcsolat van. Az ember és a fa életét láthatatlan szellemszálak kötik össze egymással, úgyhogy az egyiknek megszűnte a másiknak halálát vonja maga után. Így Ketubot 17a. és Gen. R. 59. f.-ben olvassuk: «Midón R. Samuel b. Jicchak meghalt, az összes gyümölcsfákat egy hatalmas vihar gyökerestül kitepte.»

Ez a monda ragadhatta meg Madách figyelmét, midőn Mózes halálát és a fa lezuhanását összekötötte

és okozati kapcsolatba hozta egymással. De valószínűleg itt is kettős hatással állunk szemben. Valószínű, hogy e monda nem egyenesen, hanem Franklon keresztül hatott Madáchra.

Ugyanis Frankl *Aarons Sterben* című versében elmondja, hogy Mózes felkíséri Áront estalkony idején egy szakadékon át a hegy tetejére meghalni :

«Da steht, den sie nicht sah'n, im Grunde
Ein Baum vor ihnen plötzlich da.
Geformt sind seltsam Aest' und Krone,
Und Blatt an Blatt hell rauschend weht.»

A fa alatt levő arany trónra leül Áron ; erre a fa koronájában olyan zúgás támad, *mintha a halál angyalának szárnyai suhognának.* A trón tövében lepihenő Mózes álom lepi meg ; majd fölocsudik, de erre már a trón és a fa *Aronnal egyetemben eltűnt.* (I. h. II. 135.)

Madáchnál Mózes Józsué kíséretében megy föl a hegy tetejére, itt Áronnal együtt. A hegytetőn itt is, ott is egy fa áll ; a fa eltűnése itt is, ott is a halált jelzi. Madách ezt még egy hatásos vonással egészítette ki : a fa a halál pillanatában nagy robajjal zuhan a mélységbe. Erre Madáchnak azért is volt szüksége, hogy lent, a völgyben is meghallják a halál bekövetkeztének hírért.

Midőn Józsué látja, hogy a fa lezuhant a völgybe és Mózes eltűnt, térdre borul és mély fájdalommal vesz búcsút a vezértől, aki annyit tett népéért. De fájdalmából kiesendül a győzelmi hit és reménység ; megfuvatja a harci kürtöket és seregét *Jericho felé* vezényli, *melynek falai a kürtök szavára porba fognak omlani.* (Jos. 6. f. 1—27.)

Sopron.

Dr. POLLÁK MIKSA.

MINIATŰRÖK.

Az olló.

Nagyapa festett arcképe ott lógott a redőnyös íróasztal felett és szemeiből egy korszak tekintett le az irodára. Szép kék szemei voltak, síma rózsaszín arca, szürke haja, pofaszakállal à la Washington. Olyan volt, mint egy szép szabályos űs, egy igazi cégalapító.

Mikor a nagyapa született, a zsidók egyenjogúsága még csak halvány körvonalakban látszott Óbudán. Mendelssohn szelleme már ott viaskodott a levegőben. A gyerekek már kórusban énekeltek a templomban, az öregek azonban a pokolba kívánták a felvilágosodást, az orgonát és a fiatalságot.

Nagyapa tízéves lett és bár még nem volt egészen biztos a magyar írásban-olvasásban, de szíve fölött már kokárdát hordott és a szabadság szellőjét szagolta a Duna levegőjében. A vallási hagyományok szerint nagykorú lett és pályát kellett választani számára. Hat testvére volt és ezek közül öt fiú. Csupa jóétvágyú kis énekes, csupa gond az óbudai rőfös házánál.

Nagyapa részére a törvény nem sok biztatót nyújtott az életpályák között. Az akkori türelmi rendeletek szerint az elsőszülött fiú örökölhette csupán az apai hitbizományt, a rőföt. De mi legyen a többi fiúból?

A törvény kegyes volt, ezeknek még azt is megengedte, hogy nagykereskedők lehessenek. De nem holmi textilesek. Hanem például a kereplő- vagy a pörgettyűszakmában.

Az óbudai kávéházban, ahol édesapja ezt a kérdést a legedzettebb preferánszjátékosokkal megbeszélte, azt a tanácsot adták, hogy az ilyen tenyeres-talpas fiatalembernek az ipari pályáról integet a legszebb jövő. Akkoriban a levegő tele volt a honi ipar fejlesztésének mámorító gondolatával. Vezércikkek zengtek a magyar kézműipar nagy hivatásáról. Az óbudai vének úgy találták, hogy ha a zsidóság valóban méltó akar lenni az egyenjogúságra, akkor fiaik ne csak bankárok tudjanak lenni, de ha kell, tímárok is.

Szorgalom és kitartás — mondták a tapasztalt öregek. A jó sors itt sem marad el az arra érdemestől és rangot, vagyont, becsülést szerezhet magának egy jó mesterséggel, akár kékfestő lesz Óbudán, akár porcellánfestő Herenden.

Szegény nagyapa az ő kinőtt, kopott gyermeknadrágjában ott a Szent Flórián-téren, mikor rálépett a nagyipari pályára, messze átment a túlsó oldalra, ha ismerőssel találkozott.

Szabóinas lett, miután a szűcs-, a cipész- és a sapkaiipari pályákat további testvérei számára tartották nyitva. Szabásznak lenni nem igen megerőltető foglalkozás, sem testileg, sem szellemileg. Sorstársai is vannak szép számmal, hiszen zsidó céhük is volt az óbudai szabóknak. És ami szintén fontos: a szabó csaknem édestestvére a textilesnek. Ez is, az is abból él, amit levág.

Így evezett be nagyapa a ruházati iparok közül a legelőkelőbbbe: a férfiszabóságba. Megtanulta, hogyan kell elkészíteni a divatos grófok öltözékeit: a Pejachevich-nadrágot és a zuáv-kabátot, továbbá a bölcs öregek

felöltőjét, a bő, sokgalléros pellerint. De a hagyományhűség itt is erősebb volt benne, mint az újító szellem. A sujtásos kabátokat és a szűk csizmanadrágokat legjobban szerette.

Nagyapa önálló mester lett. A Kristóf-téri emeletes ház kis ablaka fölé kiírta a cégtáblájára is: «Úriszabó és magyar szabó». Ott állt reggeltől estig a kis műhely szabóasztala mellett, a füstölgő vasaló, a lomha szövetek és a cérnamatringok halmaza között. A szíve fölé egy féltucat gombostű volt kitűzve, de belül, legbelül mégis Csillag Rózsának, a híres énekesnőnek arcvonásait hordozta, akit egyszer a Gyapju-utcában halott énekelni a La Fiametta című operában. Nagyapa élete ekkor síma és gátlásmentes volt. Egészséges volt, mint egy fiatal medve. Tisztelte szüleit, levelezett a tengeren túl is testvéreivel, voltak jóbarátai, akikkel együtt evett, ivott néha a felruházandó szegény gyermekek javára. De igazi, benső és elszakíthatatlan barátja csak a nagy olló volt. Ez a nehéz, otromba szabóolló ott a zsíros kréták között, a kajla két fülével és mégis örökké repülni kész, füрге két szárával.

Nagyapának kezdett kivirulni az életfája. Nagy paszományosok, török kartongyárosok, gyapjúbizományosok vérzettek el abban a lázas alapító-korszakban. De ő ebben is mérsékletet mutatott. Ő csak gyarapodni akart, szerényen, a fal mellett húzódva.

Egy kicsit a szerencse is rámosolygott. Előbb csak egy-két főrangú család kocsisait öltöztette magyar libériákba, azután jött a koronázás és maguknak az uraknak kellett a rókaprémes mente. Nagyapa ekkor már kezdett egy kicsit elhúzódni a fal mellől. Előbb szer-

zett magának egy polgári feleséget, azután megszerezte a kristóftéri ház felerészét. Nagyapa azért még ekkor is a fontolva haladók közé tartozott. Nem szerette a jelzálogüzleteket, a hitelbe vásárló nagyurakat, mint némely ékszerész.

Szokás szerint eljárt a vásárokra is és jól megtanult káromkodni a nép egyszerű nyelvén. De felesége személyiség volt. Mialatt az ura két segédjével mezővárosokban kínálgatta a sujtásos posztóruhákat, az asszony finom csipkés főkötőjében a hölgy-almanachokat olvassgatta. Ebben senki sem látott kivetni valót. Az asszony a fejével, a férj a lábaival szerezte meg a köztiszteletet. Így lett nagyapa népszerű a pesti város iparosok közt, akik kékkartont, ezüstórát és mézsört hordtak körül az országban. Együtt szenvedtek és együtt danoltak, együtt szidták a kiegyezést és az ócska fogadókat, de együtt örültek az újszülött gyerekeknek és együtt imádkoztak a törött ablakú hideg szobákban.

Nagyapa lassan patriciussá szilárdult. Míg két szobában dolgoztak a Kristóf-téri házban a segédek, a harmadikban a fiai szorgoskodtak az iskolai feladatokkal. Ez volt a főnöki szoba. Nagy állótükör, széles havelokkba burkolt angolok a faliképeken és az íróasztal fölött és kissé odább a cégfőnök mellképe. Nagyapa rózsaszínben virító arcvonásai rámosolyogtak a gyerekekre. Tiszteletet parancsoló egyéniség volt. Csak az olló az asztalon volt kaján és szemtelen. Ha nagyapa megharagudott valamiért, bizalmasan vigyorogni kezdett. Nagyapa ilyenkor dühös lett és a földhöz vágta. De azután fölemelte és kezet fogtak. Mégis az volt a

háznál a legöregebb cseléd. Még Óbudáról tejttestvére volt a nagyapának.

Egyszer aztán nagy kitüntetés érte nagyapát. Az emeletesre felépített Kristóf-téri házban utólérte a királyi kitüntetés. Huszonötéves lett a cége. Nagyapa gérokkot viselt, a kezében cilindert tartott s tőle jobbra és balra álltak a cég fiatal főnökei: a két fia. Mindenki feszes vigyázzban állt, a tisztviselők és a szabászok, a munkások és a kifutók. A falon a képe virágescokorral díszítve és ez szemmel láthatóan ellágyította az öregurat. És az ollóm? — kérdezte. Az is ott volt a falon. Végesvéig bevonva nemzetiszínű szalaggal. Az olló, ez a kicsit foltos, ragyás öreg munkatárs most maga is megszépült az ünneplőben. Büszke, ragyogó címerré változott. De hallgatott, úgy tett, mint nagyapa, aki nem volt szónok és nem akart beszélni. Másnap sem akart egyebet, mint amit ötven évig tett: szabni akart az ollóval. De a fiai nem engedték. Az ő hivatása — mondták — most már a közéletben van, a vallásos és hazafias társulatokban. Az ollót pedig nem szabad levenni a falról. Az olló jelkép lett és mint ilyennek lógnia kell.

Nagyapa ezt nem értette egészen. Ő még a régi iskolához tartozott, mely az ollót vágásra használta. Kezdte érezni, hogy ő felesleges ebben az emeletes házban. De mert a fiai úgy akarták, otthagya az ollót, csak ritkán ment be a műhelyházba és beérte a közjótékony-sággal. Ez már nem az én időm, mondta, ránézve a fali divatképekre, melyeken pötyögős nadrágban jártak a báli gavallérok és szoknyanadrágban golfoztak a fiatal lordok.

Egy csúnya őszi napon azután meg is halt a nagyapa. Háború volt, az emberek nem voltak érzelgősek, a személyzet nagyrésze kint volt a frontokon, észre sem lehetett venni, hogy eltávozott e nagyidők tanúja. Mire újból kitisztult a vérbeborult égbolt, már két fiatal főnök fogadta a rendelőket. Oh, nem a próbaszobában. Az ügyvezető igazgatói irodában. Piros bársonnyal vonták be a szobát, mely a szabóipari részvénytársaság jobbszárnyában kapott helyet óriási ablakkal. A sok ablak miatt nagyapa arcképét is le kellett venni a falról. A fiai még egyszer jól megnézték maguknak a húsos kis arcát és erélyes állát. Azután gondosan becsomagolták és felküldték az üzletház legmagasabb polcára : a padlásra.

A régi küzdelmes idők árnyéka nem zavarta a Kristófértéri ház csöndes gőgjét. Mindenki áthangelődött az új idők szelleme szerint. Az olló is. Valódi aranyporral vonták be és egy üvegszekrénykébe tették. Úgy érezte benne magát, mint valami ereklye. Az új idők hímpora pedig csöndesen szálldogált róla.

De ő tudott várni, hinni, bízni. Valami kézműipari megújulásban reménykedett. Amikor a részvénytársasági forma újból felveszi a szabóműhely nevet fent a harmadik emeleten, zsíros papírral beragasztott törött ablakok közt.

De nem így lett. Nagyapa után lassan és sóhajtozva elmentek a fiai is. Göthös és halálosan beteg lett a műhely is. Már minden régi és új holmi odakerült a csőd-tömegbe : a molyos mellű próbababák, a vedlett szövetek, a szakadt centiméterek. Csak az olló tartotta még magát a földi téreken.

Istenem, egy ilyen multszázadi, acélos idegű, békebeli olló mindent kibír. Vén szolga, de érti az ifjú urak nyelvét is. Az unokákét, akik már el is felejtették a nagyapa kissé népies foglalkozását, kevert életmódját és zamatos nyelvét.

Az olló kezdett alkalmazkodni az ő kezük járásához is. Előbb a híres író kicsiny, erélyes tenyeréhez, mert ő ollózta össze a híres világutazónak külföldi kalandos útjait különféle régi naptárakból. Hogy szégyenkezett az olló, mialatt az állítólagos keletázsiai harcok színterét szántotta. Azután egy napon újabb szolgálatra osztották be. A nagyapa másik unokája nyúlt a hóna alá: a zeneszerző. Ennek viszont ő szerezte a zenét. Ájtatos zenét a barokkoltárok angyali és tömjénillatú muzsikájából a mai kicsordult lélek elaltatására, a neokatolikus érzelmvilágnak.

Ezt már nem bírta tovább. Ő legyen megalkuvó, hit-szegő, tolvajgyanús, ő, aki még zavaros fiatal éveiben sem rövidített meg egyetlen óbudai polgárt sem öt centiméterrel?

Felmondta a szolgálatot végleg. Avval a szárával, mely már amúgy is kissé béna volt, lefordult a földre. Most a másik oldalán, a fülén szenvedett gyógyíthatatlan sérülést. Még aznap felküldték egy öreg gyermekkéddal együtt a padlásra. Ott csendes, derűs arc fogadta mosolyogva. A nagyapa. Az olló alig mert a szemébe nézni. Pedig a szép kék szemek még a régiek voltak.

A költő és a varrólány.

Van-e köztünk olyan, aki fiatal éveiben ne lett volna költő? S van-e olyan fiatal költő, akinek ne dobott volna útjába a sors egy-két varrólányt?

Sorsharag volt-e, vagy kabátgomb, mely e választásra bírt? Mindegy. A fontos, hogy legyen két kis kéz, amely visszavarrja a költőt álmai világából a rideg valósághoz.

A tűt és a fonalat a költő azután ügyis hangulatának megfelelő árnyalatra színezi. Egyik nap aranyhímként köszönti a cérnát. Másik nap arra kéri kedvesét, hogy talán mégis helyesebb volna, ha részére egy szép, zizegő szemfedőt varrna evvel a fonállal. A világ csak hangulat.

Losoncon is volt egy ilyen kis varrólány. Kívánatos és talán ábrándos is. Száz évvel ezelőtt ilyenek voltak a jólnevelt varrókisasszonyok. A ház, melyben lakott, a szüleié volt. A szegény, öreg zsidók ott éltek messze kint az országúton, ahol a korcsmájuk ivójában meg-megálltak a fuvaros emberek. Dérrel-durral jöttek, télen zuzmarát, nyáron levágott bükkfa illatát hozták magukkal a söntés asztalához. Hátrább, jó távol az udvarban, üveges ajtójú kis szoba állt. Ott görnyedt egész nap a varrólány, ott készültek a fodros tüllszoknyák és a mályvaszínű tafotta-derekak.

A kis varrólány egész héten a környék úrikisasszonyait öltöztette. Dilizsánszon jártak hozzá Fülekről, Gyarmatról a megye legszebb bálkirálynői. De ő szerény volt és alázatos. Sőt, mondhatni házias is. Mert minden pénteken délben letette a tűt, az ollót és segített az édesanyjának a szombati előkészületekben.

Ilyenkor szorgalmasan tisztogatta az ezüstöt és megmosta illendően a kis testvérei fejét.

Egy szép napon el is nyerte háziassága jutalmát: egy nagyjövőjű fiatalember megkérte édesapjától a kezét. A vőlegény a textilkereskedelmet akkor még a legalacsonyabb fokon művelte: pántlikát árult a falusi vásárokon. Jövője így is biztató volt. Csak a jelene volt egy kicsit tarka.

A varrólány boldog volt. Hiszen minden péntek este, minden ünnep előtt elzörgött ablakuk alatt egy ismerős parasztszekér és megjelent a vőlegény. Úgy jött, mint egy élő májusfa: lobogtak róla a színes szalagok és futottak utána a parasztgyerekek.

Mire azonban az ünnep beköszöntött, a fiú komoly lett és csendes. Vastag, piros tenyerével megsímogatta a lány halovány arcoeskáját és kémlelte annak titkos gondolatait. A fiatal menyasszony gondolatai ijedten szökdösnek. Fel a padlásra, ahol tömött dunyhák, szép polituros ágy, szúrágta, görbetalpú bölcső várták vérforraló nyugalommal az esküvőt. Egy szép ünnepi kép színpadi kellékei.

Vasárnap hajnalban széjjelfoszlott a kép. A vőlegény nekiindult a világnak, a menyasszony pedig sóhajtvaleült a varróasztala mellé. Szerte kitömött próbababák az eperszínű rokolyákkal. Vége az ábrándoknak. A menyasszonynak vasalót kell himbálnia, halcsontot befoglalni, öltéseket kitisztázni. Mit tehet ilyenkor mást a reménység? Hónapokat számlál a boldogság napkeltéig.

Zsidó menyasszony volt. Nincs ennél szentebb lény a világon. A zsoltáros is ő róla zeng. Románcok hősnője.

Mikor alszik, angyalok járnak körülötte, leeresztett szárnyakkal. A hagyomány szerint: suttogva kerülgetik, vigyáznak az álmára, még a házatájára is. Csak hajnaltájban távoznak el mellőle. De mielőtt elszállnak, szeretetmagvakat hintenek a padlóra. Ezekből a magvakból láthatatlan folyondárok kelnek ki és körülfutják a menyasszony hálósobáját. Így védik őt meg a gonoszoktól...

Egyszer, egyetlenegyszer, úgy látszik, mégis elfelejtették kiszórni a szeretetmagvakat. Ez akkor történt, mikor egy pesti üstökös jelent meg vakító fénnel a losonci sötét égboltozaton és egy fiatal költő, Petőfi Sándor arca ragyogott ki belőle.

Egy ügyvéd barátját látogatta meg Losoncon. A nevét akkor már az ország fiataljai mind ismerték. A költő belelopta magát versei visszhangjával az emberek szívébe és a nemes jurátusok éppen úgy pergették dacos és gúnyos rapszodiáit, mint a nők lírája gyöngysorait. Az almanachok széplelkű kisasszonyai rajongtak a költőért, de a losonci varrólány valamennyi versét könyv nélkül tanulta meg.

Az ügyvéd úr tudta ezt és egy délután megüzente a korcsmároséknak az országútra: hozom a barátomat. Este volt, mikor halkán bekopogtattak az üveges ajtón.

A leány ott állt éppen a tükör előtt, és mint egy kis páva, nézegette magát földigérő krispinjében a csillogó üveglapban. A gyertya szivárványa ráesett kis összebiggyesztett ajkaira, a pirosság átvillant a halvány bőrére és egy kicsit ijedten mondta: «Isten hozta nálunk, Petőfi úr».

Olyan, mint egy bűvös rózsa Sáron kertjében —

gondolta a költő. És percek alatt elkezdte ennek a rőzsának szirmait feszegetni. Mit, mikor, hol olvasott? Melyik verset, miért szerette meg? Vallatta és nézte, meglobogtatta sörényét és belevilágított az arcába: az üstökös.

A lány keményen tartotta magát. Ritka példány volt: egyszerre dacos és szerény, kicsit fanyar és legbelül édes. Mint a som. Csak úgy pattogott körülötte a szó: imádságokról és pajzán spanyol románcokról és aki akkor a legdivatosabb volt e világon: Byronról.

A «héber melódiák», melyekből a jeruzsálemi puszptulás panaszai áradtak, az egész világ szívét megfogták. A varrólány még nem hallott róluk. A költő azonban olyan lelkendezve idézte őket, hogy a lány szemei tágrameredtek.

...Csak nem szerelmes a költő úr ebbe a kis varrólányba, kérdezte este, otthon a losonci ügyvéd bizalmasan a barátját. Rázta a fejét. Nem, nem. De gondolatban már letérdelt előtte. Már ott látta magát mellette, amint a lány felé hajol, ahogy az kiveszi csipkés kis zsebkendőjét, ahogy a halvány arca kigyullad és szépen, gyengéden eltolja magától.

— Nem — mondta, de arra gondolt, hogy az ilyen kis vadvirág mégis más, mint azok a negédes úri kisasszonyok odafent, a pesti szalónokban. Kacér legyező mögé rejtett arcukkal, meg sem értik már azt a szót, hogy «holtomiglan».

— Menyasszony már — mondta neki az ügyvéd úr. Abban a percben felvillant emlékezetében a leány halvány bőre. Olyan volt az, mintha csupa ezüstpikkely borítaná. A csipkés keszkenő pedig valami felhőronggyá változott gondolatai sodrában.

— És a szíve? — kérdezte a költő türelmetlenül barátjától. Az ügyvéd úr azonban nem tudott rá felelni. A hold már elkezdte selymeit teregetni az eperfákra. A szobákban szikrák sercentek, kanócok lobbantak. Lefeküdtek.

Aznap éjszakán alig aludt Petőfi. A tizennyolc éves varrólány finom kis alakja egyetlen remegő indulatban tartotta: ha kiszökne, ha átugrana a kőkerítésen és az országúton zihálva odaszaladna, ha felébresztené és megkérné, hogy legyen az övé... Egészen részeg volt.

Hajnalban már utazni kellett. A tájék még ködben gomolygott, amikor az ügyvéd úrral kocsira szállt. Nyers, hűvös volt a reggel. Valami vékony dudaszó remegett a Mátra felől. Odaértek a csárda elé és most figyelni kezdett az udvar felé. Lát-e egy kivilágított üvegajtót, egy lányt a gyertya fölé hajolni, egy kis jeladást, hogy várjon?...

Semmit sem látott. Az angyalokat nem láthatta földi szem. De azok ott álltak őrhelyükön rendületlenül. És vigyáztak a zsidó menyasszonyra. A költő lehorgaszott a fejét.

Ez is elmúlt, mint minden lidércnyomás, a reggel ujjainak sugárzásától. Tünetemény. Szétolvadt láva. Négy sor kristályában benne van az egész kaland, a költő négy verssorában:

«Itt várok térdepelve,
Ruházd a szerető címet reám,
Vagy varrd meg szemfedőmet,
Ha nem szeretsz, te szép varróleány.»

KÓBOR TAMÁS.

«A világosság kedvéért le kell mondanom a megvesztegető érdekes kezdetről és szárazon, pedánsan leírom regényem színhelyét, a Koronaherceg-utcát». Kóbor Tamás első nagy regénye kezdődik így, s mint-hogy ezeket a szavakat a magyar regény történetében állomásnak érezzük, ezeknek a fonalán kezdünk hozzá regényírói pályájának és jelentőségének leírásához. 1901-ben jelent meg ez a «Budapest» című regény, s mint ahogy fiatal szerzője jól érzi, elsősorban színhelyének újdonságával nyújt érdekességet. Ma elsősorban Kóbor regényírói, szépírói útjáról kell, hogy szó essék, és nem a publicistáéről, jól szemügyre kell tehát vennünk ezt a színhelyet, ezt a környezetet, amely ebben a formában új a magyar irodalomban. Városi hangokat, városi pillanatokot Sue első jelentkezése, a tizenkilencedik század eleje óta számon kell tartanunk a magyar irodalomban, de ezek a hangok és ezek a pillanatok egy nálunk akkor még nem volt nagyvilági élet utánzásának jegyében születtek. Kóbor regénye az első, amely ennek a város-fogalomnak egyéni képet, megfogható tartalmat ad. Művei között Budapest-regénye expozíció, inkább tudatos tárgyválogatás, mint művészi egyszeri rátalálás eredménye, csak az indulás vonalát jelöli meg, amely a maga kifejlődésének útján egész másféle, nem környezetrajzi, hanem lelki elemek újszerűségével fog gazdagodni, a magyar tárgytörténet útján azonban önkéntelen útjelölés, amelyet egy egész írói nemzedék fog a maga számára hasznosítani. Nem véletlen a regény

címe sem : «Budapest». Kóbor valóban hőséül választja ezt a várost, amely új, nagyvárosias arcát először az ő nemzedéke számára, a Hét kutató, élvező, túlzó hangulati nemzedéke számára leplezi le. A történet maga elveszíti jelentőségét, az utcák játszanak a maguk szegény-gazdag ellentéteivel, játszik a képviselőház karzata, a bevásárlás Kossuth Lajos-utcája, Szervita-tere, Kígyó-utcája, játszik a korzó, a Vár és a szegénynegyedek, a mellékutcák.

Valójában csak az újságíró nagyon mozgékony, nagyon élénk, nagyon éber szelleme képezhette ki a maga számára ezt az újszerű világot, riportszerű változatos-sággal és a riport kiméletlenségével. Valóban Kóbor az újságíró útján keresztül, amelyhez mindvégig hűséges maradt, jutott el ehhez a színhelyhez s jut el később azokhoz a kérdésekhez, amelyeket ez a színhely mintegy magába foglal. Útja a krónikáé, mint ahogy krónikáknak is nevezi azokat az első cikkeit, amelyek először a Hétben jelennek meg. A krónikák — Ignotus, akkori ismertetője, azt írja róluk, hogy egyik héten garmadaszámra kapja a szerkesztőség értük az elismerő leveleket, a másik héten a kistótrecegi kaszinó miattuk küldi vissza a lapot — a krónikák azonban nem a hűségesen beszámoló újságíró cikkei. Összefoglaló, értelmező írások, egy nagyon hangulati szellem megnyilatkozásai, éppen nem az akkor annyira divatos pletyka-tárcák, éppen nem mondain csevegések, de nem is a mai értelemben vett vezércikk-témák — egy érdekes, a könnyedség és mélység kettős adományával egyszerre játszó szellemnek első, önmagát próbálgató megnyilatkozásai. Első bírálóinak egyike a Hétben,

újságcikkei első gyűjteményének megjelenése után, azt írja: rejtélyekkel van itt dolgunk, jó, finom, valódi rejtélyekkel.

Mindaz a megvesztegető virtuozitás, de a kiegyenlítettellen ellentétek merevsége is, amelyet első ismertetői oly titokzatosnak találtak és oly eredetinek, mindaz a teljességgel nem kezdőre jellemző öntudatosság, amelyvel első írásaiban értelmez, felderít és titokba burkol, mindez még nem került át a maga teljességében első számottevő regényébe. Csak krónikás könyve, az «Aszfalt», újságcikkei első gyűjteménye őriz belőle valamit. Regényeiben a «Budapest» előtt a fin de siècle hangját üti meg, minden hangok közül a legmulandóbbat. Budapest-regényében végre kiássa és felmutatja az archaikus Budapestnek harmadik, *dekadens* rétegét. Az első réteget, Sue nagyvárosi álrejtélyeit, a felejtés pora régen betemette. A Kóbort közvetlenül megelőző tárcaírók Budapestje, nagyvilágiságának első, gyermeki lépéseiben, de a hitelességhez már egyre közeledve, még a biedermeier osztrákos, nem egyéni elemeivel teljes. Kóbor Budapestje *dekadens* első, túlvirtuóz korán átjutva, a mi mai Budapestünk. Ez lesz a Molnár édes, arcátlan városa, ez az Ignotus irodalmi központ-tévedése, s ez a túloldal nagybetűs Fertője, a bűnös Budapest. Kóbor a színhely ötletéhez tudatosan, de törvényszerűen jut el, szemére is veti Benedek Elek, hogy az ő televénye az aszfalt, bár — teszi hozzá — annak, aki első eszmélésekor ezt látta, ez éppoly édes lehet, mint a rengő búzatábla, de — mint mondtuk — Pest mint színhely, mint regényírói tudatos újszerűség, nála csak bevezetés olyan kérdések felvetéséhez, ame-

lyeknek a talaja nem a városi aszfalt, hanem a városi lélek.

Nem véletlen persze, hogy a város igazi felfedezéséhez a magyar irodalomban zsidó írók jutottak el. Először egy sor tárcaíró a maguk tárgy történeti érdekességeivel, azután egy eredetileg inkább elméleti magatartású író: Kóbor Tamás. Nem véletlen, hogy az aszfalt költészete először bennük kapott hangot, akiknek otthona volt a pesti utca. Azonban Kóbor első könyvében nincs semmi szentimentalizmus ezen a területen. Még nem jutott el városi útjában ahhoz az utcakövhöz, amely az ő líraiságát fogja felsebezni. Még a tárgyilagos szemlélő, a kritikus jövevény magatartásában néz, figyel, lát és ítél. Egy szociológus pontosságával és egy szociológus tárgyilagosságával bírálja ezt a maga hirtelen felnőttségétől megkötyagosult várost. Mert sajátságos, de mindig újra visszatérő jelenség: a város, a Hét írónak rábeszélésére, kitartó és fiatalos udvarlására elhiszi magáról, hogy város, elhiszi és később, napjainkban, önostorozó büntudattal vállalja a bűnösséget, a romlottságot. Kóbor ebben az első nagy regényében, amely talán francia naturalisztikus hatásra ciklusnak készült, tiszta szemmel és biztos kézzel leleplez és vádol. Még hűvös kozmopolita, még félni kell tőle, mert mindent a szegénység-gazdagság nagy skatulyájában lát, holott éppen ez a terület lesz az, amelynek megítélésében látóhatára később a legtágabbá fog válni. Ehhez azonban el kell jutnia a maga lelkének legmélyebb rétegéhez, zsidóságának élményéhez, amely azután társadalmi ellentéteket, városi romlottságot új világításban mutat fel előtte.

Ez a merevség már enyhül, a körvonalak már egészen egyéni színekkel színesednek novellás kötetében, a «Munká»-ban. Ebben is legtöbbször a társadalmi ellentétek, a munkás-munkaadó szembenállásának kérdéseiből merít. De itt már a színek felrakásának egészen új technikájáról van szó. A reménytelenségnek, szürkeségnek egyéni látásmódjából, Kóbor humorából itt először kapunk ízelítőt. Furcsa humor, mint ahogy ezentúl egyre többször fogunk a «furcsa» szóval és egyéni, Kóbor-i értelmezésével találkozni. A színhelyek: pesti mellékutcák, pesti irodák, újpesti gyárak; az alakok: éjszakai gyufaárus, cseléd, munkás, néha egy-egy nagysága, aki a maga módján küzd a saját nyomorúságával. A gyufaárus, aki áldó szavakkal magasztalja az éjszaka lányait, mert «hol van az a jól nevelt úri kiasszony, aki tőlem gyufát vásárolna», a műhelyfőnök, aki agyonkínozza a felügyelete alá rendelt munkásnőket, hogy saját lányának egy mosolyát kínos-keservesen megvásárolja, az irodaszolga, aki nem mer szólni, ha a praktikáns a szemeláttára enyeleg a feleségével, csupa reménytelen existencia, csupa jelentéktelen élet, s az a jelenség, hogy azt hiszik, hogy maguk irányítják a sorsukat, hogy lelkiismeretfurdalásuk van, mintha tehetnének valamiről, még furcsává, a Kóbor-i értelemben furcsává és komikussá is teszi őket. A komikusságnak ez a fajtája persze gyakran «furcsa» átmeneteket teremt. Ha Mohuk Sándor, a gyárban a legutolsó ember, egésznapos megaláztatás után otthon szétüt családjának körében, s egy-két rémült gyerek elnadrágolása után kijelenti, hogy majd ő megadja a magáét annak a mérnöknek, annak a vörös zsidónak, ha Marinak, a

cselédlánynak, a lúgkő felhajtása közben az az utolsó gondolata, hogy «Hogy fog holnap a nagysága nézni, ha a nagytakarításhoz nem kelek fel», akkor ez már mélyebb pontokat jelöl az író bűvárútján és Kóbor kedves szava, a «furcsa», különös és egyszeri értelmet nyer.

A «Munka» már nem a kívülálló könyve. Kóbor rátalált a maga legsajátabb területére, furcsa, keserű meghatottsággal, minden apostoli gesztus nélkül, magához öleli a szegénységet. A szegénység és gazdagság merev, de már játékosan gúnyos elkülönítésére csak egyszer fog visszatérni egyik regényében, amely már majdnem példázatjellegű, munka-novelláiban és rajzaiban már lejtősödik ez az átmenet, nem két, hanem sok osztályt lát, az úr nyomorúságát éppúgy, mint a proletárét, s ha egyik legkitűnőbb későbbi novellájának úr-hőisével végül is torkonragadtatja egyetlen hitelezőjét, Jerôme-ot, a pincért, és részeg dühhel kiáltatja vele: «Le a vagyonos osztállyal», akkor ez ennek a szemléletnek egyenes következése. Kóbort egész írói útján keresztül mindvégig foglalkoztatja a szegénység problémája, ennek a kérdésnek a szorítása csak pillanatokra enged. Városi író létére a városi szegénység rajza az, amely érdeklő és amellyel élményi közösséget érez. De műve teljes kibontakozása során már nemcsak két arcát látja a kérdésnek és nemcsak két arcát vállalja. A szegénység szép és szent, de nem mindenkit aranyoz meg, sőt olyan alvilági indulatokat szabadít fel, amelyeket a nyomor maga már nem is indokol, s amelyek a társadalmi szempontok kikapcsolásával is kísértetiesen ismerősek. Egyik későbbi regényében, «Pók Ádám hetvenhét életé»-ben, egyik hőisével, a szegény-

ségben nevededett festőművésszel, akinek egyetlen tárgya a szegénység élete maradt, beszélteti el Kóbor a szegénység, kitzasztottság és megalázottság furcsa esetét. Gyermekkori élmény. A tehetséges szegény gyermek számára osztálytársai gyűjtik össze a rajzpapírra és festékre valót. Az osztályfőnök megdicséri a jó gyermekeket és inti a megajándékozottat, hogy sohase feledje el a jótéteményt. «S én akkor — így beszél a festő — meggyűlöltem a szegénységet, meg a jótéteményt, az óra után bosszút lihegve nekiestem a legtöbbet áldozónak és irgalmatlanul elpáholtam». De még ennek a nagyon érthető indulatnak is látja Kóbor mindkét arcát, mert van olyan gyermekhőse is, aki büszkén hordozza körül a jótékony alapból kapott egyenruháját a legfeketebb pince lakói közt. Nem két, nem tíz, de száz arca van a szegénységnek és ugyanannyi hatása a lélekre.

Ennek a szegénység-gazdagság problémának valahol a Kóbor-i élményanyag legmélyebb rétegeiben kell lapangnia, mert minél mélyebbre próbál jutni ebben az anyagban az író «az értelem mérónjájá»-val is, annál kristályosabb formai megoldásokat hoz felszínre. Akkor forr az író igazán össze ezzel a kérdéssel, amikor megmutatja azt, ami a legmélyén van, amikor a visszaemlékezés melankólikusan édes és keserű hangján ábrázolja: «Ki a gettóból» című regényében. Város, szegénység, zsidóság, Kóbor életművének három nagy motívuma csendül össze ebben a könyvben, mely az önéletírás hangján és formájában szólal meg. A zsidóság ábrázolásának mozzanatát itt valójában kettősnek, sőt háromszorosnak kell éreznünk, ha felismerjük az

első kettő, város és városi proletár-szegénység ábrázolásának par excellence zsidó voltát is. Ebben a gazdag hármasságban, egységes percben Kóbor írói útjának legjelentősebb szakaszához érkezett el.

A «Ki a gettóból» világa a zsidó szegénység világa, ahogy egy kisgyermek előtt kitárul, aki csak lassan ébred rá, hogy amit lát, amiben él, az szegénység. Lassan ébred rá, hogy csillogó játékszerei egy Szerecsen-utcai bádogosműhely pléhforgácsai, hogy a lakás, amelyben él: pince, hogy az élet, amely körülötte bonyolódik: a nyomor élete. A szerecsen-utcai kis zsidófiú mohón és éhesen szívja magába ezt a világot, a szegénység benyomásait, amelyekről még nem tudja, hogy azok a szegénységi, s amelyekkel éppoly mohón táplálkozik, mint tenné a kenyérrel, ha mindennap volna. Körülötte szülei és testvérei élnek olyan képzelettel teli változatosságban, olyan gazdag eredetiségben, a magyar irodalom földjén olyan új jövevényekként, hogy ezt a regényt kell az író igazi hazatalálásának tekintenünk.

Hogyan is fut el ennek a népes lakásnak sok alakja az emlékezés filmszalagján az író és egyben a jelenvaló átélés aktuális élményerejével a kisgyerek szeme előtt! A legsúlyosabb, a maga nehézkességében szinte barokk apa, korlátlan tekintélyében, mindenekfelett való határtalan fölényében, amint a bádogosműhely roncsai között ijedten óvja a munkanélküliség megaláztatásában ezt a tekintélyt, aztán a mérnöknek készülő fiú, Jakab, amint utolsó fillérjeiből tartja fenn a család süllyedő hajóját, a kisasszony-varrólány Eszter, díszes és oly szívetszorítóan szegényes ruhájában, Móric, a tanonc, aki szökik otthonról, mihelyt lehet, a konyha szánal-

mas lakója, a csúnya Emma, aki csodálatos, eksztatikus változáson megy majd át, mihelyt az indulat heverésüt — mindezek eddigelé idegenek nemcsak a délibábos rónaság, de a Magyarország és Nagyvilág vagy a Hét mondain Budapestjének világában is. Fekete és vígasztalan a pince és fekete és vígasztalan volna benne az élet, ha nem volnának ünnepnepok. A sötétséget nem igen szakítja meg más, mint a péntek este gyertyalángja, ennek a fénye világít a következő héten keresztül. Egyszerű, naív hitről, vagy akár a vallási törvények konok és ércerejű megtartásáról ebben a Szerecsenutcai pincében már nem igen van szó. A családfő munkás-öntudattal, szocialista jogkeresésből vállalja mindazt, amit vallásában vállalnia kell, nem hajlandó engedni jogaiból egy szemernyit sem. Milyen erő, mennyi gőg van abban, ahogy állásvesztésének történetét családjának elbeszéli:

«Behívat az irodába az a ficsúr — így hangzik ez a passzus — — — és nekem támad: hát maga, Stadler, sohasem dolgozik szombaton? — — Nem, mondom én, mert én istenfélő, becsületes zsidó ember vagyok és szent nekem a szombatom. — Akkor menjen Palesztinába — mondja az röhögve, mert itt keresztény országban vagyunk és vasárnap pihenünk. Nekem sem kell több. Fiatalember! mondom neki, hogy ijedtéből majd leesett a székről, mielőtt olyan emberhez szól, mint én, vegye ki a szájából a szivart és álljon fel. S ha még nem látott törvényt, hát nézze meg, abban az van mondva, hogy ez az ország nem a keresztényeké, hanem a magyaroké, hogy ez az ország szabad emberek országa, akiknek a lelkiismerete is szabad. — — Az én Istenem

az enyém, s ha szolgálom szent parancsolatja szerint, akkor a magaméból szolgálom». Mennyire ismerős és egyben mennyire ismeretlen hangok. Egy elsüllyedt világ szól bennük hozzánk, akiknek már nem adatott, hogy a fegyverszünetnek ebben a hosszú pillanatában éljünk.

Az a kapcsolat tehát, amely a Szerecsen-utcai bádogos családját a zsidósághoz fűzi : a munkás jogáé és önéretéé, semmiesetre sem elementáris kapcsolat. Ennek a családnak van hazája a maga zsidóságán kívül is, s fejlődésének iránya a gettóból kifelé vezet. De zsidó, és végzetesen az, ez a világ magának szereplőinek felépítésében, abban a fogékonyságában, amellyel a bádogos Stadler a világ, a szellemi élet új áramlataira visszahat, abban a bolygó ösztönben, amely végül idegen országban keresteti vele a maga életlehetőségét, zsidó az a vágy, amely a pincében, egy szál gyertya fénye mellett mérnökké nevel egy fiút, zsidó az az indulati hevesség, amellyel ezek a pincevirág-lányok a zene, a művészet felé vonzódnak. Egyetlen fiúnak sikerül csak vagyonszerzéssel kimenekülnie a szegénység gettójából s ez minden erejével, minden szenvedélyes vágyával arra törekszik, hogy elfogadtasson apjával valami anyagi támogatást. Végül is megtörik ez a törekvése apjának keménységén, a család otthagyja a gazdag rokont és emelt fővel vonul vissza a pincébe, a sötét nyomorba. A csúnya Emmát, az egyik nővért, egy romantikus szerelem emeli ki később ebből a nyomorból. Néhány hónapig Hamupipókére rásüt a művészet és a szerelem napja, hogy aztán újra megcsúnyulva, összetörve hulljon vissza ugyanoda.

Ebben a Hamupipőke-nővérben már teljes fényvel fellobog Kóbor nőalakjainak eszelős ragyogása, hisztérikus, exaltált, átszellemült lángja. Kevés feszültebb és titokteljesebb jelenetet ismerünk, mint amikor Emma férje koncertjének napján, magára hagyva, teljes estélyi díszben ül otthon és férjének «súg», követi gondolatban hegedűjének minden rezdülését.

Ez a csúnya, csak az érzelem tüzétől fűtött rejtelmes és megdöbbenően egyszerű nőalak tér vissza «Pók Ádám» művész-regényében is, szeszélyesen és szelíden, elvarázsolt tündérként, akit a művészet mágiája emel ki és emel túl önmagán. Van úgy, hogy ebből a szeszélyességből csak a hisztéria, csak az idegbeteg kínzási kényszer marad meg, ilyen a «Halál» című utopisztikus regényének hősnője; van úgy, hogy víziós túlvilágiságban jelenik meg, mint Pók Ádám felesége; van úgy, hogy értelmetlen faszobor, mihelyt a férfi szemét nem érzi magán, vagy szenvedélyes megalázkodásában szinte eltűnik, mihelyt nem tudja, hogy partnere művészetének szüksége van rá.

A «Ki a gettóból» pinceodúját Kóbor úgy hagyja el, hogy a szegénység-gazdagság problémát még korántsem oldotta meg a maga számára. Meg kell próbálkoznia még egy módon, mondhatnánk egy zavaró életkörülményektől, reális életanyagtól egészen mentes módon is, hogy egészen a gyökeréig nyúlhasson ennek a kérdésnek. Ez történik «Aranyhajú Rózsika» című elbeszélésében, amelyet előbb példázatnak neveztünk, s amelyet a szerző babaregénynek hív. A pince, amelyben itt a történet indul, még sötétebb, mint a gettó pincéje volt, sokkal sötétebb, mint bármely emberi lakóhely,

hiszen az író elhagyja ezzel a történettel a valóság tala-
ját, nem regényt ír, hanem mesét. A sötétség itt tehát
egy fokkal mélyebb, a szegénység pedig mítikus sze-
génység, s az éhség, amely a szereplő személyeket gyötri,
példázatos. Teljesen sötét lenne, ha nem világítana a
pince egyik sarkából Aranyhajú Rózsika sugárzó haja.
Nincs is az egész pince lakosságának más kincse, mint
ez a világító aranyhaj. A szegény asszony, Rózsika
anyja, mást nem tehet, mint hogy elviszi kislányát a
bababoltoshoz, hogy eladja a világszép aranyhaját,
hadd csináljanak belőle parókát a bábuknak. Már
éppen nyisszan az olló, amikor megáll a bolt előtt a
hercegnő hintója, kiszáll belőle a jóságos hercegnő
leánykájával, aki szép is, jó is, mivel minden herceg-
kisasszony tudvalevően szép és jó. Mikor a kis hercegnő
meglátja Aranyhajú Rózsikát, többé egyik bábú sem
tetszik neki, követeli ezt a kislányt, ha másképp nem
lehet, öljék meg. Szerencsére erre nem kerül sor, mert
a tehetséges bababoltosnak van egy módszere, amellyel
élő gyermekből élettelen merev bábút tud csinálni,
csak éppen azt hagyja meg benne elevenen, ami hasz-
nos babatudomány, Rózsikából például a vágyat az
édesanyja után, hogy szép érzelmesen tudja mondani :
mama. A szegény asszony néhány percig tiltakozik
ugyan, hogy gyermekét elvegyék tőle, de a hercegnő
érzelmes szavakkal korholja : — «És maga, szegény
asszony, anyának tartja magát? Mikor egy másik anyát
lát maga előtt, akinek a gyermeke szenved, ha kíván-
ságát nem teljesítik s mégis el akar menni s egy anyát
itt hagyni szenvedéseivel s gyermeke kielégítetlen vágyá-
val? O istenem, s még azt mondják, hogy a szegény

embernek is van szíve!» Ennyi szívreható panasznak aztán a szegény asszony sem tud ellenállni, odaadja Aranyhajú Rózsikát, akiből bábú lesz a hercegi kastélyban. A hercegnő bábúja divatot csinál, a zsidó bankár leánya, Renée, már a következő zsúrjára szakasztott ilyet akar. Százával akad szegény szülő, aki odaadná gyermekét, hogy előkelő bábú váljék belőle. A dologból nagy üzlet lesz, szinte úgy látszik, hogy a szegénység kérdése meg van oldva. Az ötlet szinte démonikusabb Swift gyermekevési javaslatánál is. Szerencsére azután, a mese törvényei szerint, minden jóra fordul. Aranyhajú Rózsikát a bababoltos inasa és a hercegnő prügelnabe-ja visszaszerzik édesanyjának. A gazdaság azonban baba-korában is megfogta a gyerek lelkét, egyre dicsekszik hercegi multjával, örökre hátat fordít a szegénységnek és övéinek. Kastélyának ablaka alatt árnyék húzódik meg, szegény örült anyja, de a kivilágított ablakok fénye csakhamar minden árnyékot elnyel.

Ez a regény Kóbor legdémonikusabb, legmaróbb műve. Meseköntöse acélszerkezetet fed, részvétének líráját tökéletes tárgyilagossággal palástolja, öntudatossága felejtethetetlenül vádló és kínzó. Szándékosan gyermekies, túlzó párbeszédei, naív fordulatai vitriolt fecskendeznek, mihelyt közelebbről nyúl hozzájuk az ember. Tanulságos, de nem épületes mese.

De — s itt be kell számolnunk Kóbor műveinek egy sajátos, gyakran visszatérő hatásáról, amelyet itt most nem értékelésképpen, csak a leírás teljessége kedvéért említünk — ez a fájdalmas mese-regény nem az egyedüli Kóbor-mű, amely a büntudat eleven érzését

hagyja vissza az olvasóban. Nem is csak szociális kérdésekkel foglalkozó művei tartják ébren ezt a bűntudatot, hanem egyéb, lélektani kérdésekkel foglalkozó művei is. Mint regényíró gyakran alkalmazza az «Aranyhajú Rózsika» írói módszerét, a tiszta leírást, a következtetés, ítézés munkáját az olvasóra bízva. Ez gyakran kényelmetlen, feszengő érzéssel járó munka. A felelősség terhének elhárítása, amelyre az olvasó oly hajlamos, különösen olyan íróval szemben nehéz, aki szemelláthatólag minden sorával vállalja ezt a felelősséget. Mondom, nemcsak szociális területen mozgó regényeivel vagyunk így. Egész sereg lelki helyzetet teremt novelláiban és regényeiben, amelyekben szégyen és hazugság a főmotívumok, és minthogy novelláinak nagyrésze éppen csak expozíció, a lelki helyzet felvázolása, a szégyen teljes elviselésének munkájából az olvasóra is háramlik valami. Ilyenfajta gyakran az a részvétel, amellyel alakjaikat, ezeket a szégyenben és hazugságban fuldokló alakokat követjük. Egész kötete van olyan alakok rajzából, akik valami titkolt lelki «furcsaság» miatt kirekesztve érzik magukat az emberi közösségből, akik cipelik ezt a lelki terhet, a nélkül, hogy bárki tudna róla. A «Furcsák klubja» című kötetben vonulnak fel a legszámosabbak ezek a figurák. Van köztük olyan, aki csak valami egész mindennapi tünetet fejleszt túlérzékenységgé, és így, evvel a tünettellel rekeszti ki magát a mindenkinek adódó társasági közösségből, van aki csak épp egy nyilvánvaló hazugságot nem bír el, s akit ezért eltávolít magától a társaság, a családi kör. Minél kísértetiesebb egyiknek-másiknak az ismerőssége, annál több feldolgozni való szégyenmorzsa

jut az olvasóra. Kik ezek a Furcsák, akik valamilyen módon kívül állnak a társaságon? Az egyik nem tud várni, nem bírja a késéseket, mert olyan eleven benne az a méltatlankodás, aminek egy töredékét ilyen esetben mindenki érzi, hogy reakciója túl van azon a fokon, amely indokolt lehetne. A másik — rokon-eset — nem bírja a váratlan idejével való rendelkezést, a vendégbejelentést, a telefont, mindebben a személyi függetlenségének olyan megsértését látja, hogy barátságatlan, kívülálló ember lesz belőle. A harmadik egészen nagyszabásúra fejleszti magában azt a mindennapi tulajdonságot, hogy idegenekkel szemben kedvesebbek, fegyelmezettebbek vagyunk, mint hozzátartozóinkkal. Ez odahaza vadállat, másokkal híres szeretetreméltó ember. Vannak azután komolyabb esetek is. Egy házaspárnak meghal a kisgyemeke, a gyászban összeforrva siratják egy évig, ekkor újra gyermekük születik és a férfi megrendülten látja, hogy az egész világ, a felesége is úgy látja, hogy ezzel a veszteség kipótlódott, az Isten gyermekért gyermeket adott. Ebbe a felfogásba nem tud belenyugodni, gyásza mind elevenebbé válik, a helyett, hogy csillapodnék, elvadul otthonától, családjától, ő az, akit rossz férjnek, rossz apának könyvel el a közvélemény.

Bűntudat és felelősségérzet: ez az a két nagy mozgatóerő, amellyel rendkívül egyszerűsített formában Kóbor oeuvrejének alaphangját érzékeltetni lehetne. Egészen legutóbbi regényéig, a «Hamlet az irodában»-ig, ki lehet hallani ezt az indítékot. Ez a regény ismét leegyszerűsített, fiatalos roman à thèse. Nemzedék-regény, a régiszabású ember problémája, aki nehezen illeszkedik

bele abba a keretbe, amelyet mai életfelfogásnak, mai világnak hívnak. Kóbor itt is, kiérezhetőleg a forradalmi fiatalság mellett foglal állást, ha ugyan egyáltalán regényben szó lehet állásfoglalásról. De Kóbornak, mint írói jelenségnek, éppen mindig ez volt a nagyon jellemző vonása, hogy emberi hovatarozásának kérdésében sohasem merülhetett fel kétség. S ha van írói felelősségtudat, akkor Kóbor Tamás, az európai mindig éberén érezte az elnyomottakért, zsidóságáért, magyarságáért. Ebben van írói ereje és művének maradandósága.

Dr. STEINER LENKE.

VERSET, CSAK VERSET!

Verset, csak verset, enmagad
ellen : nógasson, mint harag,
a vers lehet csak fegyvered
s kivel megvívsz, az ellened,
hogy jó lehess s gonosz-kono
merengés s ordító torok,
hogy börtönödben is szabad
s barátaid közt is magad!

Szólj hát, mondd azt, hogy: falevél...
lebeg a szó, felkapja szél.
S azt is te mondtad, a szelet,
amely szavaddal ellebeg —
Nézd hát tájjá vált versedet :
a gyermekbokrot, felleget,
folyót s a fölcsapó halat...
tudod te, mind, egy-egy szavad.

A FŰ ALATT.

A légben lenge vé alak,
 úgy vélnéd, vándor vadludak —
 de nézd : szárnyuk mily ingatag
 és nézd : olykor megállanak
 s nem is rikoltnak, nem libák :
 a sűrű, alvadt csenden át
 csak pelyhes felhők szállanak —
 majd ők is csenddé mállanak.

Mert ág se moccan, szél se jár,
 mozdulatlan piheg a táj.
 De a tenyérnyi fű alatt
 népekkel dús országutak :
 munkába indul, harcbaszáll
 hangya, cincér, szarvasbogár.
 S még mélyebben, a föld húsát
 ezer csatorna sebzi át :
 rejtett utcák, terek között
 vakondokok és hörcsögök
 s fürge mezei egerek —
 mit tudsz róluk, mondd, ismered

e bujó s örök életet,
 amely harcol, szorong, remeg
 ott, hol már szemednek : a túl
 s hol a szemednek már : alul?
 S amit te már paránynak látsz,
 tudhatod milyen óriás,
 ha egy hangya útjába áll,
 a páncélos szarvasbogár?

S ti füvek, lombok, levelek,
 ha érthetném a nyelvetek,
 a zizegést, a lombsugást,
 a lengő nádat és a sást —
 bókol az erdő, vagy perel,
 ha ezer levél kerepel?

Gőzölg az alkony. Merülök.
 Megszólal fennen egy tücsök.
 Cérnányi hangja, mint patak
 futkos még a lombok alatt.
 De egyre, egyre szélesebb
 s hogy már kútmélyű este lett :
 csattog s szétömlik, mint az ár —
 tücsökzenévé vált a táj!
 Őt zengik rétek, fák, hegyek,
 holdként ő száll a föld felett,
 hold-szemmel nézi : mily parány,
 ki én vagyok most, a magány . . .

s úgy tűnik immár, fű alatt
 fekszem . . . fölöttem pók szalad.

ZELK ZOLTÁN.

A ZSIDÓ NÉP SZEREPE VILÁGTÖRTÉNETI MEGVILÁGÍTÁSBAN.

A világtörténet válságos fejezetének szemtanuja a mi nemzedékünk. Bármilyen messzire próbálunk vissza-tekinteni az emberiség multjában, nem találunk olyan évtizedeket, amelyeknek leforgása alatt annyi világ-jelentőségű esemény játszódott volna le, mint éppen

az utolsó negyed-évszázadban. Birodalmak omlottak össze drámai hirtelenséggel és ugyanolyan gyorsan keletkeztek újak is. Társadalmi berendezkedések és termelési rendszerek oly nagymérvű átalakuláson mentek keresztül, vallási és világnézeti kérdések annyira módosultak, hogy arra alig van példa a történelemben. Ez az egyetemes átalakulás megingatta az egész emberiség kulturális és hatalmi alapépítményét.

Az ilyen nagyméretű változás a világ valamennyi népét, akár cselekvő, akár szenvedő a szerepe, megállásra, elmélkedésre készíti. Minden nép multjának vizsgálásával akarja megtalálni az utat, amelyen haladva, átmentheti értékeit a jelen súlyos válságain. Különösen nehéz feladat ez az útkeresés a zsidóság számára, amelynek különböző egységei a legeltérőbb sorsú és beállítottságú népek és közösségek keretein belül helyezkednek el. A jelen helyzet sokrétegűsége és ziláltsága mellett az teszi bonyolulttá a mi problémáink megértését, hogy a zsidóság kérdéseinek helyes megítélése céljából nemcsak saját történetében kell visszamennünk addig az időpontig, amelytől kezdve mint zárt közösség lépett a világtörténelem színpadára, hanem szükségünk van a jelenkor nemzeteinek, kultúrájának, politikai és világnézeti alakulatainak alapos ismeretére, továbbá az egyetemes művelődéstörténet és az általános világtörténet áttekintésére, hiszen a zsidó nép története kapcsolatban állott kezdettől fogva a Földnek majdnem minden jelentős hatalmi alakulatával és kulturális mozgalmával. E tanulmány keretében megkíséreljük röviden vázolni a zsidó nép szerepét az emberiség fejlődésének történetében, hogy

ezzel közelebb juthassunk a zsidóság lényegének megértéséhez és képet alkothassunk a jövő lehetőségeiről.

Izrael és Hellasz.

A zsidó világnézetnek magától értetődő következménye, hogy az emberiség útja nem tekinthető céltalan események szükségszerűen meghatározott egymásutánjának, hanem hinnünk kell abban, hogy a világ, ha lassú léptekkel is, végeredményben mégis magasabb erkölcsiség felé halad. A zsidó történet és az egyetemes világtörténet folyamatát vizsgálva, csak ebből a szempontból indulhatunk ki, de a történelem igazságos megítélése is ezt igazolja.

Az emberiség hatalmi alakulásainak és művelődésének fejlődése azt mutatja, hogy egyes népeknek vagy közösségeknek nagyobb szerep jut a többiek életének irányításában s lelkületének alakításában, mint másoknak. Vonatkozik ez nemcsak népekre, hanem nagyobb földrajzi, vagy más összefogó kapocs által egybe tartozó közösségekre is. Így például a jelentősebb hatalmi törekvések és az egyetemes fontosságú kulturális mozgalmak mind a Földközi-tenger mellékéről indultak el.

Tekintsük át először a művelődés fejlődésének folyamatát.

A jelenkor és az elmúlt évezredek kultúrájának megteremtésében két, a Földközi-tenger medencéje mellékén élő népnek: a zsidónak és a görögnek, volt vezetőszerepe. Ezek az aránylag kis népek a kultúra egyes területein a fejlettségnek oly magas fokát érték el, hogy

minden nép és kultúra, amely története folyamán érintkezésbe jutott velük, az erősebb győzelmének természeti törvényei szerint befolyásuk alá került. Kíséreljük meg először a zsidó nép alapeszméinek és hatásának vázolását, mert az korban is megelőzte a görögöt. Izrael a vallási eszméknek oly egyedülálló fejlettségét képviselte, amelyhez foghatót nem találunk a világ egyetlen népénél sem. Sem a zsidókéval egy korban és részben közös területen virágzott kultúrák irodalmának és egyéb emlékeinek feltárása, sem a világ többi vallásai-ból adódó párhuzamok nem kisebbitették azt az elismerést, amellyel a vezető kultúrák irányító szellemei adóztak a zsidóságnak a bibliai eszmékben nyilvánuló monumentális alkotásért. *A zsidó vallás rendszerének alap gondolata az egyistenhit.* Ez nem tisztán teológiai fogalom a szónak mai értelmében, nem is matematikai. Következményeiben az egész emberiségnek szóló megoldásokat tartalmaz. *A monoteizmus* természetes folyamánya a *monantropizmus*. Az egész emberi nem közös eredetre vezethető vissza és közös erkölcsi alap törvények alatt áll. Ez a tanítás nemcsak Isten és ember között tisztázza a viszonyt, hanem megállapítja azokat az elveket is, amelyek alapján kiküszöbölhetőek az ellentétek a különböző társadalmi osztályok, népek és fajok között. Ámbár lezárt világnézet, mégis program is volt az olyan elmék számára, amelyekben megvolt az érzék magasabbrendű elgondolásokra.

Eszméinek átütő erejét bizonyítja hatása is. A zsidó vallás talajából sarjadt ki két világvallás: a kereszténység meg az iszlám. Ezekon keresztül hatott közel

két évezreden át az emberiségnek éppen arra a felére, amely vezetőszerpet vitt a történelem irányításában. Ma sem mondhatjuk még, hogy ez a fejlődés lezárult, hiszen az újabb hatalmi alakulások és propaganda-lehetőségek révén egészen új utak nyitak az eszmék terjedésére. Így a világnak azok a népei, amelyek eddigi történeti életük folyamán még nem jutottak érintkezésbe ezekkel a gondolatokkal, belekapcsolódnak ezekbe az áramlatokba és ezeknek hatása nem fog nyomtalanul eltűnni fölöttük.

A világ különböző népei és fajai számára más és más formában jelenik meg a monoteisztikus gondolat. A kereszténység és az iszlám térfoglalásának történetéből láthatjuk, hogy a kereszténység inkább Európában és azokon a földrészeken terjedt el, amelyek európai népek betelepülése révén az anyavilágrész egyéb jellegzetességeit is átvették; viszont az ázsiai és az afrikai népeket inkább a monoteizmusnak iszlám formája vonzotta. A Kelet-Ázsiában és Dél-Ázsiában élő népek százmilliói, továbbá a Föld más részein szét-szórta élő egységek számára minden valószínűség szerint még csak most fog kialakulni az a forma, amelyen keresztül ők is magukévá teszik a monoteisztikus világszemléletet. Nagy hivatást teljesítenek azok a társulatok, amelyek a Biblia szövegét, illetve fordításait igyekeznek a nem egyistenhívő vallások követői körében is terjeszteni. Több ilyen bibliaterjesztő társulat működik. Különösen egy társulat végez igen eredményes munkát: az 1804-ben létesült British and Foreign Bible Society. Megindulása óta több mint *hét* száz nyelvre fordította le a Szentírás teljes szövegét (beleértve az Újszövetséget

is), vagy annak egyes részeit. Eddig körülbelül *félmilliárd* példányt sikerült elhelyeznie a világ minden részén. A Biblia szövegének ily példátlan nagy számban való terjesztése — a mellett, hogy a keresztény hívőkre is mély hatást tesz — minden bizonnyal elő fogja segíteni azt a folyamatot, amelynek vége csak az egyistenhit egyetemes győzelme lehet.

A másik nagy kulturális hatóerő a görögség. Miként a zsidóság a világ vallási gondolkodásának kialakítására, éppúgy hatott a görögség a filozófia, az irodalom, a művészet és a tudományok fejlődésére. Ő fektette le a mi művelődésünk alapjait. Hatása, csakúgy, mint a zsidóságé, a mai napig tart.

Sokszor és sokan próbálták ezt a két ellentétesnek látszó szellemi erőt egymással úgy szembeállítani, mintha egymás megsemmisítésére törekednének. Pedig a valóságban kiegészítik egymást, hiszen más feladatköre van az egyiknek, más a másiknak. Egyik sem helyettesítheti a másikat. A két irányzat képviselői gyakran törekedtek egyeduralomra, de ezen az úton nem jutottak eredményre. Nagy lendítőereje akkor volt mind a kettőnek, amikor egymást kiegészítve működtek. Egyik éppen olyan szükségszerű alkotóelem, mint a másik.

A perzsák és Nagy Sándor.

Egyetlen nép sem tölthet be kettős hivatást. Sem Izrael, sem Görögország nem volt alkalmas arra, hogy hatalmi szempontból is kiemelkedjék a népek sorából. Izrael; ámbár úgyszólván két világrész kapujában élt,

mégis közel egy évezredes állami önállóságának ideje alatt nem volt képes jelentősebb államhatalom létesítésére. Görögországra nagyjában egyanez áll. Megpróbálkozott ugyan hatalmi téren is nagyobb mérvű vállalkozásokkal, de ezek nem jártak sikerrel. A világhódító képességek más nemzeteknél fejlődtek ki. Ezeknek lett aztán hivatásuk megteremteni azokat a nagy hatalmi egységeket, amelyekben belül az említett két szellemi erő terjeszkedhetett. Az első világtörténeti jelentőségű nép e téren a perzsa volt. A perzsákat a latin-görög hatás alatt álló, európa-centrikus történetírás kissé elhanyagolja. Igazságtalanul, mert tőlük indult ki az első komoly világbirodalmi törekvés. Ők érvényesítették azokat az elveket, amelyeket azóta is minden világhatalomra törekvő nép követ. Az előttük élő nagyhatalmak: Asszíria, Egyiptom, Babilónia és mások, nem tudtak felülemelkedni vetélkedéseikben és harcaikban a helyi kereteken. Háborúik nem voltak egyebek, mint a szomszédok természetes összeütközései. Perzsia fellépését a történelemben lendület és koncepció jellemzi. A perzsáké a három világrészre terjedő birodalom gondolata is. Nem elégedtek meg azzal, hogy birodalmuk Indiától Etiópiáig terjedjen, hanem megkísérelték az akkor ismert harmadik világrész országaira is kiterjeszteni hatalmukat. Belátták, hogy csak úgy képesek uralmukat a birtokukban lévő hatalmas birodalom fölött megtartani, ha a harmadik oldalról jövő támadások ellen is biztosítják magukat. Kísérleteik nem jártak ugyan teljes sikerrel, de mégis nagy jelentőségűek a jövő fejlődése szempontjából. A világbirodalmak földrajzi elveinek felismerése mellett út-

törők voltak a perzsák a kormányzati módszerek kialakításában is. Tisztában voltak azzal, hogy egy három világrészre kiterjedő világbirodalmat csak úgy kormányozhatnak saját népi erejük felmorzsolódása nélkül, hogyha a hatalmuk alatt élő népeknek önkormányzatot adnak vallási, társadalmi és — amennyire lehetséges — még állami berendezéskedésük tekintetében is. Ezeket a módszereket vették át azután mindazok a hatalmak, amelyeknek sikerült huzamosabb ideig nagy kiterjedésű birodalmakat kormányozni.

Két évszázad alatt a perzsák államalkotó erői is enyészetnek indultak. Új tünemény jelentkezik a történelem látóhatárán: Nagy Sándor. Tudatosan nem a görög népet említettem, hanem a makedón Nagy Sándort. Ámbár ő sem hozott létre egy évszázadokig fennálló és jelentősebb hivatást betöltő, egységes birodalmat, mégis történeti küldetést végzett azzal, hogy ő volt az első, aki Európából kiindulva Ázsiát és Afrikát meghódítani törekedett, továbbá hogy a görög kultúrának új utakat nyitott az említett két világrész felé. A görög kultúra, amely a hellén települések révén azelőtt is terjeszkedett, immár Egyiptomban és Palesztinában is gyökeret vert és közvetlen érintkezésbe került vetélytársával, Izraellel.

Évezredek távlatából tekintve könnyű megállapítani, hogy Izrael és Hellasz szellemi erői egymást kiegészítve alakították ki az európai kultúrát, de találkozásuk idején ez még nem látszott ilyen magától értetődőnek. Páratlan érdekességű küzdelem folyt a két kultúra között évszázadokon keresztül a Keleten és annak

egyik fázisa a makkabeusok szabadságharca volt. Ebben a zsidó nép megmutatta, hogy ha kell, még fegyverrel is megvédi azt a kincset, amelyet semmi más nem pótolhat. A nemes célokért vívott harcok mindkét küzdő félre nézve győzelemmel végződtek; mindegyik a maga területén győzedelmeskedett. Tudományban, bölcséletben, művészetben a görög befolyás, a vallási eszmék terén Izrael szelleme lett uralkodóvá. Ki kell azonban emelnünk, hogy a zsidó vallás eszméinek befogadására a talajt a római birodalmon belül nagymértékben előkészítette már a görög művelődés hatása.

A római birodalom és a kereszténység.

Nyugat és Kelet, Európa és Ázsia-Afrika hatalmi összeforrasztását Perzsia is, Nagy Sándor is tulajdonképpen sikertelenül kísérelte meg. A kulturális összekapcsolódás terén a görög propaganda megtette már az első lépéseket, Rómára várt volna tehát az a feladat, hogy az összefoglaló keretet létrehozza és ennek a három világrésznek népeit szorosabb politikai egységbe fűzze, hogy azután azok a kulturális tényezők, amelyek hivatva vannak ezeket a kereteket tartalommal kitölteni, teljes mértékben kifejlődhessenek. De Róma sem tudta ezt megvalósítani, mert erőtartalékainak legnagyobb részét arra kellett felhasználnia, hogy az európai népeket és Észak-Afrika országait egységes állami keretbe foglalja. Amidőn arra került volna a sor, hogy Ázsia nagyobb területeit is meghódítsa, már csak csökkent energiával kezdhették hozzá, éppen

ezért azokat csak részben tudta hatalmi körébe vonni. Judeát azonban még sikerült meghódítania és így az ázsiai kontinensnek azt a kulturális tényezőjét, amelynek valóban fontos hivatása volt az emberiség jövője szempontjából, bekapcsolta az európai vérkeringésbe. Ezzel betöltvén szerepét átadja helyét a kis Judea szellemi talajából kinőtt és világmozgató tényezővé erősödött kereszténységnek.

A kereszténység feltűnése után a római birodalom pályája nem ível felfelé. Ez azonban nem a kereszténységre, hanem arra vezethető vissza, hogy a római birodalom már az elmúlt évszázadok folyamán felőrölte erejét. Új, pihent népek légiói döngették kívülről a birodalom kapuit, belülről pedig a feltörekvő idegen elemek igyekeztek birtokukba venni a hatalmi pozíciókat. A kereszténység sem mentette meg a római birodalmat a bukástól, de neki köszönhető, hogy a latin-görög kultúrának legfontosabb elemei átöröklődtek a következő korokra. A latin-görög egyház, ha közvetve s talán akaratlanul is, átmentette mindazokat az értékeket, amelyeket Róma a görög kultúrvilágból vett át, sőt azáltal, hogy nemzetekfeletti eszméket hirdetett, sokkal nagyobb kört zárt be, mint a római birodalom határai. Ha az Ó- és Újszövetség latin és görög fordításai és a hozzájuk fűződő egyházi irodalom tanulmányozása, a vallási élet szer-tartásai és liturgiái nem követelték volna a latin és görög nyelv ismeretét, alig hihető, hogy képes lett volna a görög művelődés újabb kibontakozásra. A Judeából származott kereszténység volt a megmentője és útcsinálója az antik kultúrának Európa országaiban.

Az iszlám és az arab birodalom.

Hogy a monoteisztikus gondolat nem akadályozta az államhatalmi fejlődésnek, annak legvilágosabb bizonyítéka az iszlám és az arab nép történetének kapcsolata. Az arab nép, amely Mohamed fellépése előtt semmiféle komoly történelmi alakulat létrehozására nem volt alkalmas, megtermékenyülve a zsidó vallási alapeszméktől, amelyeket részben a már elterjedt kereszténység közvetítésével vett át, hatalmas lendülettel indult fejlődésnek. Az arabok az egyistenhit lelkesítő szavait írva zászlójukra, évtizedek alatt meghódították Ázsia és Észak-Afrika igen tekintélyes területeit, sőt később Tarik vezérlete alatt átkelven a — róla elnevezett — Gibraltári szoroson, az európai kontinensbe is behatoltak és ott oly hatalmat létesítettek, amelyet véglegesen csak az újkor beköszöntésével sikerült kiszorítani. Nem sikerült nekik évszázadokon keresztül egységesen kormányozható birodalmat megszervezni, azonban sajátos vallási és kulturális egységet teremtettek és ennek alapjellege még akkor is arab maradt, amidőn az iszlám hatalmainak politikai vezetését másfajú népek, elsősorban a törökök, veszik kezükbe. Érdekes megfigyelni, hogy a görög kultúrának itt is a zsidó lett a szálláscsinálója. A vallásos gondolkodás elmélyülése keltette fel az érdeklődést a görög filozófiai irodalom és vele kapcsolatban az egyetemes görög kultúra iránt. Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy ez a két kulturális tényező szinte sorsszerűen működik együtt.

Az iszlám hatalmak befolyásának emelkedésével

most már teljesen megváltozik a helyzet. Az ókori világbirodalmak helyébe szellemi hatalmak lépnek: Európában a kereszténység az összefogó erő, Ázsiában és Afrikában pedig az iszlám.

Megindul közöttük a hatalmi vetélkedés is. A keresztény államok szeretnének kitörni abból a szűk keretből, amelyet Európa jelent, de a mohamedán országok szinte áthatolhatatlan falat alkotnak Európa és a világ többi részei között. A kereszties hadjáratok részben kísérletek arra, hogy ezeket a gátakat áttörjék, de számottevő eredményt nem tudtak elérni. E két egység valamelyikének kellett volna a döntést megszereznie, vagy pedig valamilyen szintétikus megoldásnak kellett volna bekövetkeznie, hogy az emberiség többi része is bekapcsolódhassék abba a művelődési folyamatba, amely ezekben a körökben megindult és nagy jövőt ígért. E két lehetőség közül egyik sem következett be egyelőre.

Kibontakozás az újkorban.

Izrael eszméi számára a további terjedési lehetőségeket a görög-római kultúra fejlődése alapján kialakult eredmények tették lehetővé. A középkor folyamán mindkét világvallás a görög-római kultúrát előbbrevitte. Az európai népek, amelyek a kereszténység révén a görög és latin nyelvet megőrizték, közelebb tudtak férkőzni a görög és római kultúra lényegéhez és sikeresebben használták is fel eredményeit. Az iszlám államok emelte gátakat nem tudták ugyan még később sem áttörni, hogy szárazföldi utakon hozzáférhessenek a világ többi részéhez, de a tudományos ismeretek

bővülésével a technikai fejlődés meggyorsulása következtében — egyik jelenség a hajózás biztonságosabbá válása — sikerült megkerülniök az akadályokat és tengeri úton megközelíteni immár a világnak egészen távoleső részeit is. Nemcsak két új földrészt — Amerikát és Ausztráliát — vonták be ezután hatalmi érdekkörükbe, hanem Afrikának és Ázsiának ama területeit is, amelyeket azelőtt csak a mesék csodás világából ismertek. A két fölfedezett világrész arculatára rányomták bélyegüket. Izrael és Görögország szellemi termékei új talajra találtak ezeken a világrészeken. A jelentősebb és régebben ismert amerikai kontinensen olyan államalakulat jött létre, — az Egyesült Államokra gondolok — amely a művelődés előbbrevitelében sok tekintetben már túlszárnyalta az Óvilágot és mint hatalmi alakulat is a világpolitikának egyik döntő tényezője. A többi amerikai állam is már megközelíti az európai országok színvonalát. Az ázsiai meg afrikai gyarmatok — jóllehet földrajzilag közelebb fekszenek Európához, mint az amerikaiak — még nem tudtak annyira hozzá hasonulni az európai fejlődéshez és éppen ezért hatalmi szempontból sem függetlenítették magukat az európai államoktól.

Világtörténeti forduló.

A technika további fejlődésének köszönhető, hogy ma már komolyan beszélhetünk világtörténelemről, mert a Föld valamennyi népének sorsa valóban kapcsolatos egymással. Hogy ez az egybekapcsolódás áldást avagy átkot jelent-e majd az emberiség számára, az dönti el,

hogy uralomra jut-e a Biblia szelleme. Most még fokozottabb mértékben kellene érvényesülniök azoknak az eszméknek, melyek hivatva vannak kiküszöbölni az ellentéteket ember és ember között. Két és félezer esztendeig tartott, amíg az emberiség a világtörténeti törekvések megindulásától eljutott a valóságos világtörténeti időkig. Minden valószínűség szerint még hosszú idő telik el addig, míg kialakul a végleges állapot, de kétségtelen, hogy a jelenkorban forduloponthoz érkeztünk. Érdekes találkozása az eseményeknek, hogy amikor az a terület, ahonnan a kulturális és világhatalmi törekvések elindultak, ismét az érdeklődés homlokterébe kerül, ugyanakkor a megvalósulás felé halad a zsidó nép évezredes álma is : a Szentföld ismét történelmi jelentőségű zsidó település középpontjává lesz. Miként annakidején Perzsia, korának vezető hatalma, tette lehetővé a zsidó nép egy részének a visszatérést ősei földjére, most is az a birodalom vállalta a zsidók harmadik honfoglalásának lehetővé tételét, amelynek a mai történelemben legfontosabb a szerepe : Nagybritannia.

Midőn az európai népek gyarmatosító vállalkozásai megindultak, Spanyolország és Portugália jártak elől, de később más népek is bekapcsolódtak ezekbe a törekvésekbe. A legjelentősebb eredményeket az angoloknak sikerült elérniök. Úgylátszik, ők tanultak legtöbbet az ókor világuralomra törekvő nemzetektől. Ennek köszönhetik, hogy olyan birodalmat szerveztek meg, amely páratlan a maga nemében. Öt világrészben vannak birtokaik. Az ötvenmillió lakosú Angliához közel félmilliárd ember tartozik. Az egész emberiségnek

több mint egynegyed része a brit birodalom alattvalója. Ez az első világbirodalom, amelynek középontja nem a Földközi-tenger mentén terül el, éppen ezért még nagyobb fontosságú számára minden olyan terület, mely annak mellékén fekszik, mert ezen keresztül vezetnek a legalkalmasabb víziútak a gyarmatbirodalma felé. Különösen fontos ez ma, amikor a többi európai nagyhatalmak is igényt tartanak gyarmatbirtokokra, hogy egyrészt népfölöslegeik elhelyezésére alkalmas területeket nyerjenek, másrészt pedig nyersanyagforrásokhoz jussanak és készáruik számára piacokat teremtsenek. Azt is tekintetbe kell venni, hogy az amerikai kontinens ma már alig jön számításba ilyen tekintetben, mert államai túlestek már a gyarmatosításon (az egyetlen jelentős terület, Kanada, angol dominium), Ausztrália pedig a brit birodalomhoz tartozik. Ázsiából is leszámíthatjuk a kínai-japán komplexumot, amely 550 millió emberével majdnem a fele e földrész lakosainak. Ázsia másik fele, meg Afrika jöhet tekintetbe az európai hatalmak számára. A következő táblázat azt mutatja, hány ember él az európai hatalmaknak e két számbajöhető földrészén levő birtokain.

Az ország neve :	Ázsiában	Afrikában
Nagybritannia	384.782,859	60.481,777
Franciaország	27.142,397	41.379,209
Hollandia	65.400,000	—
Belgium	—	12.686,399
Olaszország	135,000	9.960,000
Portugália	1.270,000	7.446,923
Spanyolország	—	935,202

Ebből az összeállításból kitűnik, hogy ami még gyarmatosítási szempontból szabad volt e földrészen, már jórészen valamely európai hatalom kezén van. Ha tehát egy állam most akar gyarmathoz jutni, csak az eddigi birtokosok állományából veheti el, vagy legalább is olyan területet kell megszereznie, amely már valamelyik hatalom érdekköréhez tartozik. Angliának birtokai védelmére szüksége van minden stratégiailag jelentős pontra. Palesztina, amely két világ-rész kapujában fekszik, természetesen elsőrangú fontosságú számára. Egyébként Palesztinának ezt a földrajzi jelentőségét már a korábbi, világhatalomra törekvő birodalmak is ismerték és fel is használták. Azok a hódítók (perzsák, arabok), akik Ázsiából kiindulva Afrikát és Európát akarták birtokukba venni, éppen úgy megszállották, mint azok, akik Európából indulva (Nagy Sándor, a rómaiak), a másik kettő meghódítását tűzték ki célul. Ne higgyük, hogy az angolokat tisztán a közel két évezred óta hazájából kiüldözött zsidók fájdalmas vágyakozása indította a világháború viharai közepett arra, hogy ígéretet tegyenek egy zsidó nemzeti otthon létesítésére Palesztinában. De akár milyen indokok vezették is Angliát, mégis történeti hivatást tölt be azzal, hogy a zsidó nép egy részét ez eseményekkel terhes időben ismét visszasegíti arra a földre, ahol már a múltban is nagy hivatást töltött be s a jövőben is bizonyára hasonló szerepe lesz.

Hivatás és sors.

A zsidóság világtörténeti szerepét akarván jellemezni, természetesen a zsidó vallás hatásának történetét kellett követnünk, mert a zsidó nép ezen a révén lett a világ kultúrájának egyik döntő tényezőjévé. A vallásos szellem s a vele szorosán összefüggő eszmék ápolása és fejlesztése terén várhat rá nagy hivatás a jövőben is. A zsidóság hatása az emberiség fejlődésére — bármilyen nagymértékű is — mégsem nevezhető teljességgel eredményesnek. Még igen távol vagyunk attól, hogy a kereszténység és az iszlám, amelyek a statisztika szerint az emberiség nagyobbik felét számíthatják követőik közé — a valóságban is meghódították volna híveiket; nem is szólva arról, hogy százmilliók számára még teljesen idegen a Biblia szelleme.

A zsidó nép sorsa a szétszórtságban maga is csodálatos jelenség. Fennmaradásának az lehet a magyarázata, hogy szükség van egy népre, amely hivatásos őrzője a monoteisztikus gondolatnak. Ez az őrző nép pedig nem lehet más, mint maga Izrael, amely évezredekkel azelőtt szent küldetésként vállalta ezeknek az eszméknek ápolását és továbbadását. Éppen úgy szükség van *egy népre*, a világ összes népei között, amely mint saját örökségét őrízze a Szentírást és ennek eszméit teljes tisztaságukban azon a *nyelven*, amelyen annakidején a világok Ura szólott az *egész emberiséghez*, mint ahogyan szükség van a felekezeten belül hivatásos papra.

Körülbelül két és félezer éve járja Izrael súlyos megpróbáltatásokkal teli útját a népek között. Ettől az

időtől fogva akarva nem akarva kényszerült arra, hogy a világ többi népeivel szorosabb kapcsolatban éljen; hiszen saját hazája is átjáróhelye volt az ókori birodalmaknak. Mindössze száz esztendőre sikerült a második szentély hat évszázadából egy önálló zsidó-államot létrehoznia; ámde a zsidóság ebben a korszakban sem szigetelődött el a többi népektől, hiszen Palesztina területén akkor már igen sok nem-zsidó élt; viszont ugyanakkor a zsidóságnak nagy tömegei különböző idegen országokban találtak otthonra. E hosszú idő alatt a zsidóság tanúságot tett hűségéről és áldozatkészségéről. Ha kellett, még élete árán is helytállott igazságáért.

Az első szentély pusztulása idején nagy prófétáink megsejtették az eljövendő évezredek eseményeit és lelkileg előkészítették népüket erre a tövises útra. Az egyik, Jeremiás, lefektette azokat az alapelveket, amelyeknek megtartásával össze tudták hangolni életüket a többi népekével. Szavai így hangzanak: «És keressétek annak a városnak békéjét, ahová számkivetettek benneteket és imádkozzatok érte az Örökkévalóhoz; mert az ő békéjében lesz számotokra is béke» (Jer. 29, 7.).

Fiatalabb kortársa Ezekiel próféta, aki már a babilóniai fogság keserű kenyerét ette testvéreivel, azt látta, hogy a nép egy része az alkalmazkodás örve alatt szabadulni szeretne a neki már terhessé lett szent örökségtől. Az idők végén való felmagasztosulás reménye helyett inkább a mának apró előnyeit választotta. Ezek előtt kemény szavakkal tolmácsolta az Örökkévaló üzenetét, amely éppen úgy bele kell, hogy vé-

sődjék minden zsidónak lelkébe, mint az előbb említett jeremiási ige. «Ami pedig eszetekbe jut, az nem lesz meg, amit ti mondtok: olyanok leszünk, mint a nemzetek, mint az országok nemzetségei, szolgálva fát és követ. Esküszöm, úgymond az Úr, az Örökkévaló, bizony, erős kézzel, kinyújtott karral és kitörő haraggal fogok uralkodni fölöttetek». (Ez. 20, 33—34.). Később is előfordult többször a zsidó történelem folyamán, hogy nagyobb tömegek megrendültek őseik hitében és idegen, csalóka téveszmék után futva, félre akarták dobni hivatásukat; de mindannyiszor támadt egy belső vagy külső erő, amely visszatérítette a zsidó népet eredeti útjára. A zsidó nép küldetése csak akkor fog véget érni, ha a harmadik nagy próféta, Jesaja jövendölései is megvalósulnak: «És lészen az idők végén, szilárdan fog állni az Örökkévaló házának hegye, a hegyek élén és felül emelkedik a dombokon és özönlenek hozzá mind a nemzetek. És mennek számos népek és mondják: Jertek, menjünk fel az Örökkévaló hegyére, Jákob istenének házához, hogy tanítson bennünket útjaira, hogy járjunk ösvényein! Mert Ciónból indul ki a tanítás és az Örökkévaló igéje Jeruzsálemből. És ítél nemzetek között és dönt a sok nép fölött; és átkalapálják kardjaikat kapákká, dárdáikat sarlókká; nem emel nemzet nemzet ellen kardot és nem tanulnak többé háborút» (Jes. 2, 2—5).

Függelék.

Az elmondottak illusztrálására hadd szólaltassam meg az európai vezetőkultúrák néhány általánosan

elismert, kiváló egyéniségének a zsidó nép történetéről, eszméiről és hatásáról szóló nyilatkozatait. Azokat a nyilatkozatokat, amelyeknél nem jelzem a közelebbi forrást, Dr. J. H. Hertz, az angol birodalom főrabbija *Zsidó gondolatok* című munkájának *A népek tanúsága c.* fejezete alapján idézem. (Magyar nyelven Dr. Weisz Sámuel fordításában jelent meg, Budapest 1927.)

A. (Német szerzőktől.)

Minél nagyobb a koroknak intellektuális előrehaladása, annál teljesebben lesz meg a lehetőség, hogy a Bibliát a nevelésnek nemcsak alapjául, hanem eszközzéül is alkalmazzák.

Goethe. (Hertz : I. m. 97. 1.)

A zsidó Ótestamentumban, az isteni igazságosságról szóló könyvben az emberek, a dolgok és a beszédek oly nagystílűek, hogy a görög és indiai irodalom semmi hozzáfoghatót sem tud melléje állítani. Félelemmel és tisztelettel állunk ezen roppant nagy emlék előtt, amely arra emlékeztet, hogy mi volt az ember valaha, és egyben szomorú gondolatok töltenek el bennünket az ősi Ázsiáról és előretolt félszigetecskéjéről, Európáról, amely Ázsiával szemben kifejezetten az «emberiség haladását» szeretné jelenteni... Az Ótestamentum ízlése próbakő a tekintetben, hogy mi a «nagy» és mi a «kicsi»...

Nietzsche : *Jenseits von Gut und Böse.* (1886.) Nr. 52. (V. ö. Klemm Kálmán : *Kereszténység vagy faji vallás?* I. Bp. 1937. 132. l.)

Oly időben, midőn az embertelenség legsötétebb éjszakája takarta az emberiség többi részét, Izrael vallásából kiáradt a szeretetnek és testvériségnek szelleme, mely még az idegent is, — ha csak nem zárkózik el a látás elől — tisztelettel és csodálattal kell, hogy eltöltse. Izrael adott a világnak emberszeretetet éppúgy, ahogy a világnak igaz Istent adott.

Cornill. (Hertz : I. m. 91. l.)

Az emberi kultúra és a keresztény vallás különleges hálával tartozik az Ószövetségnek azért a tiszta és fenséges isteneszméért, amely legbibliaibb a Bibliában, Jáhve kinyilatkoztatásáért, Sabaót Istenéért, a Seregek Uráért. Az egyetlen Istenéért, aki idegen isteneket nem tűr maga mellett. A világ feletti személyes Istenéért, aki kinyilatkoztatásában végtelen magasságából lehajol hozzánk és hírnökei által beszélt az emberekhez. Aki törvényt adott és a törvény iránt engedelmességet követelt. Azért az Istenéért, aki a zsoltárosnak költői, nem pedig filozófiai nyelve szerint pompával és ékességgel vette magát körül, aki a vakító napfényt is csakúgy veszi magára, mint valami ruhát, aki az égboltozatot, mint valami sátorponyvát feszítette ki és követeivé tette még a szeleket is és szolgájává a perzselő tüzet (Zsolt. 103, 1—4.). Az isteneszme a legmagasztosabb gondolat, amit emberi szellem alkotni tud.

A Kánaán körül élő népek távolról sem érték el a bibliai isteneszmének ezt a fenkölt szintáját. Sem az asszírok, sem a babilóniaiak az önmagukban véve jámbor istenhimnuszokkal, sem az egyiptomiak a maguk állatisteneivel. Sőt még Hellasz népe sem. Még ennek a

szellemileg messze kimagasló s elmélődő népnek is tele volt Olymposza dőzsölő istenekkel s az istentanukat megtisztító újplatónizmus ellenére sem jutott el a zsidókéhoz csak némileg is hasonló fenséges isteneszméhez.

Faulhaber: Zsidóság, kereszténység, germánság. (Dr. Nyisztor Zoltán fordítása, Budapest, 1934. 18—19. l.)

Mi nem vonjuk vissza a mózesi élet- és jogrendet, hanem igenis elismerjük, hogy az Ószövetség szentiratai hasznos és értékálló épületköveket szállítottak minden idők társadalmi rendje számára. Egyes formái, mint amilyen a szociális munka, a szegénygondozás, vagy a jogi élet, átalakulhatnak ugyan, de alap gondolatai örök kultúrértékek s a Krisztus előtti zsidóság könyveinek drága örökségei maradnak. Ez a szellemi örökség annyira egyedülálló az ókor kultúrnépei között, hogy szinte így kell kiáltanunk: Izrael népe, ez a te kertedben nem a te ültetésedként nőtt fel! Ez az uzsorázó nagybirtok felett megdördülő jaj, ez a mezőgazdaság eladósodása ellen indított harc, ez a kamatszédési tilalom nem a te lelkedből lelkedzett! Aki nem hisz a Szentírás sugalmazottságában és ezeket a könyveket nem Isten szavának és Isten kinyilatkoztatásának tartja, annak Izrael népét logikusan a világtörténelem legnagyobb népének kell tartania. Itt nincs más választás: vagy hiszünk a Szentírás sugalmazottságában, vagy pedig azt kell mondanunk a zsidó népnek: «Te vagy a világtörténelem legzseniálisabb népfaja». Mi hiszünk a sugalmazásban, mi hisszük, hogy az Isten Lelke a kiválasztott próféták szája által beszélt

az emberiséghez. Ebben a hitben sürgetjük mindig a mi követelésünket: Német nép, őrizd meg, amid van! Ne engedd, hogy a Szentkönyvek drága örökségét kiverjék kezedből; ne tűrd, hogy a bibliai tanítást kiebrudalják az iskolákból és így súlyosan megrabolják gyermekeidet!

Faulhaber: I. m. 78—79. l.

B. (Angol és amerikai szerzőktől.)

A művelődés csecsemőkorában, amikor szigetünk még oly vad volt, mint Új-Guinea, midőn irodalom és művészet még ismeretlen volt Athénban, midőn még alig egy szalmafedeles kunyhó állott azon a helyen, ahol később Róma terült el, ennek a megvetett népnek már megvoltak a falakkal kerített városai, cédrusfából épített palotái, pompás temploma, kereskedelmi hajók flottája, a szent tudományt szolgáló iskolái, nagy államférfiai és katonái, természetbölcselei, történetírói és költői. Melyik nemzet harcolt volna férfiasabban lenyűgöző túlsúly ellen az ő függetlenségéért és vallásáért? Melyik nemzet adta valaha utolsó haláltusájában határozottabb bizonyítékát annak, hogy a hősie kétségbeesés mire képes? És ha sok század folyamán a harcosoknak és bölcseknek elnyomott utódai, őseiknek e jeles tulajdonságaiban elfajultak... szemrehányást tegyünk nekik e miatt? Nem kellene-e sokkal inkább nekünk szégyenérzést és lelkiismereti furdalást éreznünk? Szolgáltassunk nekik igazságot! Nyissuk meg számukra a képviselőház kapuit! Nyissuk meg számukra mindazon pályákat, amelyeken

képességet és akaratát kefejteni lehet. Amíg ezt meg nem tettük, nem lehetünk oly vakmerők azt állítani, hogy Jesajás népében nem találni lángeszűséget és a Makkabeusok leszármazottjaiban nincsen hősiesség.

Macaulay. 1833. (Hertz : I. m. 117. l.)

Izrael csodálatos harcot vívott e világon minden korban; tette pedig ezt hátrakötött kezekkel. Az egyiptomiak, a babilóniaiak, a pezsák előretörték, elárasztották a planétát zajjal és pompával, de nemso-kára sápadt álomképpé váltak és eltűntek. Követték őket a görögök és rómaiak, éktelen zajt csaptak és letűntek. Más népek kerültek felszínre és egy ideig magasra tartották fáklyájukat, de ez kiegészített és ezek most félhomályban ülnek, vagy eltűntek. A zsidó látta őket mind, valamennyiüktől elragadta a pálmát és most is ugyanaz, aki mindig volt, nem mutatkozik rajta dekadencia, sem az öregségnek esendősege, sem tagjainak gyengülése, sem energiáinak lassulása, sem pedig elevenségének és támadókedvének eltompulása.

Mark Twain. 1898. (Hertz : I. m. 128. l.)

C) (Francia szerzőktől.)

Egy bölcséleti irányú elme előtt csak három történet van az emberiség múltjában, mely igazán leköti érdeklődését: a görög történet, Izrael története és a római történet.

Görögországnak kivételes múltja van. Tudományunk, művészetünk, irodalmunk, bölcsészetünk, politikai

kódexünk, tengerészeti törvényeink görög eredetűek. Az emberi kultúrának váza, amint Görögország megalkotta, határtalan kibővülésre képes. Görögországnál csak egy dolog hiányos, az ő erkölcsi és intellektuális tevékenységének körében, de ez nagyon fontos hiány. Ő lenézte az alacsonyrangút és nem érezte egy igazságos Istennek szükségét. Az ő bölcsészei, miközben a lélek halhatatlanságáról álmodoztak, türelmesek voltak a világnak gonoszságai iránt. Az ő vallásai merőben elegáns játékszerek voltak.

... Izrael bölcseinek haragja fellángolt a világ visszaélései miatt. A próféták fanatikusai voltak a társadalmi igazságnak és hangosan hirdették, hogyha a világ nem igazságos, vagy nem képes azzá válni, jobb volna, ha elpusztulna. Egy szempont, mely — ha teljesen helytelen is — de hősi cselekedetekhez vezetett és az emberiség erőinek nagy felébresztését eredményezte.

Egy másik nagy, emberiességre nevelő erőt kellett még megteremteni, — egy erőt — mely elég hatalmas arra, hogy leverje az akadályokat, melyeket a lokálpatriotizmus nyújtott Görögország és Judea idealisztikus propagandájának. Erőszakot szemlélni nem kellemes dolog és Rómáról való emlékezésnek sohasem lesz az a vonzóereje, mint Görögország és Izrael ügyeinek. De a római történelem mindazonáltal része és tényezője ezeknek a történelmeknek, amelyek sarkpontjai minden más történetnek és amelyeket ezért gondviselésszerűeknek nevezhetünk.

A fajkiválasztás mellett, amely évszázadokon át működött, véleményem szerint, művelődésüknek régisége és folytonossága az, ami némi világosságot vet a zsidókra, valamint a helyzetre, melyet köztünk elfoglalnak. Ők előbb voltak itt, mint mi, idősebbek, mint mi. Gyermekeik olvasni tanultak a tóratekeresekben, még mielőtt a mi latin ábécénk végső alakját kapta, sokkal előbb, semmint Cyrill és Methodus a szlávoknak írást adott, mielőtt a runák rovásai az észak germánjai előtt ismeretesek voltak. A zsidókhöz képest mi fiatalok vagyunk, jövevények vagyunk, művelődés tekintetében messze felettünk állanak. Hiába zártuk el őket évszázadokon keresztül a gettó falai mögé. Alighogy börtönük kapuit megnyitották, könnyedén utolértek bennünket, még azokon az utakon is, amelyeket az ő segítségük nélkül nyitottunk meg.

Leroy Beaulieu. 1893. (Hertz : I. m. 118—119. l.)

D. (Orosz szerzötől.)

Mi az : egy zsidó? Ez a kérdés nem is olyan furcsa, mint amilyennek látszik. Lássuk csak, miféle sajátságos teremtmény a zsidó, akit az uralkodók és nemzetek mind együttesen és külön-külön kihasználtak és zaklattak, elnyomtak és üldöztek, eltiportak és lemészároltak, elégettek és felakasztottak és mindezek dacára még mindig életben van.

Mi az : egy zsidó, aki sohasem hagyta magát elcsábítani semmiféle földi vagyonnal, amit elnyomói és üldözői állandóan felajánlottak neki, hogy cserélje fel hitét és felejtse el saját zsidó vallását?

A zsidó az a szent lény, amely lehozta az égből az Örökkévaló tüzét és megvilágította vele az egész földet. Ő a vallásnak forrása és kútfeje, amelyből minden más nép merítette hitét és vallását. A zsidó úttörője a szabadságnak. Még azokban a régi időkben is, mikor a népnek csak két megkülönböztetett osztálya volt: rabszolgák és urak — már akkor tiltotta meg Mózes törvénye, hogy hat évnél tovább tartsanak rabszolgaságban egy személyt.

A zsidó úttörője a civilizációnak. A tudatlanságot jobban ítelték el az ősi Palesztinában, mint ma a művelt Európában. Mi több, azokban a vad, barbár időkben, mikor egyáltalában nem sokat számított egy ember élete, vagy halála, Rabbi Akiba nem riadt vissza attól, hogy nyíltan állást foglaljon a halálbüntetés ellen, holott ma ezt magasan civilizált országok büntető módnak ismerik el.

A zsidó eszményképe a polgári és vallási türelmes-ségnek. «Szeresd az idegent és a vendéget», parancsolja Mózes, «mert ti is idegenek voltatok Egyiptom országában». És ezt abban a távoli és vad korszakban mondta, amikor a fajok és nemzetek legfőbb becsvágya abban állott, hogy egymást összemorzsolják és leigázzák. Ami a vallási türelmességet illeti, a zsidó hit nemcsak hogy távol áll a misszionárius szellemétől, hogy más felekezetű népeket megtérítsen, hanem ellenkezőleg a Talmud megparancsolja a rabbiknak, hogy felvilágosítást adjanak és megmagyarázzák mindenkinek, aki a zsidó vallás elfogadására önként jelentkezik, milyen nagy nehézségekkel jár annak elfogadása és hogy hangsúlyozzák a prozelita-jelölt előtt, miszerint bár-

milyen nemzethez tartozó becsületes ember részese lehet a túlvilági életnek. Ilyen magasztos és eszményi vallási türelmességgel még a jelenkori moralistáink sem dicsekedhetnek.

A zsidó eszményképe az örökkévalóságnak. Ő, akit évezredek át sem öldöklés, sem kínzás nem tudott elpusztítani, ő, akit sem tűz, sem kard, sem inkvizíció nem volt képes a föld színéről elsöpörni, ő, aki elsőnek hirdette Isten jóslatait, ő, aki oly sokáig őrre volt a proféciának és aki közvetítette azt a világ többi részének — ilyen nemzet nem pusztítható el. A zsidó örökéletű, mint maga az Örökkévalóság.

Tolsztoj Leó. (Hertz : I. m. 93—95. l.)

Dr. LÖWINGER SÁMUEL.

HIMNUSZ A MOSOLYHOZ.

I.

Mosolyog a kisfiú a padban.
 Úgy csillog a szeme, ha örül,
 mint a tapsifüles házinyúlé,
 ha fölles a káposzta közül.
 Hamvas arca, mint egy lepke szárnya,
 mikor csendben egy virágra ül.
 Félek, ha megérintem, letörlöm
 hímporát s ő rögtön elröpül.

A folyosón hancurozva játszik
 és nem sejti, hogy tökéletes
 s ezentúl már egyre csak romolhat.
 S nem is sejti, hogy komoly, deres

homlokú tanárja a katedrán
 — azt mondják, hogy szigorú pedig —
 milyen ámult-boldogan csodálja
 mosolyának tündér fényeit.

II.

Mert a mosolygás az arcon a
 parlamberter, aki ha fehér
 zászlaját az árkok közt kibontja,
 hát a lesben-álló, ösztövéer
 s toprongyos bakák boldog sóhajjal
 karjukat kitárva futnak át
 egymáshoz és boruk és cipójuk
 kicserélik az elnyűtt bakák.

S a mosoly a csend, amely leszáll, ha
 pillanatra szűn az akarás
 bomlott forgású örök robotja
 s markában megáll a kalapács ;
 s ha a birok köztünk s a világ közt
 meg-megszűnik, ő a pillanat,
 ő a ritka egyensúly, amelyben
 a fáradt vívók elringanak.

A mosoly mutatja, ha a széthányt
 részek helyretértek, ő a szó,
 amit akkor az Egész magában
 némán elsuttog, mert látja : jó ;
 a mosoly a kulcs, amely leoldja
 láncainkat, a bilincstörő ;
 rokona a legjobb illatoknak,
 szívünk s arcunk szent szombatja ő.

III.

Fecskeröptű, ákácillatú,
 áldott Istenség, Mosoly,
 szíveink szombatja, aki nekünk
 ünnepesti gyertyafényt hozol, —
 most, mikor keserv, düh és kudarc már
 megpácolt, túl életem felén,
 kérlek, szállj kemény arcomra lágyan
 s bontsd ki szárnyad ajkam szögletén.

S e világban is, ez elvadult
 szörnyű korban, hol napunk telik,
 s udvarunkat téboly s gyűlölet
 hősi kurjongással felverik,
 lengj, terülj szét Európa földjén,
 mint egy illat, amely szertefoly:
 szállj közénk le fecskeröptű, ákác-
 illatú Urunk, Mosoly!

KOMLÓS ALADÁR.

ZSIDÓ KÖNYVEK, ZSIDÓ SORSOK.

Habent sua fata libelli, a könyveknek is megvan a maguk sorsa. E mondásnak héber párhuzama is van: «Minden a sors szeszélyétől függ, még a Tóra könyve is, amely a Szentélyben van.» A zsidó történelem egy a zsidó könyv és írás történetével. Nem véletlen, hogy a Korán a «könyv népének» nevezi Izráelt. Sokan megvádolták Grätzet, a legnagyobb zsidó történelemírót, hogy könyve nem annyira népi és gazdasági történet, mint inkább a zsidó irodalom és kultúra története.

A vád fennáll, de talán mégis Grätznek volt igaza. Népünk történelemformáló erői között ott voltak a külső, az anyagi hatások, a megélhetés kérdése, de ott volt letagadhatatlanul, sokkal inkább, mint bármely népnél: a szellem, a betű, a könyv hatalma. Együtt jártak: Izráel és a könyv. Nem lehet őket megérteni egymás nélkül. A könyvek történetében visszatükröződik a zsidó sors. A zsidó történelem csodahozó, megváltó sasszárnyai sokszor papírlapok, kopott könyvek voltak.

Amint a zsidó nép történelme folyamán mindig örök harcban állott a tér és idő nagyságával, úgy kellett a könyvnek is küzdenie a földrajzzal és az évszázadokkal.

Vizsgáljuk meg a zsidó könyvnek és a zsidó sorsnak összefüggését; figyeljük meg először is, hogy egy-egy változatosabb sorsú könyvben hogyan tükröződik a zsidó történelem. Nézzük meg továbbá, hogyan nyilvánul meg a könyvek szeretete a törvényekben és szokásokban. Végül a zsidó mesevilágban és a legendákban mutassuk meg a zsidó könyvszeretetet.

Könyvek és sorsok.

Néhány éve csak, hogy a jeruzsálemi egyetem tanára, Dávid Yellin, egy ilyen zsidó-sorsú könyvnek a kiadását kezdte el. *Todros Abulafia Halévinek* nagy verses gyűjteménye került elő.¹ A londoni szefárd község

¹ Todros Abulafia Halevi (1247—1306) versgyűjteménye: *Gan hamesalim ve-hachidot*. L. Tekufatenu II. London.

rabbija, Gaster, megismerkedett két fiatalemberrel, akik elmondták, hogy apjuknak több régi héber kézírata van. Apjuk nem hivatásos tudós, nem rabbi, hanem kereskedő és a föld másik végén, Hongkongban él. Gaster megnézi a kéziratot: hatszáz éves, nagy versgyűjtemény. Ilyen a zsidó könyv-sors. 1306-ban meghal egy költő Toledóban. Versgyűjteménye eltűnik. 1492-ben kiűzik a spanyol zsidókat. A kézirat eljut Ázsiába. 1900 körül egy kereskedő Hongkongban megtalálja, fiai Londonba viszik, végül egy jeruzsálemi professzor kinyomatja.

Legtöbb szeretetet fordítottak a Tórára. Külön tudomány foglalkozott Mózes öt könyve szövegének ellenőrzésével. Ezer évvel ezelőtt volt e tudomány virágkora. Áron ben Mózes ben Ásérnak, a legnagyobb szövegszakértőnek volt egy tökéletes mintapéldánya.¹ Ez volt a világ legértékesebb Tórája. Alexandriában őrizték mindaddig, míg egy «könyvbarát» áldozata nem lett. Egy napon, így írja le Azulaj, egy európai idegen megvesztegette a templomszolgát és magával vitte a Tórárt. Hajóra ült, a hajó viharba került és az értékes Tóra-példány nem került többé elő.

Még ma sincs eldöntve a nagy irodalmi kérdés, hogy mi az igazság a Zóhar szerzősége körül. Elmondom, ahogyan Grätz látja.²

A XIV. század elején jelenik meg a *Zóhar*, a nagy

¹ Azulaj: Sém Hagedolim. Vilna, 1852. 152. l. Roth Emil: Obadja Beetinovo 18. l.

² Grätz: Geschichte der Juden VII. Újabban: G. Scholem: Die Geheimnisse der Schöpfung.

misztikus mű, a Biblia és a Talmud mellett a legnagyobb hatású zsidó könyv. Különlegességéhez tartozik az is, hogy néha keresztények jobban becsülték, mint a zsidók. A könyvet *Mózes de Leon* másolja le először. Szerzőjének a több mint ezer évvel azelőtt élt rabbi Simon bár Jocháj van feltüntetve. Rabbi Simon a rómaiak elől barlangokba rejtőzött. Ott írta ezt a könyvet. De évszázadok teltek el, míg Náchmáni Mózes, a Palesztinába vándorolt tudós, felfedezi, elküldi fiának Katalóniába, onnan pedig, hogy-hogy nem, egy szélvihar elvitte Mózes de Leon házába. Már akkor többen gyanakodtak, hogy a könyv pszeudepigráfikus mű, tulajdonképeni szerzője Mózes de Leon. Mózes de Leon halála után egy József de Avila nevű módos ember meg akarta tudni az igazságot. Elküldi feleségét a tudós özvegyéhez, hogy bármily összeget hajlandó megfizetni az eredeti kéziratért. Az özvegy elmeséli, hogy nincs eredeti kézirat, a könyvet férje írta. Így mondja el Grätz. A vita azonban még ma is folyik s a könyvet még most is úgy nyomtatják, mintha rabbi Simon bar Jochaj volna a szerző.

A lappangó könyvek sorában meg kell emlékeznünk a középkor első, Európában írt filozófiai művéről. *Munk Salamon*, a keleti nyelvek szakértője, Párizsban volt könyvtáros. 1850-ben megvakult, de munkáját nem hagyja abba. Már vak volt, amikor egy héber kézirat-töredék segítségével felfedezi, hogy az ismert keresztény skolasztikus mű, a *Fons Vitae*, a zsidó *Salamon ibn Gabirol* műve. A könyvet egy keresztény latinra fordította. Évszázadokon keresztül úgy idézték, mint keresztény művet. Az *Ibn Gabirol* *Avencebrollá* torzult.

Nem kisebb tudósok, mint Albertus Magnus és Aquinói Tamás foglalkoztak vele.¹

Érdekes népszokásról ír Lunz, a Palesztina-kutató.² Menet vonul Jeruzsálemben az Olajfák hegyén lévő temető felé. Elöl menyegzői sátor, zenészek, dobosok, mögöttük rabbik és a kísérő tömeg. A chuppa alatt teherhordók kosarakat visznek. Elszakadt, használhatatlan könyvek, Biblia-lapok vannak bennük. *Temetni viszik őket.* Ősi szokás ez. Még ma is ismerős sokfelé «a sémesz» (sémot: Isten-nevek), ahol a szakadt imakönyv-lapokat gyűjtötték. Ládában, kamrában, az almemor alatt, a padláson. Ha megteltek, tartalmukat eltemették, mintha élők volnának. (Blau Lajos mondta, hogy Palesztinában régi héber írásokat azért nem találunk, mert a zsidók nagyon vigyáztak a könyvre: a kopottakat eltemették, ezek aztán a nedves földben szétmállottak.)

De a sors kegyes volt: egy ilyen nagy *genizát*, rejtékhelyet, *Kairóban* elfelejtettek eltemetni. A múlt század végén valaki felfedezte a páratlan értékeket. Szállingózni kezdtek régi kéziratok Európa könyvtáraiba. Átlag ezerévesek voltak. Ezer év a kéziratok között még a héber irodalomban is érték. E rendkívüli felfedezésből csak egyet említünk. Neubauer és Cowley felismerik néhány ott talált lapban a bibliai korból való Szirách példabeszédeinek héber töredékét. A könyvet addig csak fordításokból ismerték. A kairói geniza anyaga több, mint 100,000 darabból áll. Feldolgozása még ma is folyik.

¹ Grätz: VI. 24. l. és köv.

² Lunz: Jerusalajim I. 15.

Régi kéziratok felfedezésében hirhedt nevet szerzett magának *Firkowitsch Ábrahám*. A pétervári állami könyvtár őrénel, a hitehagyott Chwolsohnnál jelentkezik Firkowitsch, karaita tudós és nagymennyiségű kéziratot hoz. A Krim-félszigeten találta, Tschu-fut-Kale-ban. Az orosz kormány is hírt szerez róla. Az oroszok a karaita szektát nem tartották zsidónak. Hajlandók is voltak megadni nekik a polgárjogot. Firkowitschnak kellett volna bebizonyítania, hogy a karaiták nem zsidók, hogy ősidők óta Oroszországban laknak. Firkovitsch olyan kéziratokat és sírköveket hozott, amelyekből kitűnik, hogy a karaiták a kereszténység keletkezése előtt már 500 évvel Oroszországban laktak. A polgárjogot megkapták. Egyszer természetesen ki kellett derülnie, hogy a szállított iratok jórésze hamisítvány volt. Éveken át folyt az irodalmi harc, hamisak-e a Firkovitsch-féle kéziratok?

A könyv volt a kísérő, a vigasztaló. Ha kiűzték az embert, vele bolyongott a könyv is. Szerették egymást. *Rabbi Mózes Menz*, mainzi rabbi írja egyik vallási kérdést tárgyaló írásában,¹ hogy a szóbanlevő kérdést csak felületesen tudja kidolgozni, mert hiányzanak a megfelelő könyvek. «De már nem várhatok tovább — írja — a dolog sürgető, mert börtön és kiűzetés előtt állunk. A határidő, amelyet az érsek kitűzött, már lejárt és egy nappal, sőt egy órával sem akarja meghosszabbítani.» — Így születtek ők, a zsidó nép könyvei, sorsuk kísérői. Már indult a tömeg az ismeretlen felé és az író még írt. Szent volt az írás.

¹ Berliner : Aus dem Leben der Juden Deutschlands. 13. 1.

Érdemes feljegyezni *Ábrahám Szebbának* és könyveinek kalandos történetét is.¹ 1492-ben megindul a spanyol zsidók áradata új hazát keresni. Ábrahám Szebba nem sokat visz magával: két gyermekét és kéziratait. Portugáliába mennek. Mánuel király rendeletére elrabolják a zsidó gyerekeket. Az ővéit is erőszakkal megkeresztelik. Lisszabonba már csak kéziratait viszi magával. Ott az a hír várja, hogy eltiltották a templomlátogatást, a tefillin-hordást és a héber könyvek olvasását. Ábrahám Szebba a város végén kiválaszt egy olajfát és eltemeti utolsó értékeit, a tefillint és saját könyvének kéziratát. Mikor tovább akar vándorolni, kiássa kincseit, közben elfogják. Félévig börtönben van, végül eljut Fezbe. Ott előlről kezd mindent. Pótolja elveszett kéziratait. (Ő volt a szerzője a *Ceror hammór* című homiletikus műnek.)

Az sem sok szerzővel történhetett meg, ami *Juda Lermával*.² Mint váratlan kincset fedezte fel saját kinyomtatott művének egyetlen létező példányát és drága pénzen vette meg. 1554-ben kinyomtatta könyvét 1500 példányban. Közben megjelenik a Talmud elégetéséről szóló rendelet. A rendelet végrehajtói, egyszerű katonák, elégettek minden könyvet, amit a nyomdában találtak. Köztük *Juda Lermáét* is. A XIV. században 1500 példány nagy értéket jelentett. A könyvek máglyára kerültek. De a szerző másként gondolkozott. Hozzáfog, hogy újra leírja könyvét. Már a harmadik fejezetnél tartott, mikor felfedezett egy véletlenül meg-

¹ Haolam. 1937. évf. 15. sz. Jaari.

² Haolam. U. o.

maradt példányt. Talán egy lándzsás vitte haza játékszerűl gyermekének. Boldogan fizette meg az árát.

A kiválasztott nép írói nem egyszer kényszerültek arra, hogy újra megírják könyveiket. Szent makaesség volt bennük. Nem adták meg magukat könnyen. A mai zsidó íróknak van hová fordulniok vigaszért. Meg kell tanulniok százszor egyedül lenni, százszor elesni és százszor újrakezdeni.

Aleppóban, Ázsiában élt *Chajjim Hakóhén*. Könyveit Amsterdamban, Velencében és Livornóban nyomtatták.¹ De mire a nyomtatásig jutott, sokat kellett szenvednie. Mióta a zsidó állam elpusztult, történelmünk színtere az egész civilizált világ. Mennyi fölös erőpazarlás a nagy távolságok miatt! Húsz évig dolgozik Chajjim Hakóhén, ír kitartóan. Mikor elkészül, nyomdát keres. Héber nyomda csak Európában van. Megkísérli és elküldi egyik kéziratát, Eszter könyvének magyarázatát. Jóideig vár, de hírt nem kap. Néhány év múlva elindul fiával, hogy megkeresse a kéziratot. Most magával viszi a többit is. Karavánút a tengerig, majd ott hajóra szállnak. Nincs szerencsájük. Máltai kalózok támadják meg őket. Csak úszva tudnak menekülni. Húsz esztendő munkája veszett a tengerbe. Boldog, hogy puszta életét megmentette. És az aleppói Chajjim Hakóhén, az örök hívők erejével, új könyvet ír. Bevezetésében elmondja, hogy vigasztalás ez a könyv az elveszettekért.

A jeruzsálemi *Becalél-múzeumban* üveg alatt őriznek egy nadrágot és egy pénztárcát. A szemlélő közelebbről

¹ Haolam. U. o.

azt is meglátja, hogy írás van rajtuk. Kozákok Tórát raboltak és szétdarabolták. Ez is zsidó könyv-sors.

Őriznek a Becalél-múzeumban egy másik, ép Tórát is. A cár meglátogatta nagy birodalmának egyik városát. Kivonult a hitközség. Szegények voltak, de kedveskedni akartak, elhozták a legszentebbet, a Bibliát. A cár visszautasította az ajándékot. Nem gondolta meg, hogy az ő vallásának is szent könyve a Tóra.

Pedig a község vezetői el lehettek volna készülve erre, ha ismerték volna a történelmet. Ősi szokás volt ugyanis, hogy uralkodók elé Tórával vonultak. Így köszöntötték a pápát és egykorú magyar feljegyzések szerint a Mátyásnak hódoló budai küldöttség is Tórát vitt.¹ Nem egyszer megtörtént, hogy az átnyujtáskor szándékosan leejtették a zsidók ajándékát. II. Ince és VIII. Bonifác pedig nem fogadták el.² Megmondták: a zsidóktól még a Biblia sem kell. II. Lajos cseh király, Prágába bevonulásakor, csak ostorának végével illette a Könyvek Könyvét.

A könyvek szeretete.

Amit az ember szeret, annak életét új értelemmel tudja megtölteni. A szeretet csodája az, hogy a tárgyat élőkké varázsolja. A szeretet adott életet a zsidó könyvnek is. Nem tárgy volt, hanem barát. Úgy kell vele bánni, mintha élne. Száraznak mondják néha a zsidó törvénygyűjteményeket. De el kell csak olvasni,

¹ Kohn S.: A zsidók története Magyarországon. 209. l.

² Dubnow: Weltgeschichte d. jüd. Volkes. IV. 409. l. V. 202. l.

hogyan szólnak a Talmud, a Sulchán Áruch, a moralisták, a könyvről. Rejtett szépségek, egy nép örök könyvszerelme van bennük.

Úgy mesélte, álmodta ez a nép első nagy hőseit, mintha a beduinok, a pásztorok is könyvvel a kézben járták volna a pusztát. A Midrás szerint könyv volt Sémnek sátrában, Jákob álmodott és feje alatt tekercs, Palesztina térképe volt. Tekercsei voltak az egyiptomi raboknak és szombatonként azokat olvasták. Szimbolummá magasodik az a kép a Midrásban, hogy a kard meg a könyv együtt szálltak le az égből; aki a könyvet választja, megmenekül a kardtól. A mi sorsunk, úgy látszik, a könyvvel való örök jegyesség.

Mennyi szeretet rejtőzik a könyvről szóló *vallásos előírásokban*.¹ Semmit nem szabad a könyvre tenni. (A zsidó szemében rangfokozat van a dolgok között, amelyet nem szabad megbántani.) A szóbeli hagyomány könyveit nem szabad rátenni a Szent iratokra és a Prófétákra. Ezeket meg nem szabad a Tórára helyezni. Vasat, ártó szerszámot, nem szabad a Bibliára tenni. Tilos olyan padra ülni, amelyen Tóra van. Nem szabad azt a földre tenni.² Ha földre esett egy könyv, fel kell emelni és megcsókolni.³ Ha fordítva tett le valaki könyvet, vissza kell fordítani és megcsókolni. A középkori kapcsos kódexek idejéből való az előírás, hogy, ha nem tudja bekapcsolni a könyvet, nem szabad rá-

¹ A Talmud és a későbbi rabbinikus irodalom anyagát részletesen feldolgozta S. Ászáf. Resumot I. 292. l.

² Tal. B. Megilla 27a. A talmudi idézetek megtalálhatók jórészt Sulchan Aruch J. D. 282.

³ Széfer Chaszidim. A Talmud utáni irodalmat lásd; Ászáf.

térdelni és úgy bezárni. Nem szabad előtte mezítelenül járni. Főbenjáró bűnt követ el a könyvkötő, ha nyomtatott, írott lapot ragaszt össze táblának. Időnként le kell tisztítani a port, figyelmeztet egy gondos moralista. Kopott könyvet be kell köttetni. Szimcha Aszaf, aki igen sok érdekes adatot állított össze a könyvszeretetről, említi, hogy Litvániában még most is vannak «Chevra tikkun szefarim», könyvgondozó egyletek. (Nálunk ez a szép szokás feledésbe ment. Sehol annyi szakadt könyv nincs, mint templomainkban.) A Jámborok könyve megállapítja, hogy a kijáró tiszteletet, kóvedot, meg kell adni a könyveknek is. Hogy a könyv írójának is kijár a megbecsülés, az természetes volt — amikor még olvasták a Jámborok könyvét. A bibliai nagy feddést, hogy «életed hajszálon fog függni», úgy magyarázzák, nem lesz saját könyvtárad. Ásér ben Jechiél, a száraz, német talmudista, elmarasztal valakit, mert nem akarta kölcsön adni könyveit. Mi a gyülekezet tulajdona? Kérdezte a Misna 1200 évvel ezelőtt. «A piactér, a templom, a fürdő, a frigláda és a könyvek.»¹ Rabbénu Gersón, aki törvényerőre emelte az egynejlőséget, ugyanakkor még két dolgot rendelt el: tilos a levéltitok megsértése és a könyvek szegélyének levágása.²

Erre a szeretetre nevelték gyermekeiket is. *A zsidó bölcsődalban* így énekel az anya: «Nagy lesz az én fiam és könyveket ír egyszer.»³ A hétszáz éves *Machzor Vytri*

¹ Nedarim V. 5.

² Dynaburg: Jiszaél bagola I. 159.

³ F. M. Kaufmann: Die schönsten Lieder der Ostjuden. 27. 1.

megörökít egy ma már ismeretlen népszokást. Néhány nappal a gyermek születése után 10 férfi jön össze a bölcső körül. A díszes pólyára Bibliát tesznek. Az apró kezekbe tollat és tintát. Bibliai idézeteket mondanak. Az apa pedig imádkozik, hogy gyermeke megtarthassa, ami a könyvben írva van.¹

Hasonló ünnepélyességgel ment az első iskolába-vitel is. Mézeskalács-betűk, festett, teleírt tojások, tréfás versmondások várták a gyerekeket. Mert a tanulás korán kezdődött. Korán meg kellett tanulni a könyv fölé hajolni, elmélyedve hajlongani, beleringatni magát a csodavárásokba. Egyenes út vezet a Machzor Vytri XII. századbéli népszokásaitól a mai jemenita iskoláig, ahol alacsony padokon, ülnek a tanulók és az asztal mellett egymással szemben ülő négy-négy gyermeknek van csak egy könyve. Egyszerre néznek bele, mert mind tudnak olvasni fordítva tartott könyvből is.

Juda ibn Tibbon a híres fordító, (XII. század) végrendeletében így ír fiához, Sámuelhez:² «Megszereztem neked minden könyvet, hogy másoktól ne kelljen kölcsön kérned . . . De te nem akartad látni azokat. Még címüket sem. Ha másnál láttad, nem ismerted meg . . . Fiam, tedd a könyveket barátaiddá, könyvállványod, szekrényed legyen sétatered, kerted. Fiam, naponta írj egy lapot . . . Nézd át héber könyveidet minden újholdkor, az arabokat kéthavonként, a sorozatokat háromhavonként. Mindet tartsd rendben, hogy ne kelljen sokat keresned és tudd mindnek a helyét a

¹ Ászáf: Mekorot letoldot hachinnuch I: 2—4. 1.

² U. o. II. 24.

szekrényben. Helyes volna, ha minden szekrény tartalmáról külön jegyzéket készítenél, nehogy rendetlenséget okozz... A könyvjegyzéket időnként nézd át, hogy tudd, mid van. Ha valaki nem tud könyvet vásárolni és biztosan visszaadja, kölcsönözhetsz neki... Vigyázz könyveidre, állványod előtt függöny legyen, óvd a nedvességtől, egerektől, mert a könyv a legnagyobb kincs. Ha kölcsönöztél, jegyezd fel. Minden peszachkor és szukkotkor kérj vissza mindent.» Így rendelkezett a könyv népének egy fia 1190-ben. Büszkék lehetünk rá.

Sámuel Hanagid, a spanyol-zsidó miniszter idejében (XI. sz.) kevés volt a könyv. Egyiptomtól Franciaországig minden szegény az ő könyvéből tanult ¹ «Jótékonytságot gyakorolj minden időben», ez vonatkozik arra is, aki könyveket másoltat, hogy a szegények tanulhasanak.² (Napjainkban gyakran elkövetjük azt a hibát, hogy kenyeret adunk ugyan szegényeinknek, de könyvet, szellemet kevésbé. Primitívebb kívánságok, mint az árvák éhezésén, koldulásán, téli hidegen való segítség, könnyebben találunk ma megértésre, mint a könyv, a szellem, az író.)

Minden nemzedék tanulhat ebből a nagy szeretetből. Azt olvassuk a lengyel zsidókról, hogy 1655-ben a Chmelnitzky kozák-lázadás után «*a négy ország szinodusa*» kötelezte a községeket, hogy nagyságuk arányában kell fedezniök az új könyvek kiadását.³

¹ U. o. II. 17.

² Resumot I. 301. l.

³ Talm. b. Ketubbot 50a.

A könyv és a mese.

Ha egy nép nagyon szeret valamit, arról énekel, arról mesél. A nagy zsidó mesevilágban sok a vándor. Jövevények Indiából, Arábiából, Görögországból. Legtöbbjük zsidó színt nyert. Zsidó jelleg a mesében a tudós, a rabbi, a bibliai idézet és nem utolsó sorban a könyv. Ugyanaz a lélek van a zsidó mesében, mint a törvényekben. Ami az egyikben még költészet, az a másikban már törvény. A mesének ihletéséből születtek a törvénybetűi és a parancs új könyvszeretetet ébresztett. — Vizsgáljunk meg néhány mesét.

A Teremtés könyve. Volt egyszer egy jámbor, gazdag ember. Már hetvenéves volt és még nem volt gyermeke. Nagyon szerette az iskolás gyermekeket. De Isten kegyes volt és fiúgyermeke született. Ötesztendő volt, mikor iskolába vitte. A tanító Mózes harmadik könyvével akarta kezdeni a tanulást, régi szokás szerint. De az apa a Teremtés könyvét akarta. Mikor egyszer egyedül ment az iskolába, kezében Berésit könyvével, arra jött a király követe és a fiút elvitte magával a palotába. Egyszer beteg lett a király. «Hozzátok a gyógyítások könyvét.» Isten úgy akarta, hogy helyette a kisfiú héber Bibliáját vitték. Senki sem tudott olvasni belőle. Behozták a gyereket, lefordítja a Teremtés fejezetét. A királyt bizakodás és jókedv töltötte el. A kisfiút megjutalmazza és hazaküldi. Így segített a Teremtés könyve.¹

Több változata van a következő mesének. Gazdag

¹ Bin Gorion : Der Born Judas. 1934, 263. l.

kereskedők utaznak a hajón, de van egy utas, akinek csak egy könyve van. Vihar támad, csak a szegény ember nem veszi el vagyonát, a könyvet. A kikötő városban tanítani kezd és ő tartja el a többit.¹ — Ez a mese is a valóságból született.

A Berésit könyvéről szóló meséből Bin Gorion azt az irodalmi vitát olvassa ki, hogy melyik könyvvel kezdjék az elemi oktatást. A következő mesének irodalmi célzata még nyilvánvalóbb.

A tudós könyvei között csendes elégedetlenség van. A talmudkötetek összeesküvést szőnek, mert gazdájuk csak a Misné Tórát tanulmányozza. Egy előre megbeszélt pillanatban a tudósra vetik magukat, földre rántják. Meg kell ígérnie, hogy velük is foglalkozik. — Ez a mese a Maimuni-vitáknak egyik részletét tükrözi vissza. Az volt a vád Maimuni ellen, hogy Misné Tórájával háttérbe akarja szorítani a Talmudot.

Korunk nagy mesélője, Smuél József Agnon. Elbeszéléseiből való a következő három mese.²

*Azriél, a könyvek őrizője.*³ Szegény teherhordó volt, bántotta, hogy nem tanulhatott. Egyszer egy zsák könyvet kellett vinnie. Csak arra gondolt, hogy tanulhasson. Azt hallotta, hogy a szent SELOH szerint az ám háárec is felér a tudóssal, ha sok könyvcímet ismer. Krétával írja tele szobája falát és tanulja a címekeket, neveket. Ő lesz a bét hamidrás könyvtárosa. Ellenség jön, elmenekül mindenki, csak Azriél nem. Őrzi a

¹ U. o. 273. l.

² Kiadta a Schocken-Verlag. Berlin—Jeruzsálem.

³ Agnon : Kol szippurav III. 205.

könyveket. Halálra kínozzák. De megjelen Élijáhu, feltámasztja s elviszi a törpe Gadiél barlangjába. Gadiél a vértanúk felszálló füstjéből készült tintával feljegyzi Azriél hőstettét, végül ő lesz az égi gyülekezet könyvtárosa.

A Gadiél mese példája annak, hogyan lesz a vándormotívumból, a mesevilág Hüvelyk Matyijából, zsidó mese.¹

Gadiél apja tóratanító volt. Gadiél csak körömnyi volt. Apja zsebében vitte a tanházba. A Bibliát úgy tanulta, hogy apja a tubákszelence szélére ültette. A tanultakat úgy ismételte, hogy sétált a könyvsoron. Ha megfélekeztek róla, becsukták a könyvet s őt benne felejtették. Hogy hogyan esett bele Gadiél a chanukkai mécses olajába, hogyan mentette meg apját és a községet a vérvádtól, már nem tartozik a tárgyunkhoz.

*Az üres tóratartó csodája.*² Lengyel faluban a kormányzó fogadására készülnek. A falubeliek kenyérral, sóval, a zsidók tórával fogadják. Félnék a megszegyénítéstől. Egy szefárd zsidó mesét mond el. A szefárdok a tóráat kemény fatokban tartják, nem ruhában. Egyszer egy fogadásra üres tóratartót akarnak kivinni. Egy hitehagyott elmondja ezt a pasának. Nézd meg, a zsidók gúnyt űznek belőled. A kivonuláskor a pasa kinyitja a tartót. De a tóra benne volt. A templom szolgája előre megálmodta a történetüket.

A Báál-Sém legendák között van Buber nagy gyűjteményében a *dynowi* rabbi *legendája* az imakönyvről.³

¹ U. o. 349. l.

² U. o. I. 223. l.

³ Martin Buber: Die chassidischen Bücher. 204. l.

Jomkippurkor a dynowi rabbi maga elé helyezte Lurja imakönyvét, de nem imádkozott belőle. Egy kérdezőnek mesével felelt. Az árván maradt zsidó gyereket a keresztény földesúr vette magához. A fiú a kastélyban régi könyvet talál, megérzi, hogy az anyja imakönyve volt. Esténként ágyában maga elé teszi. Úgy érzi, mintha az anyja hívná. Egyszer ősszel falusi zsidók vonulnak a kastély előtt. Ünnepelni mennek. A fiú nem tud ellenállni. Veszi a könyvét. A könyv elvezeti a zsidó templomba. Kol nidré este van. Maga elé teszi a könyvet. Világ Ura, nem tudok imádkozni, nem tudok semmit mondani, itt van az egész imakönyv. Ez volt annak az estnek legszebb imája.

Hasonló tárgya van a másik chasszid legendának.¹ Egy falusi kocsmáros jomkippurkor egyedül van, imakönyve nincs. Vég nélkül ismételi az alef-bész betűit és Istent kéri, állítsa össze abból magának az engesztelőnap imakönyvét.

*

Háromezer esztendő nevelése megtette hatását, a könyv népének fiai ma is nagy mértékben az írás, a könyv munkásai és támogatói.

A régi és a mai zsidó kultúra között azonban különbségek is vannak. Az első, hogy azelőtt a könyvön a Bibliát vagy más vallásos jellegű könyvet értettek. Ma természetesen a világi jellegű került többségbe.

De ha a mai, hangsúlyozottan zsidó irodalmat nézzük, akkor is van egy lényeges különbség a multtal

¹ Bloch : Priester der Liebe.

szemben. A multban minden zsidó írást átvitt értelemben Tórának neveztek. Ez az irodalomnak, az esetleges bibliai idézetektől eltekintve, hirdető, parancsoló jelleget adott. A Bibliában minden mondat kiáltás, ige, amely mindenkor aktuálisan szól mindenkihez. Ma a legtöbb zsidó írásnak nincs meg ez a küldetés- és szolgálatjellege. Sok zsidó írás van ma, zsidó nevű szereplőkkel, gettóleírással, apológiával. De érezzük, hogy az írást nem ezek a külsőségek teszik igazán zsidóvá. A zsidó írás nyugtalanít, követel, parancsol. A biblikus erő abban van, hogy aki csak kézbe veszi, úgy érzi, hogy hozzá beszél valaki és életét kéri. A zsidó írás, ha nincs is benne parancs, vagy nyílt felszólítás, tehát, ha csak költészet vagy művészet, akkor sem *csak* költészet vagy művészet. Akkor is érezzük, hogy valamit akar *nekünk* is mondani. A zsidó író nem tudott *csak* művész lenni. Egész élete önmagán túl mutató szolgálat. A mi ismertető jelünk nemcsak a ritus, vagy a zsidós kifejezések, hanem a megváltó szolgálat. Zsidóvá írot, könyvet az tesz, hogy van benne valami az ősi küldetésből, vívódásból, vagy szent elégedetlenségből. Zsidóság és könyv egyaránt: szolgálat és küldetés. Életből lett az írás, akaratból a könyv s a könyv parancsol, hogy befogadtassék az életbe.

A könyv népének ismét nehéz napjai vannak. Új vigasztaló erőket keresünk. A betű ereje mutatja majd meg az utat a zsidósághoz s azon keresztül újra a világhoz.

Egy legenda szerint az idők végén a népeknek mély szakadék fölött kell átmenniök. Tűz van benne. A népek vashídon vonulnak, mi pedig papírhídon. A pillé-

rek könyvtéglából lesznek. Erősebb lesz ez a papírhíd, mint sok más vashíd. Érezzük, hogy a mélységek és tüzek fölött való járás nagy misztériumában mindig megjelent mellettünk a könyv, a tanulás. Ha megértettük szavát, ha megosztottuk vele életünket, akkor ez a papírhíd az örökkévalóság csodahídja lett.

Győr.

Dr. RÓTH EMIL

FUTNÉK AZ ÚR ELŐL...

Futnék az Úr elől, de fog,
fog két marokkal,
megtölti könnyel a szívem
s a szám jajokkal.

És megszáll minden éjszaka,
harcol, viaskodik velem,
sorsom fekete csillaga
perzseli életem...

S ha néha mégis álmodom
fehér álmot a sötét éjjel,
kigyúl fekete csillagom
s riad az álom szerte-széjjel...

Ha próbálgatom néha már
fogam az öröm kenyeren,
felém hajlik az Úr s tüzel,
sorscsillagom a tenyerén...

S futnék az Úr elől, de már
lépteimet senki se rejti,
mindenütt megtalál, be kár!
és csillagom utamba ejti...

S futnék az Úr elől... de fog,
 fog két marokkal,
 és rohanok a vég felé
 égő, fekete csillagokkal!

FÁK A VIHARBAN.

Nyisd ki az ablakot,
 hadd lássam a vihart.
 Te, én úgy szeretem a zivatart!
 a lelkemben nagyobb viharok égtek...
 Hurrá, az égnek
 tárom a karom és
 belenézek
 a villámcsókolta erdő szívébe,
 a záporeltakarta messzeségbe
 és örülök, hogy emberként dobott
 a teremtő nagy szellem a világba
 és nem vagyok, mint az odvas fa ága
 törékeny és beteg...
 Hej, de drága
 az embervoltom most nekem,
 úgy figyelem,
 hogy sír a hegy megcsúfolt büszke orma
 és nincsen, aki most fölé hajolna,
 hogy gigászian megnőtt tenyerekkel
 betakarná a hunyáskodó fákat,
 a megzilált, bús, bomló koronákat,
 nincs
 senki sem...
 Hogy jajgatnak, hogy búgnak,
 hogy szélesednek, hajladoznak, nyúlnak
 a bénalábú, elátkozott fák,

jaj, kígyókarokkal magukhoz húznak
 s a hegycsúcsról egy óriás fenyő
 lehajlik és porrá csapja a házat,
 a kőbe épült, emberrejtő házat,
 és aztán
 égbe nő . . .

Ó jaj, hogy félek!

Kemény farosttá dermed húsom, vérem,
 s vagyok, mint miriád fa-testvérem,
 földbe kovácsolt, tehetetlen lélek,
 torz semmi-fa a zord rengeteg szélén —
 látom, érzem, a zúgó vihar élén
 ott nyargal a Halál!

H. PATAI ÉVA.

TEFILLIN ÉS TALLITH.

— Adatok a zsidó néprajzhoz. —

A legtöbb kutatónak van vesszőparipája, amelyen szeret nyargalni kifelé a szaktárgyak megszokottságából. Orvosok, matematikusok a zene világába menekülnek; itt pihenést, üdülést lelnek. Nekem a pegazusom nem szárnyas, nem visz a csillagok felé, hanem jó «mecklenburgi», amely türelmesen elvisz vallásom ősforrásaihoz; kedvteléselem a zsidó néprajz: intézményeink kutatása. Megtörténik, hogy egyik-másik megállapításom kényes, de utóvégre a leszűrt eredmény nem halácha, nem törvény a rituáléban, hanem egyéni.

Szeretném azonban, hogy minél többen ismerkedjenek meg vallásos életünk jelenségeivel, szertartásával; oly árván állunk saját hitfeleink, különösen az ifjúság előtt, akik olykor még zsinagógában sem voltak.

I.

A tefillin.

«S lészen, ha holnap azt kérdezi tőled a fiad, mi az? (hogy t. i. Istennek felajánlják az elsőszülöttet), emígy válaszolj: «Jahve erős karral kivitt bennünket Egyiptomból, a rabszolgák házából. S megesett, amikor a fáraó megátalkodott és bennünket szabadon ereszteni nem akart, Jahve Egyiptom földjén megölt minden elsőszülöttet, embert és állatot egyaránt. Ezért áldozom fel Jahvénak mindazt, ami az anyaméhet megnyitja, a hímeket, de fiaim elsőszülöttjét megváltom. *S legyen jegyül a kezeden és tótafóth szemed között, hogy erős karral kivitt bennünket Jahve Egyiptomból*» (Móz. II. k. 13, 14—16.).

Ennek az emlékeztető jegynek műszava tótafóth; a 9. versben «zikkáron» (emlék)... «Amulett és talizmán a kezdetleges műveltség állandó kísérői... Az ósállapotú ember úgy küzd a megrontás ellen, mint valami ellenséges törzs ellen. A test befestése és tetoválása éppen olyan hatású, mint az amulett és a talizmán. De nagy előnye a tetoválásnak, hogy az ember a testén hordja, külső erő az egyént megfosztani képtelen. A tetoválás maga jelképes védelmi eszköz; a tetovált ugyanis ama szellemnek és démonnak védelme alá helyezkedik, amelynek jegyét bőrén vagy testén viseli.»¹

¹ Wilhelm Wundt: Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Leipzig, 1908. III. Bd. Die Kunst, 188—192.

De e stigma (jegy) vallási szerepe mellett díszítés is volt, amint ma is még európai embereken (matrózokon, frontharcosokon és hadifoglyoknál) látható. A tetoválást többnyire maga a pap végzi.¹

Valószínűleg az őshéber is ismerte és gyakorolta a tetoválást. Határozott utalás a Bibliában csak Baál papjainak szertartásaival kapcsolatban van, amikor az Illés prófétával szemben álló baálpapok gyakorolják (Kir. I. k. 18, 28.); de az, hogy a Szentírás szigorúan megtiltja, azt bizonyítja, hogy dívott: «*Semmiféle alaknak a képét ne vessétek testetekre és bélyeg (stigma) rajzolását ne végezzétek magatokon!*» (Móz. III. k. 19, 28.)²

A vallásnak monoteisztikussá válásával és különösen a próféták hatása alatt rendkívül tisztult az Istenről való fogalom. Isten még a véres állatáldozatot sem kedveli. Kiszorult a varázslás, kígyóbűvölés stb. szakrális jellege; a köznép még gyakorolhatta; ezt sejteti velünk a megrontás ellen használt tetoválás sokszoros eltiltása.

Az őshébernél csak úgy, mint a Kelet sok népénél a kar és a homlok tetoválása az istenséggel való egyezésnek és szövetségnek volt a jegye. Raoul de la Grasserie «*divrée divine*»-nek (isteni formaruhának) mondja, amely a férfit kötelezte.

¹ Raoul de la Grasserie: De la psychologie des religions. Paris, 1899. 79. l.

² Hamis analogizálás rávitte a szóbeli hagyományt, hogy Mózes V. k. 14. i. alapján a tetoválás csak gyász jeléül tilos; így értelmezi már a Targum is. «*Vechibbul almith to thitnun bebiszréchon.*» Dalman: Aramäisch-Neuhebräisches Wörterbuch, Frankfurt a/M., 1891 és Kohut Sándor: Aruch completum szerint tótafóth fejdísz, különösen női fejdísz.

A Kr. e. két-három évszázadban a tetoválás a zsidóságban már nem dívott. A hagyomány csak azért foglalkozik vele, mert bibliai tilalom; egy misnát szentel neki (Makkoth 21a), de szerzői már nem értik e szokást: csak rabbi Simon, Jehuda fia, mond olyant, ami kultúrtörténeti adatszámba megy. Szerinte a zsidó csak akkor vétkezik a tetoválás tilalma ellen, *ha testére rávési Isten nevét*, mert hiszen a tilalom befejező szava: «Ani jhvh» (én vagyok Jahve).

Hogy szellemeskedés volt-e a szövegnek ilyen tulajdonkép hibás mondattani összefűzése, vagy volt-e rabbi Simonnak tudomása arról, hogy Észak-Afrika, Dél-Ázsia számos törzse bálványok stilizált képét vagy szimbolumát testére ráviszi, azt nem tudhatjuk. Tény, hogy a hagyományos kutatás rabbi Simon álláspontjára helyezkedett, de megszorították a tilalom terjedelmét: csak az szegi meg, aki a pogány istenség nevét tetoválja. A Sulchan áruch korában a szokás mint vallási jelenség már ismeretlen. Joré deá a 180. §-ban megengedi a profán életben pl. rabszolgának megbélyegzéseként. De belekerült mint a Móz. V. k. 14. 1—2. értelmezése a *gyászról* szóló szabályzatba, mert bizony nincsen az a babona, amelyet a zsidó haláleset beálltakor ne követne. A hagyomány jogosan attól tartott, hogy a gyász kiváltja a zsidókból is a test marcangolásához való hajlamot és belevágnak a testükbe, nemcsak ruhájukba, amint pl. a siiták teszik Husszein és Hasszán meggyilkolása évfordulóján.

A hagyomány nem sejthette, hogy a tefillin-ritus gyökérszállai mélyen lenyúlnak az őstörténet ama korszakába, amikor a héber népnek főistene is *Móloch*

volt. Kultuszához a babilóniai fogságig mindig visszavisszatért, nem sajnálva tőle édes gyermekeit, akiket könyörtelenül feláldozott neki.¹ Az áldozat véréből talán (??) haza is vittek és lustratiót végeztek, ráfecskendezve sátraik és házaik bejáratára, a küszöbre és az ajtófélfára.

Egyiptomban művelődött a barbár sémi népfaj, a héber; vezetői a barbár szokással teljesen szakítani nem mertek, féltek a tudatlan nép bosszújától. Jelképes szertartássá vált a véres ember-irtó Móloch-kultusz: az embert megváltja az állat. Szemeljen ki mindegyik család egy-egy bárányt és tavaszi holdtöltekor, amikor Móloch küldöttje — a maschisz — körüljár, hogy magával vigye az áldozatnak kiszemelt gyermeket, a küszöbön, az ajtófélfán meglátja a vérfoltot és elhalad.² A vérszomjas, de rövidlátó istenség a különbséget (emberi és állati vér között) nem ismeri» (Frazer).

A szeretet istene «Jahve» (middath ha-rachamin) az embervér ontását halállal toroltatta meg, de még a jahvizmus szellemétől áthatott mózesi törvénykönyv-

¹ Elég a sok próféta közül Jeremiásra utalni. V. ö. Paul Scholz: *Götzendienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern und den benachbarten Völkern*. Regensburg, 1877. 182—197. l. és Frazer: *The golden bough. A study in magic and religion*. London, 1900. 2. kiad. II. k. 39—50. l.

² Móz. II. k. 12/23: «Isten látja a vért a küszöbön és mindkét ajtófélfán és elhalad Jahve a bejárat mellett és nem engedi az emberirtót (maschisz), hogy bemenjen házaikba sujtva.» V. ö. Ezekiel 9., 6. és 8. o. V. ö. Frazer: *The Golden Bough*. II. 45—50. E. Westermarck: *Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe*. Leipzig, 1909. I. 382. és köv.

ben a tavaszi (pesszach) áldozattal szorosán függ össze a peter rechem, az elsőszülöttről szóló szakasz. Bárány pótolta az elsőszülöttet, de az őskultusz külön jelképet kívánt és íme! megmaradt a *vérjegy* (óth). Ezekielnél (thav), mint tetoválása a homloknak (tótafóth) és a karoknak (óth).

S ugyan mi volt a jegy?

A jegy az őshéber א «jáh» isten nevének a kezdőbetűje, amelyet a későbbi hagyomány «négyágú sin»-nek (a tefillin sel rós bal lapján) nézett. Az Exodus korabeli izraelita a *jegy*t tetoválhatta (nem festette!) elsőszülött fiának homlokára és a karjára ;¹ az elsőszülött joga, sőt kötelessége volt a pater familias, az apa mellett az áldozásnál segédkezni. De amidőn egyrészt a honfoglalás és a település szükségessé tették Izrael erejének összpontosítását, másrészt az istentisztelet a sok áldozattal és felszereléssel szükségessé tette egy külön papi osztály megszervezését, Mózes az elsőszülötteket megfosztotta papi jellegüktől és megbízta Lévi törzsét, mint szolgálattelvőt, Áharon nemzetségét (kóhanim) mint áldozárt. A vérjegy kötelezettsége is áthárult a papságra, még pedig a *főpapra* (kóhén haggadol) mint a szerzet vezetőjére.

Jahve előtt a kóhén gadol lett Izrael szószólója, képviselője ; benne egyesült mindama kiváltság, amely azelőtt az elsőszülöttet megillette. (Mózes II. k. 24.

¹ A most már szerény jegy a rettenetes őskorra emlékeztetett, miként Spártában a fiúk megvesszőztetéséből származó véraláfutásos csíkok arra a korra utaltak, amikor Artemis még emberáldozatot követelt. (A taurok Artemisa bizony még emberáldozatot követel.)

fej. 5. v. még szerepelnek «náaré bné jiszáel, a targumban: buchré — elsőszülöttek — és hoztak áldozatokat . . ., u. o. 28. fej. 1. 29/44, 30/30, 40/13), pedig akkor már Áharon és nemzetsége az áldozó papság (Móz. IV. k. 8. 16—19.).

De a főpapnak és egyáltalában a kóhénnek testileg is hibátlannak kellett lennie: a tetovált jegy alkalmatlanná tette volna a papi méltóságra. Gondoskodni kellett a vérjegy pótlásáról; a tótafóth és óth, a tetovált «j» helyébe más lépett: a főpap homlokán ott ragyogott a *színarany lemez* (cic zahab táhor) «és véd ki rajta, mint szokás pecsétre vésni: Szent Jahvének!»¹ és ez legyen a süvegen . . . és legyen Áharon homlokán . . .» (Móz. II. k. 28, 36—38.).

S most általánossá válik a hagyományban a szakrális kifejezés: «hacic meraccé», = a főpapi aranylemez, t. i. az istenséghez tartozás szimbóluma, kiengesztel. Így volt az első és a második templom idejében.

De mi történt a babilóniai fogság, mi Titus győzelme után?

Nagyon helyesen jegyzi meg Marti (E. Kautsch, Die heilige Schrift des Alten Testamentes, Tübingen, 1908. 281. l.). Móz. V. k. 6, 5. verséhez: «Ami valamikor az ókorban mint szertartás dívott (pl. amulett a gonosz szellemek elhárítására) és amit pl. a Deuteronomium csak képleges értelemben vett volt, azt a későbbi zsidóság szószerint vette.»

¹ E homlokdíszot még a Kr. u. II. században látta Rómában rabbi József fia, rabbi Elázár (Sabbath 63b.); a lemezen egy sorban volt bevésve: קדש לה (Szent Jahvének).

Hivatkozva a szentírási elvire: «Ti meg legyetek előttem papok uralkodó rétege és szent nép», a *jegy (stigma) egyetemessé lett*, de nem arany (vagy fém)-lemezen, mert ez csak a jeruzsálemi szentély főpapját illette meg, és a diaszpórában, a galutban, tilos lett mindaz, ami a jeruzsálemi szentélyhez fűződött (pl. zene, áldozás stb.). Bőrdarabra bevésték, vagy kidomborították a félreismert régi jegyet és lett belőle *ש* «saddai» vagy «sém» rövidítése. Hogy a bőrdarabot a homlokra és a karra rákötni lehessen, később a tefillin, a stigma helyettesítője, *börtök* lett (rendesen kocka, de elvétve hengeralakú is, amint pl. The Jewish Encyclopedia (X. k. 24. és 25. l.) ábrája mutatja. Négyrekeszű a tefillin sel rós (a homlokra való), amelynek bal lapján *négyágú*, jobb lapján rendes *háromágú* sin betű domborodik. A négyágúról azt tartja a hagyomány, hogy «haláchá lemóse miszinaj» (Menachóth 25. l. stb. visszamegy a Szinaj-hegyen lefolyt kinyilatkoztatás korára, tehát Istenre, aki a monda szerint Mózesnek még meg is mutatta a homlokszív csomózását (Beráchoth 14 b). S a csomózás alakja csakugyan igen régi, talán indus eredetű, mert *szvasztíka* (horogkereszt).

A tefillin, amint láttuk, legfontosabb emléke a hajdani *tetováolásnak Izraelben*. Belátható időn belül tartozéka a szertartásnak, amelyet csak az úgynevezett falasák (Egyiptom és Abesszínia bennszülött zsidói) nem ismernek, mert — úgy mondják — nincs olyan festék, amellyel a vallás követelte jegyet a homlokra és a karra eltörölhetetlenül ráfesthetnék. Nem kertel, de ab ovo el nem ismeri a tefillin kötelezettségét a karaizmus. A nagy írástudóink közül a szóbeli hagyo-

mányhoz (tóra sebal pé) ragaszkodó rabbi Sámuel ben Méir, Rasi unokája, szintén mint jelképet veszi a Szentírásnak az «óth»- és «tótafóth»-ról szóló helyét.

Csodálatos, hogy Ábrahám ibn Ezrát, kiváló szentírásmagyarázó kritikusként e tekintetben valami pietizmus szállta meg, *holott e ritust még a Talmud (Sabbath 130a.) sem tartja lényegesnek*: «Minden olyan intézményt, amelyért az üldöztetés korában Izrael vértanúságot nem szenvedett, amilyen pl. a *tefillin*, azt szigorúan nem követeljük, annak csak laza a gyakorlása (merúfáh bejádám).»

Már a Misna és Gemára korában sem lelkesedett ezért az intézményért a nép; a tefillin szertartása megzavarta munkájában a földművest, a kertészt, az iparost. Eredetileg az egész napon (sőt éjjelre is: így az I. században Rabbi Akiba, a II. században Kr. u. rabbi Méir. Sabbath 62a.) kötelező volt a tefillin, de később csak a *hétköznapi reggeli* (és az Áb hó 9-én tartandó mincha-) *imára szorították* (Sulchan Áruach Órach chájjim 37. §). Rendkívül érdekes, hogy a Misna legrégebb gyűjteménye, a Mechiltha (ed. Weiss, Wien, 1885. 17. §) szerint *ez a szertartás tudóst, a tannal foglalkozót (talmid chácham) nem kötelez.*¹

Kedvessé tette a tefillint az, hogy dísz, a derűs kedélynek kiváltsága, amely nem egyeztethető össze sem az egyéni (*aninuth*), sem az egyetemes mély gyásszal (Áb hó 9-én).

¹ A Mechiltha a tefillint olyan varázslatosnak vehette, mint pl. a tószafisták a lefekvés előtti semá imát (Kriath semá al ha-mittáh), amelynek elmondását tudóstól nem követelték. V. ö. Beráchoth 2a e legelső tószafóthot.

A szombat és az ünnepnap annyira jelképe az Istenhez való bensőséges viszonynak, hogy e napokon felesleges, sőt *tilos* a tefillin.

Annyira elhalványodott a kultúrnépek közti életben ez ősrégi, barbár eredetű misztikum késői jelképe.¹

Nőkre egyáltalában nem kötelező a tefillin (Menáchóth 35. és 36.).

Már most milyen a tefillin szertartása ma? Erről zsidó évkönyvben beszámolni felesleges, mert minden tizenhárom éves fiú ismeri a szertartást és mindenki a legközönségesebb imakönyvben megtalálhatja.

Röviden csak annyit, hogy a tefillin sel rós (a homlokra való) *négyrekeszű*; mindegyikben egy-egy pergamenttekercs, amelynek szövege a Szentírásnak az «óth» és zikkáron=tótafóthra vonatkozó részlete: 1. Móz. II. k. 13. (1—10.) 2. U. o. (11—14 o. 3. (Móz. V. k. 6. (4—9., 4.) U. o. 11. (13—21. o.) A tefillin sel jad (a bal ² karra és kézre való) *egy* rekeszű és a rekeszben van e négy szentírási hely szövege egy pergamenttekercsen.

Még megemlítem, hogy a homlokdísz más népeknél sem idegen: ott van a római papokon a vitta, de olykor a védelemért, segítségért és kegyelemért könyörgők-

¹ Nagyon tanulságos és érdekes Hamburger J.: Real-Encyclopädie des Judentums II. 1205. és 6. II. Geschichte und weitere Bestimmungen.

² Minthogy eredetileg munkaközben is viselték a tefillint, a bal karra kötötték; balogember jobbára teszi a tefillint. (Sulchan Áruach Órach chajjim 27 §. 6.) Aki terhet visz a fején, vegye le homlokáról a tefillint. U. o. 41. §. A hagyomány a balkart választja, mert a szívvel szemben van.

nek szalagja, amellyel körülfonták a békegallyakat. Általánosan ismert a hinduk és párszik szokása, hogy istenségeikkel való külső kapcsolatuknak a jegye festett vízszintes vagy merőleges vonaldísz a homlokon. Még Hans Heinz Ewersnek is (Indien und ich, München, 1917. 60. l.) feltűnik, hogy pl. Visnu istenség színei a piros és a fehér... Mások kendőzésre való festéket árulnak, hogy a hívek az istenség piros-fehér jegyét homlokukon megújítsák. «A Sadhu homlokát ékesítette egy kerek, vörös színfolt, amely őt, mint valamely Siva-felekezet tagját jellemezte». (67. l.) «Akik smokingban járnak, mint én, pókert játszanak és hockeyt és akiknek a homlokán mégis csak lángol Siva vérjegye» (168. l.)

II.

A tallith.

«A ruhadísz a művelődés kezdetleges fokán gyakran nem egyéb, mint a testi díszítésnek, a tetoválásnak átvitele a testet takaró ruhára.»¹

A testet takaró ruhának — a meleg égöv vidékein — legegyszerűbb és ezért legrégebb alakja a gyapjúból vagy lenből szőtt lepel, az ókori kultúrnépeknél a tóga stb. Ezt ma is viselik a földközi tengermelléki ázsiai és afrikai népek. Ha a divat ki is szorítja a Nyugat országában, az egyház ragaszkodik a régihez: megmarad a lepel (tallith) a zsidóságban, mint imalepel és halotti lepel az iszlámban, mint stóla a katolikus

¹ Wilh. Wundt: Völkerpsychologie stb. 220. l.

ritusban, de *itt tisztán* a papi szertartási öltözet kel-
léke.¹

Apróbb változatokat nem tekintve, a zsidó férfiakra a tallith annyira kötelező, hogy a ritus mellett, amikor *igazi* tallith kell, külön «tallith katón»-t vagy «arba kanfóth» (ú. n. cedakli-t) ismer a zsidó, amely éjjel-
nappal kötelező.²

De a szentírási parancs tárgya nem annyira a külön alakú lepel, amelyet a Biblia nem is említ, hanem a lepel négy csücskéről lelógó (ma : nyolc-nyolc szálú, ötször bogozott) rojt, a cicith (a német «Schaufäden» szolgál fordítása : «szemléltető szálak»). Más megokolást ad a Szentírás, de valószínűleg egyiptomi eredetű e rojt ; Izisz istennőt rojtos köpeny jellemzi.

A tallith bővebb ismertetését fölöslegessé teszi álta-

¹ A stólára üt a karaiták tallitha, amilyent ábrában bemutat a The Jewish Encyclopedia (New-York and London 1905). Érdekes, hogy Manu törvénye szerint a «dsagne puradam» csak a papot illeti meg ; a párszignál általánosan kötelező a *rojtos* imádságos ruha viselete. V. ö. Dr. S. Rubin, Máarecheth táamé micvóth. Krakau, 1900. 51—53. l. Az iszlámban a lepel anyaga nem kötelező, így pl. a szarajevói szinnan tekkében (kolostor) báránybőrt terítettek a földre ; vendégem, Musztafa Refet effendi meg Ilidzsében imaszőnyeg hiányában az ikindy-námássy (délutáni ima) elmondásakor maga elé terítette szalonkabátját. Általánosan ismeretesek a keleti ú. n. imaszőnyegek.

² A kultúra zsidója az ing fölött, az öltöny alatt viseli ; az ú. n. lengyelzsidó a rojtokat láttatja, eleget téve a bibliai kifejezésnek : «és lássátok azokat!» (Móz. IV. 15.) 39. Rubin i. m. arról értesít, hogy hasonló ruhadarabot viselnek Zarathustra és Manu hívei.

lános elterjedtsége.¹ Csak azt említem még, hogy általában a tallith négy csücskéjére négyszögalakú gyapot- vagy selyemdarabot szoktak varrni: a szefárdoknál, pl. Belgrádban, 1888-ban aranyhímzést láttam.

Mármost melyik szentírási parancs alapja a rojtos (cicithtel ellátott) lepelnek?

«S szólt vala Jahve Mózesnek ekképpen: «Szólj Izrael fiainak és mondd meg nekik, hogy rojtokat kössenek ruháik csücskéire, nemzedékről nemzedékre. S vegyenek a ruhavég rojtjához egy bíborszínű (a szóbeli tan szerint: bíborkék) szálát. És szolgáljon ez nektek cicithnek és nézzétek meg és emlékezzetek meg Jahve valamennyi parancsáról. Teljesítsétek azokat, hogy a helyes útról le ne térjeteek, követve szíveteket és szemetekeket, amik után epedve vágyakoztok. Gondoljatok rájuk és teljesítsétek valamennyi parancsomat és Istenetek előtt szentekké váljatok. Én vagyok Jahve Istenetek, aki benneteket *kivezettelek Egyiptom földjéről*, hogy Istenetek legyek én, én Jahve Istenetek». (Móz. IV. k. 15, 37—41.).

«Rojtokat (gedilim) csinálj magadnak mind a négy csücskéjére ruhádnak, amelybe takaródzol!» (Móz. V. k. 22, 12.)

Többet erről az intézményről a Szentírásban nem olvasunk.

Lényege a cicith; ezt igazolja a tallith felvételét

¹ Már kabbalisztikus a cicith sodrása négy egyforma szálból és a hosszú ú. n. sammesz (szolga)-szálból, amellyel az összehajtott, most már nyolc szálát körülfonják. (Sulchan Áruach Órach chájjim 11. §. 14.)

megelőző áldásmondás: «Dicsértessél... aki nekünk meghagyta, hogy cicithel burkolódzzunk».

Nem szálakból font rojttal, hanem bíbor (vörös és kék) gyapjúsálakból csomózott, gránátalma-alakú díszítéssel találkozunk a kóhén gádol (a főpap) köntösénél; ennek szegélyét díszítik ilyen gránátalmák és színarany csengők (páamónim. Móz. II. k. 28/33.).¹

A cicith-intézménynek és a főpapi ruhaszegélydísznek közös kelléke egyesegyedül a *bíborszínű* fonal,²

¹ A csengetyűs ruhaszegély rendeltetése, «hogy hallassék, amikor Jahve elé a szentélybe lép (a főpap) és amikor onnét távozik, hogy meg ne haljon.» Móz. II. k. 28. (35.) A kritikus rabbi Sámuel ben Méir szövegjavítást ajánl: szerinte a csengetyű szónak a célja a közönség figyelmeztetése, hogy a pontifikáló főpapot meg ne zavarják, mert ez halálos bűn. Szerintem e megokolás: «hogy meg ne haljon», egyenesen arra utal, hogy a csengetyű szava elhessegesse a szent helyeken időző ártó szellemeket, démonokat stb.; erről beszámol *Folklore a zsinagógában* (IMIT Évkönyv. Budapest, 1930. 184. l.). Ilyen rendeltetése lehetett a sistrumnak Izisz kultuszában, a sámán csörgős kötélynének; a csörgővel elhessegeti a sámán az ártó szellemeket. (Barátosi Balogh Benedek szóbeli értesítése.) Istentiszteletnél használhatták a szkíták is a csörgőt, amilyen a sümegi Darnay-Múzeumban látható. Afrikai négertörzseknél is dívik a csörgő (és kerepelő), az ú. n. medicin-man és a vallásos táncokat végző embernél. V. ö. Ralph Eberl-Elber: *Westafrikas letzte Rätsel*. Wien—Berlin, Verlag «Das Bergland-Buch», 1936. 189., 242. s 248. stb. lapjait.

² A piros szín még ma is szerepel mint védelem a szemverés és más rontás ellen. A már előbb említett *vitta* fehér vagy piros, a Manes (elhúnytak lelkei, alvilági istenségek) oltárain azurkék. A piros színről v. ö. Kohlbach: *Tűz és fény*, IMIT Évkönyv Budapest, 1912. *Feuer und Licht*. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Berlin, 1913. 3. Heft.

Az ismert «durch das ganze geht ein roter Faden» semmiféle kap-

amely a mi rojtunkban már a Kr. u. II. században elmaradt (Menáchóth 38 a.).

Rasi Móz. IV. k. 15/38. versében megjegyzi, hogy a bíborszínű fonal az *elsőszülöttek halálára* emlékeztessen.

A Talmud (Menáchóth 44) szerint a cicith olyan védelmi amulett, amely megóvja az embert a bűntől.¹

*

Kellett lennie olyan hagyománynak, amely a cicith-intézményt kapcsolatba hozta a tefillinnel (és a mezuzával), de ezt a hagyományt ma csak a semá-liturgia igazolja,² amennyiben együtt van Móz. V. k. 6, 4—10, 11, 13—22. és Móz. IV. k. 15, 37—41.

Az elveszett, mert pogány, bálványimádással kapcsolatos és a már monoteista, profétai zsidóság szellemével meg nem férő hagyományt így képzelem:

A tetoválás legrégebb formája a *forradásos, heges bevágás*; ez még ma is járja sok afrikai, ausztráliai és melanéziai néptörzsnél. E forradás az őshébereknél és egészen a próféták koráig (Kir. I. k. 18, 28.) a Baál papoknál dívott, mert ez volt az előirt (כמשפט)

csolatban nincs a «pethil techéleth», a bíborszínű szállal. Goethe (Die Wahlverwandschaften II. r. 2. fej.) kapcsolatba hozza az angol tengerészet ama szokásával, hogy minden hajókötélbe és zsinogbe befonnak egy vörös fonalat, amelyet kifejteni nem lehet. Ez a «vörös fonal» talán mégis védekezés a tenger ártó szellemei ellen.

¹ Rabbi Chijjának egyik tanítványát a bűnbeeséstől megóvta a cicith meglátása. E naiv mesét felvette a szidur is, mégpedig az ú. n. máamádoth péntek reggeli szakaszába.

² Liturgiát mondok, nem imát, mert ezek olyan szentírási részek, amikben semmiféle ima, fohász, kérelem nincsen.

stigmája, jegye mind a Nap- (Baál), mind a Holdisten-ségnek (Astarte): e forradást (heget) különösen Astarte tiszteletére szimbolumának, a bíborcsigának a nedvével befestették.¹

A testről átment a *forradásos dísz* a ruhára mint rojt és szakrális lett, ami gyakori jelenség a vallásokban: az istenség, a szent ruhája is szent, mint a zsidóknál a tóra-köpenyke, sőt az ezüst vért is tisztelet tárgya: megcsókoljuk, vagy csókos ujjal érintjük.

Hogy a főpap (kóhén gádol) köntösének szegélyét gránátalma-szerű csüngő díszítette, az egyiptomi Iziszkultuszra utal; a gránátalma Izisznak volt szentelve, a főpapi ruházatban szereplő bíborszín (Móz. II. k. 38., 5, 6, 8, 15, 31—33, 36. o. stb.) az Astarte-kultuszba vágó.

A monoteizmus ellenzi a heges, forradásos bevágást, egyenesen megtiltja (Móz. III. k. 21, 5.) a papoknak, egyetemesen Móz. V. k. 14, 1.; mint csökevény (rudimentum) fennmaradt a cicith formájában (Móz. IV. k. 15, 37—41.), minden megokolás nélkül Móz. V. 22, 12. versében. A rojt épségétől függ a tallith használhatósága; fölvétele előtt meg kell nézni, épek-e az egyes szálak² és közben elmondja a hívő a 104. zs. 1—2.

¹ Az Astarte-kultuszról a zsidóságban értekezik dr. Paul Scholz: *Götzendienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern*. Regensburg, 1877. 24. §. 259—301. 1.

² Úgy tudom, hogy a talithon, mint halotti leplen, a cicith-et megcsónkítják. A megokolás etikai és érzelmi: לעג לרש חרה (Aki kigúnyolja a szegényt, Istent káromolja. Salamon példabeszédei 17, 5) és a halott nem tud eleget tenni a cicith-micvának. Emlékszem, hogy Beráchoth-ban van egy hely, hogy tilos tallithban sírok fölött elhaladni; a megokolás loég laros.

versét: «Dicsőítsd lelkem Jahvét! Jahve, Istenem, nagyon fenséges vagy. Pompát s díszet öltöttél, fénybe burkolódsz, mint valami ruhába, kifeszíted az eget, mint a szőnyeget».

A hívő a dicsőítő mondás (beráchá) közben betakarja fejét és elmondja a 36. zs. 2—12. versét; a szefárd úgy veszi fel a tallithot, hogy a vállát is takarja, a konzervatív úgy, hogy az egész testét is. Ortodox körökben újabban a bevett szokás *ellenére* a tallithal betakarják a fejet még a szombati muszaf-imánál is (pl. Hőgyészen).

A haladó (neológ) zsidó a tallithot stóla formájában összehajtja és vele a vállát takarja. Kötelező a fej betakarása a kóhanim áldásakor (dúchan); a mély-séges áhitathoz illőnek tartja a rabbi a fej betakarását, mint a külvilágtól való teljes elzárkózást, a jomkippuri befejező imádság, a neila előadásánál.

Sok községben a szelichóth (a róshassána előtti hét és a róshassána és jomkippur közti napok hajnali istentisztelete) első napján, valamint a peszach első napján harmatért (tal) és Semini acéreth (Szukkóth 8. napján) esőért (gesem) való könyörgés tartama alatt még a fejét is betakarja a konzervatív rabbi és az előimádkozó (chazan).

A fej betakarása, mint tudjuk, a római szertartás kelléke is volt: *caput velatum*.

FÜGGELÉK.

A mezua.

«... S vágják le (a bárányt) Izrael gyülekezetének egyes háznép-csoportjai estefelé. S vegyenek a vérből és kenjék be vele az egyes házaknak mindkét ajtófélfáját és küszöbét... S végigmegyek azon éjjel Egyiptom földjén és megölök minden elsőszülöttet Egyiptom földjén, embert és állatot egyaránt... és legyen a vér nektek jelül ama házakon, amelyekben tartózkodtok. Ha én meglátom a vért, elhaladok mellettetek és nem lesz rátok nézve romlás, amidőn Egyiptom földjén öldöklök...» (Móz. II. k. 12, 6—7, 12—14.)

Ugyanezen fejezet 23. versében szerepel Isten megbizottja, a maschiz (a megrontó hóhér).¹

A ház e jegyéről a tefillin alapját képező szöveg tesz említést: «S írd azokat házad ajtófélfáira és kapuidra!» (Móz. V. k. 6, gerés 11, 20.) Az utóbbi szövegben e megokolással: «hogy gyarapodjanak napjaitok és *gyermekeitek* napjai» (u. o. 21 v.).

¹ V. ö. Ezékiél 9. fej. A vezető övéről téntatartó lóg le; e téntával megjelöli a szomorkodókat. Hat embert vezényel; ez bejárja a várost és megöl mindenkit, akinek a homlokán olyan jegy (thav) nincsen.

... A mezua metonimia mint a «habdála»; habdálá megkülönböztetése a szentnek a hétköznaptól és egyben a szertartásban a viasznyaláb, a fonatos gyertya; mezua (=ajtófélfá) az ajtófélfára illesztett jelvény maga.

*A gyermekek életét biztosítja ez az amulett, a tetoválás átvitele a lakóházra.*¹

A biblia-utáni korban a jegyből egész szöveg lesz, de csak az ú. n. rabbinikus zsidóságban; a szamaritanus, a szadduceus és a karaita nem ismeri ezt a jelvényt. Már Josephus Flavius (Antiquitates IV. 8, 13. §) mint régi szokást említi. A talmudi irodalom (Jerusalmi Peá, Midras rabba 35, 3) védő erejűnek ismeri, különösen a *gonosz szellemek* ellen. A szóbeli hagyomány már-már megrögzíti formáját és szertartását. A szöveget (Móz. V. k. 6, 4—9. és 11, 13—21) 22 egyforma távolságú sorban írjuk a pergamentlapra. Maimuni Mózes határozott állásfoglalása óta más feljegyzés e szövegen kívül tilos.

A pergament hátán van e szó: Saddaj (Mindenható) és az alsó szélén kabbalisztikus betűcserével a «jahve előhénú jahve» (Az Örökkévaló a mi Istenünk, bizony az Örökkévaló) e betűcsoport: כוּוּ במוכסו כוּוּ (Sulchan árúch: Jóré déá 288. §).

E pergamentlapot balról jobbfelé kell összegöngyölni (ú. o. 288. §, 14.), papiros-, fa-, fém- vagy üvegtekba tenni és a jobboldalú ajtófélfára úgy rászögezni vagy beleilleszteni, hogy az ember karjával elérhesse.

¹ V. ö. Sabbath 32b. A mezuzát mint óvó, védelmi szert még ma is ismerjük. Távozáskor megcsókolja a hívő a mezuzát és fohászkodik. Saddaj tacciléni mikol rá! (Mindenható! Óvj meg engem minden bajtól.) Az egyetemesen alkalmazott mezuzán kívül ismer a zsidóság a gyermek megrontását elhárító kabbalisztikus szövegeket. (Dr. Temesváry Rezső: Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében. Budapest, 1899. 70. l.) J. E. Hanauer: Folk-lore of the Holy Land. London, 1907. 297—303. l. és Leopold Löw: Die Lebensalter... Szegedin, 1875. 77. l.

Szertartása egy rövid mondat: «Dícsértessél te Örökkévaló Istenünk, a világ királya, aki parancsaid útján avattál minket és meghagyta nekünk, hogy mezuzát alkalmazzunk».

Ezt az intézményt inkább a gonosz szellemektől való félelem tartja fenn, mint a vallásos érzelem. Hiszen még a rabbanita szellem fontosabbnak tartja a tefillint. Szegény ember pl., akinek nem telik mindkettőre, inkább tefillint vegyen (Sulchan árúch; Jóré dea 285. §, 1.); olyan udvarban, ahol nem-zsidók is laknak, ne alkalmazzanak mezuzát, mert esetleg *babonasággal, megrontással* vádolják majd a zsidót (Jósúa 11a alapján a Sulchan árúch u. o. 286. §, 3.). A tefillint nem-zsidónak adni nem szabad, mezuzát igen, hadd védekezzen ő is a gonosz szellemek ellen¹ (U. o. 291. §, 2. jegyzet [aggáda]). Zsinagóga, imaház, béth-hammidrás (iskola) . . . mezuzamentes (u. o. 286. §, 4. és 66.).

Mezuzát ráilleszthet az ajtófélfára a nő és a kiskorú is (u. o. 291. §, 4.).

Dr. KOHLBACH BERTALAN.

¹ Artaban király Jehúda patriarchának nagyértékű gyöngyöt küldött és azt izente a követtel, hogy egyenlő értékű ajándékot vár. A patriarcha egy mezuzát küldött neki. Erre Artaban elámult. Megizente neki, hogy ő páratlan értékű dolgot küldött, a patriarcha pedig ily silány ajándékot. A rabbi erre azt a választ küldte a királynak: Igaz! Tárgyaink értéke nem egyforma, te olyant küldtél nekem, amit őriznem kell, én meg olyannal ajándékoztalak meg, amelynek birtokában nyugodtan alhatsz. (Jerus. Peá 20. l.) . . . A Tur Jóré dea 286. §. megemlíti, hogy Rothenburg híres rabbija, Meir, (XIII. száz.) azóta használt mezuzát a béthhammidrás ajtófélfáján, amióta ebéd utáni szendergésében egyszer bizony megzavarta a sátán. (V. ö. Luther a Wartburgban!)

EMLÉKSOROK ALEXANDER BERNÁT HALÁLÁNAK TIZEDIK ÉVFORDULÓJÁRA.

Tíz éve már, hogy sírban nyúgoszol,
De bánatom utánad nem oszol,
Hisz a világ mind szürkébb, üresebb,
S pótlást érted hiába keresek.

Van még néhány, ki igéidben él,
Diadalt példád nyomdokin remél,
De mint tied, nem oly erős hite,
Egy-egy fagyos szél gyorsan húti le.

Te bizton álltál, mint a fénytorony,
A rád acsargó, vad hullámokon.
Az Ész s a Szív pántolta át valód,
Hogy a hajókat jól vezesd s megódd!

Mert benned égett mind az a vonás,
Melyek összhangját alig bírja más,
Tökélyed örök lángként ragyogott,
Sugárit messze szórta homlokod!

Szemedben játszott Fölény és Derű, —
Szavad, írásod kristályegyszerű,
Ajkadról úgy ömlött a Bölcsesség,
Hogy a suták is könnyen értheték!

Világosság kelt a Sötét helyén,
Mindannyiunk kigyulladt hevenyén,
Előttünk jártál tűzoszlop gyanánt,
S már-már elérni hittük Kanaánt.

Mert te megértetted a Végtelent,
A Mult s Jövő számunkra mit jelent,
Mit emberagy szárnyalva sejt, gyanít,
Te megnyitottad a Lét titkait.

Honnan kaptál ily kerubi erőt,
 Az egek magasába emelőt?
 Jóságodtól, mely Naggyá avatott,
 Mely sohse kért és mindig csak adott!

Nem fért hozzád Irígység, Gyűlölet,
 Mely durván győz az Értelem felett,
 Rajtad nem lett úr Álság, Bosszúvágy,
 Lelked márványa csodatiszta, lágy!

— Elhúnytodon most örök gyász lever,
 Holott vígaszt belenyugodva nyer :
 Szép lehet ott, hol Szellemed letűnt,
 S oda is híven, bízva követünk!

1937. október 26.

LENKEI HENRIK.

TALMUDI GYÖNGYÖK.

A tudás szép drágakövénel
 szebb ék a földön nem lehet ...

Nem igaz jó az olyan ember,
 ki egy jótettet emleget ...

*

Ki távozott a szenvedélytől:
 övé nyugalom édene.

Ki hallgatni tud bölcsen: annak
 biztonságban az élete ...

Ki bölcsekkal tart rokonságot :
származása legnemesebb . . .

Vagyona az irígy embernek
a semminél is kevesebb!

*

Szenvedést boldogan viselni,
nincs annál tisztább élvezet . . .

Út : egyenesebb nincsen, mint az,
ami az Ég felé vezet! . . .

*

Ki kenyeret ad a szegénynek :
az soha meg nem éhezik . . .

A bölcsességnek aranyánál
jobb valuta nem létezik! . . .

BARÁT ENDRE.

LÓT LEÁNYAI.

— Egy fejezet a zsidó tűzözön-képzetből. —

A tűzözön a három világkatasztrófa utolsója, amely a zsidó hagyomány szerint az emberiséget sujtotta, vagy a jövőben fenyegeti. E katasztrófák sorrendje : vízözön, nyelvzavar, tűzözön. Ily sorba fejlődött azonban csak egy késő-középkori krónikában találtam.¹ A szír- és etióps-keresztény források megemlé-

¹ The Chron. of Jerahmeel. ed. Gaster. London, 1899. XXIV. 7. 51. l., XXVI. 16. 56. l.

keznek egy szélözönről is (tûfânu rîh),¹ amely a nyelvzavar utáni időben, Náchór napjaiban zúdult a világra a bálványimádás, a bálványoknak bemutatott gyermekáldozatok, meg a varázslás miatt, de aggádikus megfelelőjét nem ismerem.²

A zsidó tűzözön-képzet forrása és útja vizsgálatának Ginzberg külön dolgozatot szentelt (Hagoren. VIII. 1912. 35—51.), anyaga azonban korántsem teljes, eredetmegállapítása igazításra szorúl.³ A tárgy külön feldolgozást igényel, itt csupán határvonalai jelölhetők ki s a főbb pontok rajzolhatók belé.

A képzet óbabilóniainak látszik,⁴ de rendszerré csak görög földön izmosodik (Herakleitos).⁵ A nyomok kimutathatóan innen, a görögöktől vezetnek a zsidóságra. A tűzözön képzete tehát idegenből való, az is maradt itt mindvégig, általános ismertségre és érvényre a törzszsidóságban nem tudott jutni soha. Csak az

¹ Die Schatzhöhle. ed. Bezold. I. Leipzig, 1883. 32; Das chr. Adambuch des Morgenlandes. ed. Dillmann. Göttingen, 1853. 118, 119; The Book of the Bee. ed. Budge. Oxford, 1886. 40. — Arab írók is átveszik. L. Götze, Z. f. Sem. III. 1924. 159.

² Világpusztító szélről ugyan tud az aggáda. Gen. R. XXIV. 4. L. Krauss, Blau-Festschrift. Wien, 1926. 315.

³ Áll ez a kérdés újabb irodalmáról is: Rappaport, Agada und Exegese bei Flavius Josephus. Wien, 1930. 89—93, 137—138; Guttmann, Maftesch. IIIb. 1930. 152—153; Libanon. III. 1938. 16. l.

⁴ Berossosban volt meg. Belőle idézi Seneca: Natur. Quaest. III. 29. Opera. III. ed. Fickert. Lipsiae, 1745. 566. L. még: B. Meissner, Babylonien und Assyrien. II. Heidelberg, 1925. 118.

⁵ Justini Philos. et Martyr. Opera. II. ed. Otto. Jenae, 1879. 28; Egyéb forrásokból: Sebestyén Károly, A görög gondolkodás kezdetei. Bp. 1898. 66. l.

idegen eszmeáramlatokkal való találkozások peremén, a zsidóságtól eltávolodott, belőle levált, vagy kiszakadt tanokban kap új erőre: a hellenizmusban (Philo, Josephus), a kereszténységnél,¹ a gnosztikusoknál², a szamaritánusoknál³ és a kabbalában.⁴

A zsidó néphit és irodalom kétféle alakban ismeri. 1. Mint kísértő veszedelmet, vagy bekövetkezett büntetést néhány mondakörben: a vízözönnél, Babel tornyánál, Szodománál, a Vörös-tengernél, a kinyilatkoztatásnál, Góg-Mágógnál. 2. Mint eszchatológikus fenyegetést az idők végén beálló világégésről, amelynek jöttét már Ádám, Éva, Jubal, Tubal Kain, Zoroastres, Mózes jelzik, közelgését a Sibylla jövődöli sejtelmes szavakkal.⁵

Dolgozatom a tűzözön egy eddig figyelmen kívül hagyott fejezetét mutatja be.

¹ Bauer, Gr.-Deut. Wb. zu den Schr. des N. T. Giessen, 1928. 1171. s. v. πῦρ lb; Henneke: Neut. Apokr.². Tübingen, 1924. 210, 211, 320, 405, 407, 410, 414.

² A zsidó származású Simon Mágusnál. Leisegang: Die Gnosis.². Leipzig, (1936). 69, 71, 98, 100.

³ Chron. Samaritanum. ed. Juynboll. Leyden, 1848. 8.: tûfânu nûr. Kirchheim helytelenül fordítja. L. Karmé Sómrón. Fr. a. M. 1851. 59.

⁴ S. Rubin, Hamagid. VII. 1863. 158.; Kochbe Jicchak. XXXIII. 1866. 40., 43. (Téves utalásokkal.)

⁵ Klausner: הרעיון המשיחי בישראל Jerusalem, 1927. 233, 239. Ilyen apokaliptikus hirdetések a későbbi korokban sem ritkák. L. pl. Ginze Schechter. I. ed. Ginzberg, New-York. 1928. 321—322.

I. Tettük oka: a világpusztulás.

A Szentírás (Gen. XIX. 30—38.) elmondja, hogy Szodoma, Amora, meg az egész környék kénkövel és tűzzel történt pusztulása után a megrettent Lót két leányával egy hegyi barlangban búvik meg. «És szólt az idősebbik a fiatalabbhoz: Atyánk öreg, s nincs senki a földön, hogy jöjjön hozzánk az egész föld szokása szerint». Borral itatják meg hát atyjukat s incestust követnek el vele, hogy «fenntartsák» fajukat. Az idősebbtől származnak a moabiták, a fiatalabbtól az ammoniták.

Szentírásunk elbeszélése végigszenvedte a különféle bibliakutató irányok magyarázatát. Hogy nem más, mint a moabiták és ammoniták elleni gyűlölet létrehozta népmonda.¹ Hogy tulajdonképpen hamisítatlan mitológia, az Oedipus-monda egy csonka párdarabja: az éjszaka (Lot > lût = befedni) leányai egyesülni akarnak atyjukkal.² Hogy az egész monda a két név etimológiájára épült.³ Hogy a társadalmi élet ősállapotában csakis az ilyen családon belüli házasság volt életben.⁴ Végül arról is olvashatni, hogy Lót leányai e tettükkel Szodoma méltó gyermekeinek bizonyultak.⁵

Gunkel már érinti ugyan a helyes magyarázat mes-

¹ Winer: *Bibl. Realwörterbuch* II. Leipzig, 1848. 33.

² Goldziher: *Der Mythos bei den Hebräern*. Leipzig, 1876. 216—224.

³ Hastings: *Dictionary of the Bible*. III. 1900. 151. s. v. Lot.

⁴ M. J. bin Gorion: *Sinai und Garizim*. Berlin, 1926. 481.

⁵ Hertz: *The Pentateuch and Haftorahs*. Genesis. Oxford—London, 1929. 168.

gyéjét,¹ párhuzamául mégis a főníciai-görög Smyrna (Myrrha)-mondát jelöli meg, amelyben az incestus motívumán kívül más hasonlóság bajosan fedezhető fel.²

Lót leányai története egyedül elfogadható vázlatának a következőt tartom : 1. Lakóhelyük és környéke szörnyű ítélettel rommá ég ; 2. azt hiszik, hogy elpusztult vele az *egész* világ ; 3. félelmükben barlangba menekülnek ; 4. hogy az emberi nemet megmentésük a kihalástól s új életet teremtsenek, incestust követnek el.

Az így értelmezett elbeszélés már nem kell, hogy társtalanul húzódjék meg, a zsidóságban elszigetelődött ; a világpusztulásról való elképzelések általános darabja lehetett, mindenesetre ezt bizonyítják párhuzamai.

Kettőt mutathatok fel, amelyben többé-kevésbé teljességgel megtalálhatók a szentírási elbeszélés vonásai.³

Ind legenda beszéli, hogy Manu a vízözön után leányával, Idâ-val, az áldozás istennőjével teremti újjá a földet, hívja életbe az új emberiséget.⁴ A legenda

¹ Die Urgeschichte und die Patriarchen.² Göttingen, 1921. 160. Erőszakoltabban : B. Jacob, Genesis. Berlin, 1934. 465.

² Das Märchen im Alten Testament. Tübingen, 1917. 128.

³ Mindkét igen nehezen megszerezhető munkára, amelyből idézek, Stith Thompson könyve tett figyelmessé : Motif-Index of Folk-Literature. I. Helsinki, 1932. (FFC. Vol. XXXIX. No. 106.) p. 136. A. 1006. 2. New race from incest after world calamity ; p. 139. A. 1038. Men hide from worldfire and renew race.

⁴ A. B. Keith : Indian Mythology. Boston, 1917. (The Mythology of all Races. VI.) 92. 1.

bizonyára csak későbbi alakulásában vette fel vallásos színezetét és kapcsolódott Manu nevéhez.¹ Három jellegzetesség van meg itt : a világkatasztrófa, az incestus, meg a világépítési cél.

Még teljesebb a másik párhuzam, az Eddából.² Gylfi király öreg ember képében, Gangleri álnévvel, a világtitkok ismeretének birtokába jut. Utoljára annak is, hogy Surt, Muspell ura, az idők végén tüzet vet a földre és felégeti az egész világot.³ Megkérdi ezért : Mi történik majd, ha a világ elég és minden ember elpusztul? Marad-e még valaki a földön? A válaszból megtudjuk, hogy Hoddmimir erdejébe elrejtőzik majd egy emberpár Surt tüze elől : Lif és Lifthrasir. Egyedül ők élik túl a világégést és őseivé lesznek az új emberiségnek : ivadékaik népesítik be a földet.⁴

Ebből a mondából viszont mindössze az incestus mozzanata hiányzik.

Hasonlóan a Lót leányai tárgyat vetik fel tulajdonkép a görögök is a világpusztulásról való fejtegetéseik során. Eljutnak a kérdésig : Ha az egész emberi nem megsemmisülne s egyedül maradna valaki leányával,

¹ Bruno Lindner : Die iranische Flutsage. Festgruss an Rudolf von Roth. Stuttgart, 1893. 216.

² S. Singer jegyzete J. Jegerlehner : Sagen und Märchen aus dem Oberwallis c. könyvében. Basel, 1913. (Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde. IX.) 311. Nr. 47.

³ Gylfaginning. cap. 4, 51. Die Edda. Übers. von Hugo Gering. 300, 349—350.

⁴ Gylfag. cap. 52, 53. Id. m. 350, 351—352. L. még : Eddadalok. I. könyv. VIII. 45. Id. m. 66. Erről a világégésről (Muspilli) bővebben : F. Kauffmann, Deutsche Mythol.² Stuttgart, 1893. 113.

vajjon szabad-e hozzá közelednie, hogy ne vesszen ki az emberiség. A stoikusok minden fenntartás nélkül megengednék.¹

Origenes — nála találom — a stoikusok állásfoglalását a Lót-elbeszélés párjául hozza fel. A rokonvonások még szembetűnőbbek lesznek, ha figyelembe vesszük a stoikusokra vonatkozó egyéb értesítéseket, hogy elmékedéseik középpontjában a világnak éppen tűzözön általi pusztulása állt (ἐκπύρωσις).²

A régi zsidó szentírásmagyarázatot az aggáda őrizte meg számunkra, meg a korai kommentátorok némelyike. Ezekből bizonyítható, hogy a hagyomány is ekképp értelmezte Lót leányai történetét, a szentírási elbeszélésben ezeket a vonásokat látta. Nem lesz tehát érdektelen megszólaltatnunk a régi tanúkat, akik ezúttal döntő bizonyítóerővel bírnak.³

Gen. R. LI. 8. (ed. Albeck. 537.): Lót leányai azt hitték, hogy elpusztult a világ, mint a vízözön idején.

Pes. Rab. XLII. (ed. Friedmann. 176a.): Lót leányai úgy vélekedtek, hogy (Isten) bizonyára megsemmisítette a világot, mint a vízözön idején... s íme kive-

¹ «...ponunt sapientem solum, toto humano genere extincto, cum sola sua filia relictum esse superstitem, et quaerunt liceretne sapienti cum filia concumbere, ut ne totum hominum genus periret...» Origenes: *Contra Celsum. IV. 45.* Origenis Opera Omnia. I. Parisiis, 1733. 538.

² Clemens Alex. II. *Stromata. V. 14.* Ed. Otto Stählin. Leipzig, 1906. 396.

³ Néhányra már előbb történt utalás: M. J. bin Gorion: *Die Sagen der Juden. II.*² 1919. 225, 238—242, 440, 441, 449; Ginzberg, *Legends of the Jews. V.* 243, 188.

szett az ember, mint a vízözönkor. Honnan lehet már most megélednie? Bizonyára nem másért mentett meg bennünket a Mindenható, mint hogy általunk hívja életre azt.

Széfer Hajjásár (ed. Goldschmidt. 67.): Azt mondták, hogy nincs senki a földön, akitől gyermekük születnék, azt hitték, hogy elpusztult az egész föld.

Ag. Ber. XXV. (ed. Buber. 51.): Úgy vélték, hogy nincs élőlény a földön, elpusztult a világ, amint elpusztult Szodoma, meg a többi város... És szólt az Isten: Ha cselekedeteitek szerint ítélnék meg benneteket, tűzhalált érdemeltetek volna, de szándékotokban a világépítés volt.

Midrás Haggádol. I. (ed. Schechter. 296.): Jer és lásd, hogy Isten a szándék után ítél. Szándékuk pedig istenes volt...; azt hitték, hogy pusztulás szakadt az egész földre, mint a vízözön idején és életet akartak hozni a földre.

Lekach Tob (Tobia b. Eliezer. XI. sz. ed. Buber. 90.): Úgy vélekedtek, hogy az egész világ elpusztult, mint az özönvízkor.

Széchel Tob (Menachem b. Salomo. XII. sz. ed. Buber. 40.): Úgy vélték, hogy tönkre jutott a világ, mint a vízözön idején s így Isten dicsőségére cselekedtek.

Széfer Chaszidim. (ed. Wistinetzki. 461.): Lót leányai azt hitték, hogy itt a világ vége. Mert úgy kapták hagyományul, hogy addig nem jön a Messiás, míg meg nem szűnik minden élet; hogy ezt a kort négy uralom előzi meg; hogy öt helységnek kell előtte elpusztulnia. És ők látták a négy király harcát, öt helység pusztulását, s íme senki sem jön feljükk, nyilván

megszűnt minden élet — ezért szánták el magukat tettükre . . . Szándékuk így istenes gondolatból fakadt.

Josephus tehát kétségtelenül a zsidó hagyományt értékesíti, midőn Lót leányai történetét ekkép adja elő (Ant. XI. 5. §. 205. ed. Niese. 49—50.): «A leányok abban a hitben, hogy az egész emberi nem elpusztult, közeledtek atyjukhoz . . . s tették ezt azért, hogy ne vesszen ki az emberi faj».¹ De zsidó hagyományt értékésít a történet befejező részében is (u. o. §. 205—206): az idősebbtől Moab született, jelentése: atyámtól, a fiatalabbtól Ammon, értelme: nemzetségem fia. A Moab és Ammon név e szószármaztatása csak a héberből érthető.²

Bizonyára kell okának lennie a Lót leányait felmagasztaló e magyarázat oly nagy népszerűségének és elterjedtségének. Szívesen fogadta a hagyomány Lót leányai kedvező beállítást, hiszen tőlük származtatta a moabita Rút útján egyfelől Dávidot, az ammonita Naama útján másfelől Rechábeámot, mindkettőn át tehát a messiáskirályt. (Jeb. 77a., B. Kam. 38b.)

Hogy azután az egyházhoz is utat talált e magyarázat, lehet egyszerűen a zsidó források visszhangja, de lehet önálló érdek is: ugyanez ágon tőlük eredeztetik a kereszténység alapítóját is.³

¹ L. legutóbb Heller, MGWJ. LXXX. 1936. 242.

² B. Kam. 38b, Nazir 23b, Hor. 10b—11a, Gen. R. LI. 11. V. ö. Bacher: Ag. der pal. Am. I. 298, 2. — A kutatók figyelmét elkerülte. J. Weill arra utal csupán (Oeuvres Complètes de Flavius Josephus. I. Paris, 1900. 48), hogy Josephus itt a LXX.-ra támaszkodik. De itt a LXX. is már a zsidó hagyományt tükrözi.

³ Látható már Máté I. és Lukács III. nemzetségtábláiból, kife-

Tisztán csendül ki az aggáda felfogása Irenäus szavai-
ból: Ezek a leányok azt hitték jámborságukban és
ártatlanságukban, hogy elpusztult az emberiség egé-
szében, miként Szodoma és hogy Isten haragja az egész
földet sujtotta...; azt hitték, hogy atyjukkal csak
az emberi nem fenntartására maradtak meg.¹

Hieronimusban *utalás* rejlik az aggádra: «*Illud
igitur quod pro excusatione dicitur filiarum, eo quod
putaverint defecisse humanum genus, et ideo cum
patre concubuerint, non excusat patrem*».²

Hasonló helyet találok Fabricius szöveggyűjteményé-
ben is (Codex Pseudepigr. V. T. 1713. 428.): «*Filiae
Lotae ratae totum orbem terrarum esse delectum, et
semen sibi nullum reliquum fore...*»

Pascal kedvező ítélete Lót leányairól így könnyen
vezethető le az egyházi felfogásból, de meg lehet, hogy
ezúttal is Josephusra támaszkodik.³

jezetten a későbbi forrásokban: Schatzhöhle. I. 41, 55., Das chr.
Adambuch. 124, 133. L. D. Künstlinger: Christliche Herkunft der
kuránischen Lót-Legende. Rocznik Orientalistyczny. VII. 1930.
288—289.

¹ Adv. Haer. IV. 31. 2. (Hennecke: Neut. Apokr.² Tübingen,
1924. 550—551.)

² Hieronymi Quaest. sive trad. Hebr. in Gen. Omn. Op. IV.
Basileae, 1516. 96a; v. ö. Rahmer: Die hebräischen Traditionen
in den Werken des Hieronymus. Breslau, 1861. 30.

³ Pensées. 923. V. ö. E. Seidmann: Pascal und das Alte Testa-
ment. Breslau, 1937. 24; Heller, MGWJ. LXXXII. 1938. 137.

II. Tettük oka: a tűzözön.

A tűzözön fogalma nem jelent egyszersmind világéget is. Olykor *részleges* katasztrófává zsugorodhatik. Hiszen találkozunk nézettel, hogy a vízözön sem borította el az egész földet: megkímélte Palesztinát (Zeb. 113b.), a szamaritánusok szerint elkerülte a Garizim hegyét (S. Kohn: Samar. Studien. Breslau. 1868. 85.), az iszlám legendájában a mekkai Harám területét (Heller, IMIT Évkönyve. 1931. 96.).

Hogy Szodomában tűzözön pusztított, korántsem általános a zsidó hagyományban, mégis néhány hely kifejezetten tűzözönnek fogja fel, a megfelelő műszóval (מבול של אש),¹ mindenütt Istennek Noé előtt tett esküjével kapcsolatosan és — kevés kivétellel — a következő általános alakban: Ábrahám Istennel való vitájában ezekre a szavakra fakad: Igen, vízözönt valóban nem hozol a világra, de hozol íme *tűzözönt!*

Philo is tűzözönnek veszi. Beszél arról, hogy a szombatnak kiváltság jutott már a világteremtés előtt, de a későbbi korokhoz erről nem juthatott emlékezés az egymást követő víz- és tűzözön miatt.² Mi másra gondolhatott itt az utóbbinál, mint Szodoma pusztu-

¹ Tosz. Taan. III. 1. ed. Zuckerman. 218; Gen. R. XXXIX. 6. ed. Theodor. 368., XLIX. 9. ed. Albeck. 511; Lev. R. X. bev.; Pes. d. R. Kahana ed. Buber. 125a, 139a; Jalk. Sim. § 61, 750; Ag. Ber. ed. Buber. 2. — Hiányosan R. Patai, Hamajim. Tel Aviv, 1936. 97, 2. Ez adatok alapján tárgyaltan Rosenblüth Márton: Moáb népe és története. Bp. 1938. 13. 1. 50. jegyzete.

² Vita Mos. II. (III.) § 263. Die Werke Philos. ed. Cohn. I. Breslau, 1909. 359.

lására? Más helyütt is ilyenül tekinti, világkatasztrófának, a vízözön párdarabjaul¹ csakúgy, mint később az evangélium.²

Ezek szerint a Lót leányairól szóló elbeszélésnek egy pontja közelebbi megvilágítást nyer és vázlata a következőkép alakul: Szodomát *tűzözön* semmisíti meg; Lót leányai azt hiszik, hogy e tűzözönben belépusztult az egész világ; hogy az emberi nemet fenntartsák, kénytelenek incestushoz folyamodni.³

Az egyházatyáknál fel is bukkan ebben az alakjában. Origenes szerint Lót leányai hallottak valamit az idők végén bekövetkező tűzözönről. Láttak tüzet, látták a kénes lángokat, meg a felfordulást, azt hitték, úgy történt, mint Noé idején s hogy az emberiség helyreállítására egyedül őket tartotta meg a Gondviselés:

«... Audierunt in fine saeculi terram et omnia elementa ignis ardore decoquenda. Videbant ignem, videbant sulphureas flammis, videbant cuncta vastari, suspicatae sunt tale aliquid factum, quale in temporibus Noe et ob reparandam mortalium posteritatem solas se esse cum parente servatas...»⁴

Origenesnél ugyanezt mégegyszer találom:

«... et puellae, quae de mundi conflagratione audierunt nec tamen plene intellexerant, quae flammis urbem

¹ U. o. II. § 53—59. ed. Cohn. 310. Magyarul Fischer Gyula fordításában: Mózes élete. (N. Zs. Kvt. 17—18.) 57—58. ll.

² Luk. XVII. 26—29, II. Ptr. II. 5—6.

³ A. Jeremias: ATAO. 4. kiadás. Leipzig, 1930. 333—334.

⁴ Origenis in Genesim Homiliae. V. De Loth et filiabus ejus. Op. Omn. II. Parisiis. 1733. 74—75. L. Rappaport: Agada und Exegese. 106. l. 101. j.

suam et agros absumptos videbant, quae in se solis et patre relictum esse putabant generis humani seminarium . . . , hac opinione permotae mundi sarcire ruinas (voluerunt)». ¹

Hasonlókép fogalmazza meg Ephraem Syrus is: Miután azt hitték, hogy a tűzözönben elpusztult az egész világ, miként Noé nemzedéke a vízözönben, szólt az idősebbik a fiatalabbhoz . . .

Tettüket önmaguk is kimondottan harmadik világ-alapításnak hirdetik. ²

Szinte kétségtelen, hogy az egyházatyák irodalma itt is — mint oly számos más helyen — aggádát őrzött meg. A forrásul javaslatba hozott szöveg azonban nem fogadható el. ³

Közvetlen eredetére egyelőre én sem mutathatok reá, de két kommentátort idézhetek — mindkettő a XII. századból —, akiknél ugyanez megtalálható s akik minden valószínűség szerint a régi aggádának csak tolmácsai e helyen.

Ábrahám Ibn Ezrában, ha nem is éppen műszavával, megvan a tűzözön-kép: «A leányok azt gondolták, hogy az egész földre hullt a tűz és kén, mint a vízözön». (Gen. XIX. 31.)

RSbM-nál azonban már egész világos kifejezést nyer: «Úgy vélték, hogy elpusztult a világ, hogy (Isten) *tűzözönt* hozott reá». (U. o.) ⁴

¹ Contra Celsum. IV. 45. Op. Omn. I. 538.

² Ephraem Syri Opera Omnia. I. Romae. 1737. 72.

³ Jalk. Sim. §. 61. L. Ginzberg, MGWJ. XLIII. 1899. 502—503.

⁴ Ed. D. Rosin. Vratislaviae. 1881. 17.

Mindenesetre megfelelőjére leltem héber szövegben, ahová — hozzátelhetjük — nem az egyházatyákból kerülhetett.

*

Aptowitzer könyvet írt arról, hogy régi irodalmunkban milyen jelentős anyag található a hasmoneus — antihasmoneus (dávidházi) pártharcra és politikára. Többek között arra is, hogy a hasmoneus (szadduceus) párt miként kifogásolta Dávid házának származását s bizonyította véle a trónra méltatlan voltát. Ennek a pártharcnak szolgálatába helyezték — szerinte — Dávid őseinek, Juda és Támárnak esetét is. A hasmoneus párt megbélyegzi, az antihasmoneus (farizeus) viszont a Gondviselés segítő kezét látja benne.¹

Lót leányai tettének megítélésében — mint ismeretes — megoszlik a hagyomány. A felhozottak mellett akadnak oly helyek, amelyek elítélik őket. (Világosan látható a szemköztálló két nézet: Gen. R. LI. 10. ed. Theodor-Albeck. 540.)

S. Rappaport mármost — Aptowitzer elméletét folytatva — Lót leányai kétféle elbírálásában is ezt a pártharcot fedezi fel.²

Az aggadában azonban nem szükséges mindenkor politikát keresnünk, kijelentései mögött nem rejlik mindenütt háttér.

¹ Parteipolitik der Hasmonäerzeit. Wien—New-York, 1927. 31—48, 66—81.

² Agada und Exegese bei Flavius Josephus. Wien, 1930. 107. U. a.: Der gerechte Lot. ZNTW. XXIX. 1930. 302.

Elméletére is áll, mint Aptowitzer könyve feltevéseinek jórészére: «Das heisst, aggadisch gesprochen, Berge an einem Haar aufhängen!»¹

DR. SCHEIBER SÁNDOR.

ÖNMAGAD UNOKÁJA LÉGY.

Körülöttem szennyes vizek folynak
és ha nézem ; beleveszek.
Hínárjával napoknak csápjja híz le,
számba iszap ragad már
s hiába kiáltok akkor . . . —
Szabadulj ki hát,
emeld magasra szemedet,
nézz túl századod kerítésén
az idő szent síkjaira,
amely ködben aluszik bár,
de látod az áttörő csillagok fényét . . .
menekülj lelkeddel e korból,
cselekvésed ezer év mérlegére helyezd,
menekülj —
s önmagad unokája légy.

A BETŰK BÉKESSÉGÉBEN.

Könyvet tartok kezemben
és betakarja lelkem betűknek békessége.
S ilyenkor úgy érzem,
Jeruzsálem egyik papja vagyok én,

¹ Heller, DLZ. XLIX. 1928. 2465.

ősi mesterek fölKentje, aranyló olajjal,
 kék selyemköpeny borítja vállamat,
 csillagfény patakszik hajamra
 és mögöttem ezeresztendős sor :
 völgyek és városok prófétái, rabbik és pásztorok...
 Így megyek át tűnődve a gondolatok kertjén,
 mely egyszerű, mint az este, vagy a fa,
 amelyet két kezemmel gyalulok
 Gháza kapujában —
 a tovatűnő messzeségben,
 az idők hajnali dalában —
 és forgácsa belehull szakállamba.

FÓLIÁNSOK ELŐTT.

Úgy símultok egymás mellé,
 mint a ráncoskérgű fák,
 Izrael könyvei, ti,
 és betűitek sűrűjében zsibonganak az ezredévek.
 Kinyitom lapjaidat
 és ó-kori tájat pillantok meg magam előtt :
 kupolás város fölött kibontja szárnyait
 az édes hajnal világossága...
 Lapjaid mezején pálmák virágoznak,
 betűid fészkeiből az aggáda madarai szállnak fel.
 Soraid országútján tevés karavánok vonulnak
 illatos fűszerekkel
 és hallom a kézművesek zümmögő énekét is,
 korsót alakítva ujjaik között...

E mondatokban szállt le Isten...
 füstölög még a domb —
 itt van Hilelnek lábnyoma,

száz angyal lábnyoma,
 és szavak,
 melyek világot viselnek vállukon.
 Gondolatoknak nagy kertje, Izraél könyvei ti!
 Hogyan járjalak be életemmel,
 szent tannak kertje, vérrel, könnyel megöntözött!? —
 Nézlek, nézlek a távolból
 és érzem, hogy belőled született lelkem,
 így élsz esontjaimon által
 és feléd hajolva
 őseim ajkát csókolom meg.

VIHAR BÉLA.

A ZSIDÓ ZENE VALLÁSI FUNKCIÓJA.

Templomaink liturgikus gyakorlatában az éneknek egészen különleges szerepe van. Mint minden vallás, a zsidóság is él a zene bűvös erejével. A katolikus templomi gyakorlattól a zsidót spirituális áhítatának tárgyiasabb volta különbözteti meg. A katolikus templomban építkezés, liturgia, zene egyként a transzcendens cél teljes és közvetlen éreztetésére törnek. A hely a belépőt már külső képével is pillanatok alatt megkapja és az Egyház saját és külön világa rögtön magáévá teszi. Ami a katolikum eszményét árasztja, az maga a stílus. Ugyanez áll a zenére is. A katolikus egyházi muzsika csak egyes különleges esetekben (népének) érzi szükségét, hogy a nép ajkára kerüljön. A zeneszerzőnek nem kell kötött anyaggal, ismert dallamokkal dolgoznia; ami az Egyház muzsikáját köti, az kizárólag, de annál szigorúbban: a stílus. Az ambrózián és

gregorián korális egymagában az anyag oly bőségét tartalmazza, amely sokszorosan meghaladja az átlagos hívő zenei felfogó képességét. De az Egyház ehhez a nagyon szélesen megszabott anyaghoz sem ragaszkodik. A legkánonszerűbb zeneszerző, Palestrina maga is új, egyéni anyagot visz az alakulása végső szakát elért egyházzene keretébe. A Palestrina-féle anyagnál valóban sokkal döntőbb tényező mind liturgiai, mind zenetörténeti szempontból a századokon át mindmáig legvalódibb egyházzeneének elismert Palestrina-stílus. A meghatározott és tilalmas hangközök, a dallamformálás adott figurái és megszabott korlátai, az összhangosítás pozitív és negatív szabályai mind olyan határozott és jellegzetes zenei stílust írnak körül, amelynek keretében tartozó művek, akár Palestrina, akár valamely követője írta őket, a legkisebb darabból felismerhetők és biztos eszközei a megkívánt célnak, az egyházi áhitat hangulatának. Az egyén jelentősége azonban, ha tért is ad a kollektívum és az idők gyönyörű alkotása, a stílus érvényesülésének: éppen a legnagyobbaknál, egy Palestrinánál, egy Vittoriánál sohasem vész el. Igazi európai művészet: a stílus szigorú kötöttsége és ezen belül az egyéniség ezernyi pompájának sziporkázó szabadsága.

Semmivel sem kevesebb ennél, mégis mennyire más világ a zsidó templom zenéje: keleti zene. Már maga a templom is egész más szellemet áraszt, mint a katolikus. Építkezése nem céloz transzcendens hatásokat: eszköze nem a hangulat, illetve az erre törő stílus, hanem az asszociatív logika. A templom minden részének szigorúan, hagyományok és előírások szerint

megkötött helye és nyilvánvaló rendeltetése van. Aki a katolikus templomba belép, akarva-akaratlan megragadottja lesz a hely hangulatának. A zsidó templom csak annak számára áhítatos hely, aki előre beavatott a vallás előírásaiban. A monstrancia mindenki számára arannyal sugáros: a tóráról előbb tudni kell, micsoda, hogy a pergamentekercs fölragyogjon az áhitat fényében. Ugyanígy a zene is. A katolikus zene stílusa mindenki számára, (legalább is minden európaián iskolázott fül számára) járható út a vallás mennyország felé: a zsidó zene csak annak igazán szép, aki ismeri; az áhitat igazi formáját abban kelti fel, aki együtt tudja énekelni a kántorral. A zsidó templomi zenének nincsen olyan kialakult stílusa, mint a katolikusnak. Stílárís és zenetörténeti szempontból legalább öt különböző időbeli, földrajzi és szellemtörténeti réteg konglomerátuma. Stílusa nincs, de dallamai vannak. Ezek a dallamok előírtak és kötelezők. Egy nyelv szavai, amelyen a hívők egymással és Istenükkel érintkeznek. Az imához hozzátartozik a kötött alapmelódia, amelynek minden változaton keresztül meg kell maradnia, miként a szónak a mondat minden formájában, hogy a megértést szolgálja. A zsidó dallamnak logikai, lélektani, a részeket egymáshoz kapcsoló, asszociatív és vezérmotívumszerű jelentősége van. Nagyon kevés az olyan dallam, amely egyetlen szöveghez van kötve, annál több az olyan, amely egy gondolatkörön, egy ünnepen, vagy egy templomi funkció ismétlődéseiben belül számos szöveggel kapcsolható. E vezető-dallamok, az ú. n. *nuszach*-ok vagy *steiger*-ek ismerete és alkalmaznitudása a kántori tudomány alap-

tétele. Minden keleti zene legigazibb formája az ilyen alapmelódia, mely a maga teljes egészében soha sehol nem jelenik meg «s inkább csak mint kimondatlan vezéreszme érvényesül. Személyes igénye nem lehet rá senkinek s maga a dallam sem ismer személyes igényt». (Szabolcsi B.) Az ilyen természetű dallam, vallásos ténykedésekhez kötve, valósággal elvont formula: kántoraink egyéni művészete éppen abban áll, hogy az elvontságoknak húst és vért adjon. Kötöttségük nem a stílussal, de a dallammal szemben áll fenn. Míg a katolikus egyházzene mesterei adott stíluson belül szabadon találhatják ki dallamaikat, addig a zsidó templom hivatott énekesei adott dallamot variálhatnak a stílus meglehetősen nagy szabadságával. A katolikus egyházzene nagy zeneszerzői vannak, a zsidó templomi éneknek nagy interpretátorai.

A gondolatkörök, amelyekben belül egy-egy vezérmelódia ismétlődései rendszereződhetnek, többfélék. Különkülön melódia-anyaggal rendelkezik az istentisztelet ima-része és a szent szövegek felolvasása. Az imarészen belül megvan a sajátos melódikája minden imatípusnak. Megvan a külön motívikája a hétköznapnak, a szombatnak, a három zarándok-ünnep mindegyikének egy-egy pregnáns dallam-szimbólum felel meg, az őszi bűnbánó ünnepeket saját jellegzetes dallamanyaguk különbözteti meg. Megvan a karakterisztikus dallamuk az istentisztelet egyes elkülönülő részeinek, így a pészachkor harmatért (*tal*) és szukkauszkor esőért (*gesem*) könyörgő ima-betétnek. Mindezen dallamokat a logikai-kalendáriumi elkülönítésen túl rejtélyes vonatkozások kapcsolják egymáshoz. A púrimi

megilla recitáló dallama csak árnyalatokban különbözik a tiso-beovi *echo* felolvasásától: az öröm mögött ott lappang a keserűség, az egyszeri megmenekülés vígaságán túl ott sötétlik az a tudat, hogy mindez csak egy fejezete annak a sorsnak, amely a szorongásnak és felszabadulásnak ezt a drámáját még számtalanszor fogja ismételni. A *tal* és *gesem* dallamát az őszi főünnep alkalmából halljuk viszont. (Különösen a *tal*-t, illetőleg *gesem*-et megelőző *kaddis*-ima utal élesen a jaumkipuri neila-imádság előtti *kaddisra*.) Ezt a vonatkozást egyes külsőségek is megerősítik: a *tal*- és *gesem*- imához fehérbe öltözik a templom, a kántor fehér talárban énekel és a tóra-szekrény is fehér függönyt kap. A nagyünnep áhítatát célzó előkészületek az imarész fokozott fontosságára, súlyosságára utalnak: a trónján ülő és ítélkező Mindenható, az őszi sors-ünnep Istené dönt itt az év mezőgazdasági sorsa felől. Esőért könyörögni annyi, mint életért könyörögni. A zsidó templom e dallamvonatkozásai, mint ezek a példák is bizonyítják, semmi esetre sem esetlegesek, véletlenek, gépiesek. Ugyanaz a mély szimbolika, a hagyományoknak ugyanaz a tudatos ellenőrzése, kialakításuknak ugyanaz a bölcs irányítása, a mögöttük lévő metafizikumnak ugyanaz a tapintatos kidomborítása jellemzi a zsidó templom zenéjét is, amiről másoldalt a Talmud nyújt oly gazdag tanúbizonyságot.

Ami magát az énekelt dallamanyagot illeti, az stílárisan távolról sem egységes, hanem, mint már említettük, több réteg konglomerátuma. Ezek a rétegek történelmileg, földrajzilag és szellemtörténetileg is elkülönülnek egymástól. A legrégebb réteg, ameddig a

zsidó templomi zenében visszaáshatunk, az előzásiai stílus. Jellemző erre a félhang-nélküli ötfokúság (*f g b c d*), sőt gyakran a csak az utolsó három hangra kiterjedő tritónia. Ilyen szerkezetű dallam-anyag a tóraolvasás motívumainak, az ú. n. *negináknak* a legnagyobb része. Az istentiszteletnek zenetörténeti szempontból feltétlenül legrégebbi része ez. Hogy szöveg szempontjából szintén a legrégebbi, ez kétségbe alig vonható. A *neginák* eredetének problémája különben a zsidó zenetörténet legkomplikáltabb kérdése. Maguk a szövegben található jelek alakjukban és rendeltetésükben feltűnő hasonlatosságot mutatnak a VI—VII. sz.-ban Európában használatos ú. n. *nyugati-neuma* rendszerrel, ahol a jelek tudvalevőleg a dallamvonalat megközelítőleg érzékeltetni, mintegy lerajzolni akarják és céljuk a memorizálás megkönnyítése, emlékeztető utalás a dallamra az azt már ismerő előtt. Ha a jelrendszer maga ilyen aránylag késői eredetű is, ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy a jelölt anyag is csak ezekből a századokból származik. Ez ellen és a dallam régebbi eredete mellett szól az anyag régiességének stíluskritikai érve, továbbá az a körülmény is, hogy a legkülönbözőbb helyeken élő zsidó közösségek a dalblamnak nagyjában ugyanazokat a formáit használják fel a tóraolvasás céljaira. Az összehasonlítás problémája itt sem egyszerű: az egyes *negináknak* sem neve, sem hangértéke nem azonos a különböző országokban élő zsidóságoknál. Komplikálja a dolgot az is, hogy az egyes zenei kultúrkörökben is az egyes *negináknak* több hangértéke van: mást jelent a tóra, mást a haftóra olvasása alkalmából, más dallam-jelleget ad a

tórai résznek a közönséges szombaton és mást az őszi nagyünnepen, mást jelent a megilla, mást az echó interpretálásában. A jel és a név egy kultúrkörön belül mindig ugyanaz, de a hozzátartozó dallam esetenként változik. Nem szolgál az összehasonlító kutatás könnyebbségére az sem, hogy a jel kevesebb, mint a név, s így a jelek más és más kapcsolatban más és más nevet nyernek. Az a jel, amely a *pastó* előtt *mappach*, a *munach* előtt *j'sziv*. A *r'via* előtti *rövid-munach* egészen más dallamot jelent, mint a dallamkezdő neginák valamelyikét megelőző *hosszú-munach*, és ismét mást, mint a két egymástól távoleső negina közét kitöltő, az utolsó dallamhang recitáló ismételtetésére utaló jellegtelen *munach*. Mindezek után nem csodálható, ha egy távoli kultúrkörben a *pózér* neginája (gyakran a neve) alatt egészen más dallamképletet találunk, mint ez nálunk szokásos, viszont valamelyik másik negina dallamában a mi *pózérunkéval* rokon dallamra akadunk. Talán nem elhamarkodott az a következtetés, hogy az egyenlő írásbeli fedezet mögött élő, aktuálisan különböző, stilárisan mégis félreérthetetlen megegyezéseket mutató éneklésmód régebbi, mint a később rája alkalmazottjelölés. Sőt az egyes stílusok szétválása is minden bizonnyal részben még a jelölés alkalmazása előtt történhetett, amit aztán a közös jelrendszer utólagos elfogadása már nem egyenlített ki. A tóraolvasás dallama különben stilárisan a legszebb, legtisztább előázsiái pentatonikához áll közel és a mai, elhadart, száraz, *Szabolcsi* Bence finom hasonlata szerint «fonnyadt levélként összezugorodott» előadásmódot kibontva, kitergetve, meg-

lassítva, a hallgatót csodálatba ejti nemes és titokzatos, távoli szépségével.

Az ősi előázsiái anyagnak a tóra-interpretáció neginái kívül alig van nyoma a zsidó anyagban, és ami kevés van, az is esetleg nem más, mint visszakölcsönzés az ókeresztény és középkori gregoriánumból, amely nagyrészt éppen ez előázsiái zsidó stílusból merített. A jaumkippurzáró (egyébként a szent napok alatt többször felbukkanó) *boruch sém k'vaud*-motívum lehet ilyen gregorián átvétel. A raus-hassónó esti nem pentatónikus, inkább mixolyd hangjellegű *borchu* nyilvánvaló visszakölcsönzés az *Iste confessor* kezdetű ismert ambrusi himnuszról.

Szemben a tóra-interpretáló dallamokkal az imadallamok, a szövegeknek is megfelelőleg, nyilvánvalóan lényegesen újabb keletűek. Ezeknek legrégibb kategóriája a diaszpóra-zsidóság kora-középkori éveire utaló, európai keleti-mediterrán jellegű anyag. Jellemző rá az a félhanglépéses pentatonika (*f g h c d*, szemben a valódi pentatonika *f g b c d* hangrendszerével), mely egyként alaprendszere a *kol-nidreh* híres dallamának, a szombati liturgián vezérmotívumszerűen végigvonuló *Adonáj moloch—Nismász* nuszáchnak és a keleteurópai, arab-perzsa eredetű stílusra jellemző *asz* hanggal kibővítve az ugyancsak szombaton szereplő *áhavó rabbó* nuszáchnak is. Ez a stílusréteg a mai templom ünnepi dalkincsének legszebb, legtisztább, liturgikus szempontból a legmegkülönböztetettebb része. Ide tartoznak az olyan kiemelkedően fontos és költői szempontból is nagyjelentőségű részek, mint a misztikus derúvel ragyogó *nismasz*, vagy a titokzatos *kedusa* transzcendens szeráf-párbeszéde.

Ugyanennek a mediterrán kultúrának későbbi századaiból, amikor a súlypont a Földközi-tenger keleti medencéjétől már nyugatra, Olasz-, Francia-, Spanyolország tájaira tolódott, származik ünnepi dallamaink egy másik jórésze. Ezekre az akkori európai zenekultúra javával való korrespondencia a jellemző. Hangrendszerük az akkor érvényes, ú. n. egyházi hangnemek alapján áll, dallamaik formásak, logikusan felépítettek, szerkesztési elvük átmenetet mutat a keleti motívikus recitáció és a modern európai, sorokon és mondatokon épülő dalformák között. Soraik még recitálnak, megnyúlnak, alkalmazkodnak a szöveg egyenetlenségeihez, de a részek végei már periódusszerűen lekerekülnek, az egyes mondatok logikus összefüggések alapján követik egymást. Ide tartozik a szombat ünnepélyes áhítatát, hivatalos-cerimóniális fontosságát aláhuzó *mógén-óvausz* nuszách, amely egyben a *kiddus*nak is dallama. Ide tartozik a szukkauszt hivatalos dallama, az ünnepi csokorral való szertartás előtti *b'róchó*-é, ez a körülményes, előkelő, hajlékony, szinte a szertartás karmozdulatait ábrázoló fríg-skálájú dallam. Ide tartozik sovuausz szímbolum-dallama, az *akdómusz millin* kezdetű, arameus szövegű, ünnepi betét mixolyd hangnemű, ünnepélyes-heroikus jellegű, szép melódiája. Ide tartozik általában a legtöbbje a kántoraink által *misszináj*-nak (a Szináj-hegyéről valónak, vagyis a kinyilatkoztatással egyidejűnek, hagyományos értékűnek) nevezett dallamoknak. Ha a zsidó templomi zene stílusát valamelyes erőszakkal mégis körül kellene írunk, ennek a stílusnak elemzését kellene alapul venni.

A középkori déleuropai-szefárd világ után a középkor

végén és az újkor elején Németországban találjuk a zsidóság szellemi súlypontját. Az északi-askenázi zsidóság megerősödésének megfelelőleg a zsidó dallamkincsben is felbukkannak a német eredetű dallamok. Modern karakterű, határozott dur-jellegű melódiák ezek, élesen körülírt formákkal, széles, könnyen énekelhető, derűs intonációval. A templomba nem igen jutnak be, annál elterjedtebbek a meghitt házi szertartások kereteiben. A dallamok eredeti formái (egy-egy zsidó dallam több német dalból összetett formájának több eredetije is) megtalálhatók a régi német népdalfeljegyzésekben. Ilyen dallamok a chanukka közismert *mócauz cur* kezdetű himnusza, avagy a *l'Dóvid bóruch* kezdetű népszerű szombatesti zsoltár. Ez a dallamstílus XVII—XVIII. sz.-beli barokkos, vagy gáláns és klasszicista, az egykorú német zenének állandó hatása alatt élő kántorprodukciókon keresztül egyenes úton visz a XIX. sz. orgonás-kórusos kántor-neológiájához.

A XVIII. sz. elején, a misztikus chasszideus mozgalommal egyidejűleg indul meg a keleteurópai zsidóság erőteljesebb térfoglalása a zsidóság szellemi életében. E zsidó népcsoport különös viszonya a környező népekhez, a környező kultúráknak saját kultúrájába való szerves beolvasztása, amely német-orosz-héber keverék nyelvével, a nagy önállóságra és irodalmi valóságra szert tett jiddissel szimbolizálható, megmutatkozik a dallamkincsben is. Keleteurópai zenei zsargonja a templomba csak jelentéktelen mértékben hatol be, az *f g h c d* pentatonikát bővíti ki egy *asz*-szal a már tárgyalt áhavó-rabbó nuszach cigányos melódikájával. Nagy szerepe van ellenben a szombati házi éneklésnél,

az ú. n. *zemir*ausznál, a zsidó vallásos zene e leginkább népdalszerű fajtájánál, amelynek, már csak zárt, strófás szövegei alapján is oly nagy hajlandósága van arra, hogy kölesönözzön a környező népek dalaiból. A péntek esti *sólaum áléchem* zemiró egy bájos dallama a *Szép Minka* ismert kisorosz félnépi balladájának variánsa. Arno Nadel zemiró-gyűjteményének egyik dallama pedig jellegzetes oroszországi tatár pentatonika (14. l.). Feltűnő továbbá, hogy a zemiró-k egy része mennyire táncdal-jellegű. Ez valószínűleg a chasszideus táncoló-ima szokásával magyarázható. Hogy pedig ennek a táncnak ritmusa legtöbbször a rutén *kolomejka*-tánc ritmusával azonos, hogy sok zemiró-dallam szláv *kolomejka*-dallamok egyszerű átvétele, azt a földrajzi és szellemtörténeti helyzet magyarázza. (Ebből következik viszont, hogy a nyugatabbra élő zsidóság, ahol a zemiró-éneklés keleti dallamai elterjedtek, a *kolomejka*-zenét «zsidós»-nak érzi.) Ugyanehhez a stílushoz állnak közel a jiddis-szövegű világi dalok és a keleteurópai (illetőleg amerikai) színpadokon még ma is gyakori zsidó-kuplék. Ez az a közismert «zsidós» stílus, amely úgy viszonylik az előbbi pontok alatt ismertetett valódi zsidó stílusokhoz, mint a Bartók-Kodály-féle magyar népzenehez a cigánynóta «magyaros» stílusa. Ez az a dallamvilág, amelyet a legigazibb, legmegkönnyeztetőbb, leginkább a szíve közeléből fakadt zsidó zenének érez az a műkedvelő, akinek e téren való járatossága a «*Hat e Jid e Wabele*» kezdetű, állítólagos népi termék ismeretéig terjed...

Így ível a zsidó zene útja a Tórától a kupléig. Az

egymásra épült rétegek folytonossága egyben az érték folytonosságát is ábrázolja. A zsidó zenetörténet egyszersmind funkció-történet is. Minél régebbi egy stílus, annál több ideje volt, hogy beivódjék a vallás transzcendens eszközei közé, hogy felszívja magába az áhitat levegőjét. Így válik a zsidó zene története egyben szimbolumává a zsidó vallásos élet hierarchiájának, amelynek közepén az örök Szentség földi záloga áll: a Tanítás.

KESZI IMRE.

TIZENKÉT LÉPÉS HOSSZÚ BOLT.

Bánat festette falait,
Fölötte száz végzet dobolt ...
Polcán: füge és paprika:
Szeged, Olaszhon, Afrika ...
Tizenkét lépés hosszú bolt.

Számomra négy fal: bús bilines,
Itt mérek sót és paprikát.
Ha selymet simít két kezem,
A párizsi lányt ölelem:
Párizst ... Olaszhont ... Afrikát.

A bolt előtt pocséta, sár,
Mint égi tükörkép: komor ...
Szélsujtott lombosor tánca lejt,
Mi lesz, ha sorsom ittfelejt,
Lelkem e sárral összeforr?

Két holtat rejt a temetőm :
 Itt porlad anyám, kis hugom.
 Tizenkét lépés hosszú bolt,
 Hol anyám bölcsődalt dudolt
 Jaj, most itthagyni nem tudom!

Jószívvel-átkozott apám
 Itt fázza le az életet ...
 Neki mindene ez a bolt,
 Aki od'adta, ami volt ;
 S adni a nincsből : nem lehet!

Hiába mégis, menni kell
 S nem nézni vissza ; hogy mi volt ...
 Úgyis a lelked hordozom
 Könnyesős, árva sorsomon,
 Tizenkét lépés hosszú bolt.

HITEM.

Erő vagyok ; tenger ereje,
 mely parti szirtek csúcsát töri le,
 mely magában hord ezer életet
 és nyugalmaiban ott virraszt a tett.
 Szavaimban folyók hangja zúg.
 Mélységemben : városok, faluk,
 holt korallok, kihült csillagok,
 esermelycsöppek s zord vihar-dalok ...
 Álmodásom : rezgések raja.
 Áramlásom : Isten sóhaja,
 mely örök Jóság s partokat hevít ...
 Erő vagyok, — mert erőm a hit.

AZ ELMULT ÉV TÖRTÉNETE.

5698.

A Peel-bizottság jelentésétől az eviani határozatokig.

Fájdalmas feladat korunk zsidó krónikásának lenni. Az elmúlt évben történekekről kell beszámolnunk. Erec Izráel földjéről szomorú híreket hallunk, még áll ott a harc, gyilkol a terror. Közép- és Kelet-Európa országaiból pedig olyan események leírását vesszük, melyek a zsidóság üldözésekben gazdag multjának lajstromában a XVI. században keletkezett Émek Habácha, a Siralomvölgy-nevet viselő krónikába illeszthetők bele.

Ha vizsgáljuk, mi történt a forrongó Palesztína megbékítésére és a nemzeti forradalom üldözöttjeinek megmentésére: kétségtelenül az angol kormánynak a Peel-bizottság munkálatain alapuló döntése az egyik, és az eviani értekezlet határozata a másik lépés. A zsidóság jövőjére is fontos e két elhatározás közé esnek az ez évi beszámoló eseményei.

1937. július 8-án Londonban és Jeruzsálemben egy időben közzétették a Peel-bizottság jelentését és a brit kormány nyilatkozatát, amellyel magáévá teszi a királyi bizottság javaslatait. Ismeretessé vált a súlyos döntés. A Palesztína-mandátumot nem lehet végrehajtani. Nagybritannia nem valósíthatja meg a San Remóban 1920-ban vállalt megbízatását, hogy meg-

teremti Palesztínában a zsidó nemzeti otthon politikai, közigazgatási és gazdasági feltételeit, az önkormányzati intézményeket az ország összes lakóinak polgári és vallási jogainak biztosítása mellett. Az arab nacionalizmus megerősödése akadályozza a mandátumban vállalt feladat teljesítését. Szükségesnek tartja Palesztína felosztását az arabok és a zsidók közt. «A felosztás az egyetlen módja a baj gyökeres orvoslásának ; csak sebészeti beavatkozás hozhat gyógyulást». «Half a loaf is better than no bread.» A félkenyér még mindig jobb, mint a semmi. E közmondással vezeti be a bizottság a vizsgálataiból levont eredmények összefoglalását. Jól tudták, hogy a szembenálló feleket a felosztás terve nem fogja kielégíteni. Valóban, a zsidóság képviselőjében már a közzététel másnapján a Jewish Agency tiltakozott Londonban a felosztás és azon megállapítás ellen, hogy a mandátumot nem lehet végrehajtani. A Legfelsőbb Arab Bizottság pedig sietett a palesztínai főbiztosnál bejelenteni határozott visszautasítását a felosztással szemben. A világ zsidósága tiltakozott A Nemzeti Otthon megcsönkítése ellen, az arab államok az egységes Palesztínát a mohamedán arab világhoz tartozónak hirdették.

Lord Peel, a bizottság elnöke, rádiószózatában a munkálatok összefoglalását tartalmazó Kék Könyv tanulmányozását kívánja. Tartós megoldás lehetőségeit keresték. Meghallgatták az arabok és a zsidók panaszait. Becsületesen sine ira et studio döntöttek. »A mostani rendszer katasztrófával fog végződni». A Kék Könyv a felosztást kompromisszumnak vallja. Mindkét félnek engednie kell követeléseiből. A fel-

osztás előnyei túlnyomók hátrányaival szemben. A zsidók részére biztosítja a nemzeti otthont, igaz szűkebb határok között. De nem kell félniök attól, hogy arab uralom alá jutnak. A nemzeti otthont teljes mértékben a magukénak vallhatják majd és zsidó állammá fejleszthetik. Annyi zsidót fogadhatnak be, amennyit földjük fel tud venni. Nem élük majd ott a kisebbség életét. Nemzeti államot építhetnek fel. A határvonalat úgy szabták meg, hogy azok a területek, ahol zsidók laknak és földet szereztek, a zsidó állam területére juszanak. Az új államhoz tartoznak a tengerparti síkság Al Magdaltól a Karmelig, a haifa-akkói öböltől a Jordánig huzódó terület, Jezreel síksága és a Galil földje. Itt megfelelő területet talál majd a gyarapodó lakosság és a megnövekvő bevándorlás. Az ajánlott felosztás gyakorlatilag megoldható és igazságos. A pontos elhatárolás külön bizottság munkája legyen. A komoly meggondolás és a Kék Könyv adatai, okfejtései, — az angol gyarmatügyi miniszter «irodalmi remekmű»-nek nevezte — mintha változást hoztak volna a zsidóság egy részének közhangulatába. Most már vannak, akik a felosztás útján létesülő Zsidóországban az ősi álmot megvalósulását látják, régi vágyak beteljesülését. 19 század után új zsidó államiság kezdetét köszöntik. Alkalom nyílik, hogy a zsidóság megmutassa államalkotó képességét. A legjelentősebb pillanat Juda népének történetében a második templom pusztulása óta. A lelkesedést csak az lohasztotta, hogy nagyon szűkre méretezett területre szorítkozik az új állam. Terjeszkedése lehetetlenné válik. A bevándorlási lehetőségek nem nagyok, azért a felosztást az ajánlott for-

mában nem fogadják el. E felosztás szerint Palesztínának 26,000 km² földjéből csak 5.500 km² jutna a zsidó állam területére (Jász-Nagykún-Szolnok megye 5,259 km²). A terv főbb hibái még: Jeruzsálem kívül esik a Zsidóállam területén. A legfontosabb iparvállalatok, a Potash-művek és a Ruthenberg-erőmű, arab területen maradnának. Tel Aviv kivételével a többi zsidó területre eső városban (Haifa, Akko, Safed, Tiberias) korlátozva van a zsidó befolyás, mert ezek a mandatárius hatalom igazgatása alá jutnak legalább egy időre. A Jeruzsálem és Jaffa között húzódó korridor pedig állandóan nemzetközi terület maradna. Így tulajdonképpen három részre szakítják az országot. De a zsidóság nagy tömegei, különösen Palesztínában és az Unióban, továbbra is visszautasítják a felosztás tervét. Hivatkoznak arra, hogy a Balfour-deklaráció 100,000 km² területen otthont ígért, Palesztína földjéhez számította Transzjordániát is. A mandátum már csak 26,000 km² területet hagyott meg. A felosztás életképtelen törpeállamot teremt. Ez nem tudja befogadni a többmilliós tömeget, mely kivándorlásra szorul Európa országaiban.

Az angol kormány még július havában parlament elé vitte a felosztási tervet. Az alsóház Churchill kiegészítő javaslatával elfogadta: a végleges tervet hozzák ismét a parlament elé. Ormsby-Gore gyarmatügyi miniszter augusztus hónapban a népszövetség mandátum-bizottsága elé terjesztette a javaslatot. A bizottság tanácsa úgy hangzott: tanulóévek szükségesek a két új állam, az arab és a zsidó, számára Palesztína földjén. Ajánlja azért az ideiglenes kantoni-

zálást a két területnek, belső uralmában autonómiával, míg a had-, kül- és vámügyek a mandatárius állam felügyelete alatt legyenek. Másik megoldás volna külön mandátumot adni a két állam részére, amíg önmagukat kormányozhatják. A mandátum-bizottsággal egyidőben ülésezett Zürichben a XX. cionista kongresszus, majd a Jewish Agency for Palestine tanácsa. Heves összejutások és viták voltak mindkét gyűlésen. A szervezetek kettészakadásának veszedelme fenyegetett. Weizmann a 40 éves pusztai vándorlásra emlékeztetett, a 40 éves cionista mozgalom is eljutott most a zsidó állam létesítésének lehetőségéhez. Ne utasítsák vissza az ajánlatot. Igaz, ebben a formában nem fogadható el. Figyelmeztetett, hogy Palesztína különben sem tudja a nagy zsidó tömegnyomort egészében megszüntetni, csak hozzájárulhat orvoslásához. A kongresszus kétharmad többsége (300 : 158) megadta a felhatalmazást a cionista vezetőségnek: tárgyalhat a brit kormánnyal, ismerje meg részletes terveit a zsidó állam felállításáról. Ha végleges terv adódnék, ez újabb kongresszus döntésére bízassék. A kongresszus határozata hangsúlyozta a zsidó nép történelmi kapcsolatát Erec Izraellel és elévülhetetlen jogait őseinek egész földjére. Visszautasítja a királyi bizottság megállapítását, hogy a mandátum nem hajtható végre. Ők továbbra is a Balfour-deklaráció és a mandátum alapján állanak. Készséggel hajlandók tárgyalni Palesztína arab lakosságával kölcsönös megértés alapján. A Jewish Agency tanácsa elfogadta a kongresszus határozatát s kiegészítette azzal, hogy kísérelje meg a vezetőség a kerekasztal-tárgyalásokat az arab néppel

a Balfour-deklaráció és mandátum alapján s használja fel erre a brit kormány közbenjárását.

Szeptemberben a Népszövetség tanácsa tárgyalta a palesztinai mandátum ügyét. Elfogadta a mandátumbizottság jelentését és felszólította Nagybritanniát: folytassa az ország felosztásának előkészítő munkálatait. Újabb bizottság menjen Palesztínába, tárgyaljon az arab és a zsidó vezetőséggel, foglalkozzék a két terület elhatárolásával és a felosztással kapcsolatos pénzügyi kérdésekkel. A végleges döntés a mandátum ügyében a Népszövetséget illeti majd. De az új bizottság kiküldetése hónapokig késett.

A bizottság kiküldése halasztást szenvedett, mert *Palesztínában* szeptember végén, miután a Népszövetség is hozzájárult a felosztás tervéhez, újra erősebben felángolt az arab terror. 1936. április hónapja óta nem szüntek meg az arabok fegyveres támadásai, csak időnként gyengültek, hogy aztán újult erővel és egyre véresebben ismét kitörjenek. A terror nemcsak zsidó áldozatokat követel, a támadás már az angol rendőrség, katonák és állami tisztviselők ellen is irányult. Nazarethben szeptember 26-án, vasárnapon, templomból jövet lelőtték L. Y. Andrewst, Galilea területének derék biztosát. Ő volt az első magasabb rangú angol tisztviselő, aki merénylet áldozata lett. Most a palesztinai kormány erélyesebb rendszabályokhoz nyúl. Felosztatja az arab nemzeti mozgalom vezetőségét, a Legfelsőbb Arab Tanácsot. Az ellenállási mozgalom lelkét, a muftit, elmozdítja állásából, a Legfelsőbb Mohamedán Tanács és a Vákf, a vallási alapítványok elnökségéből. Az arab nemzeti mozgalom irányítóit,

köztük Jeruzsálem polgármesterét, dr. Khaldit, le-
tartóztatják s a Seychelles-szigetekre internálják.
De a mozgalom legfőbb vezetőinek, a muftinak is,
sikerül az országból megszökniök és azóta a szomszéd
Szíriából, Libanonból, szítják az ellenállást. A terror
tovább pusztít. November 9-én Kirjáth Ánávim mel-
lett hat chaluc megöletése katonai bíróságok felállí-
tására vezet. Halálbüntetéssel sújthatják a rom-
bolót, sőt azt is, akinél fegyvert vagy bombát találnak.
A katonai bíróság ítélete ellen csak az ország katonai
főparancsnokságához van fellebbezés, az erősíti meg.
A katonai bíróságok november 18-án megkezdték mű-
ködésüket Jeruzsálemben és Haifában. November
27-én az akkói börtönben felakasztják a katonai bíró-
ság első elítéltjét, egy öreg sejket. E kivégzés csak nö-
veli az izgalmat az országban és megmozgatja az egész
arab világot. Tüntetnek Bagdadban, Damaskusban,
Kairóban. A terror tovább szedi áldozatait. A támadá-
sok a városokban, a zsidó telepek, az országutakon
békésen haladók ellen folytatódnak. A Jeruzsálem felé
vezető úton, Hebron közelében, agyonlőtték a kiváló
angol archaeologust, J. L. Starkeyt. Kutatásai során
ő találta meg a régi Lachis vár egyik tornyának romjai
között az első, hosszabb cseréptáblákra írt héber szö-
veget: egy 90 soros levelezést, amely a Kr. e. VI. szá-
zad elejéről, tehát az önálló Juda királyságának vég-
napjaiból, Jeremiás próféta korából való.

Amikor az angol kormány belátja, hogy hiába várja
az ország lecsendesülését, kiadja a Palesztínára vonat-
kozó Fehér Könyvet. A főkormányzóhoz intézett levél-
ben közli, hogy a Peel-terv nem végleges. Különösen

nincs szándékában Angliának az arabokat erőszakosan áttelepíteni a zsidóknak szánt területekről. A kiküldendő új technikai bizottság a felosztási tervnek összes részleteit újra át fogja vizsgálni. Megnyugtatóan szánta a kormány e közlést. Célját nem érte el. Tavasszal újabb 3000-nyi angol csapatot kellett Palesztínába küldeni a terrorbandák elleni küzdelemre. Az ország kormányzásában személyi változásokat eszközöltek. Sir A. Wauchope főkormányzó helyébe Sir H. Mac Michael lépett, és Wavell katonai főparancsnokot R. H. Haining tábornok váltotta fel. Az erélyes kéz politikájának kezdetét jelentette ez. Katonai törvényszékek halálos ítéletei most már gyakoriak. A Szíriából és Transzjordániából benyomuló bandákkal kíméletlen harcokat vívnak. Harcikocsik és repülőgépek vesznek részt a támadásban és üldözésben. A Jenin, Nablus és Tulkerem közti háromszög, Samaria földje és Galilea hegyei a küzdelem színhelyei. Egyre nagyobb számú elesetről szólnak a jelentések. Növekszik a belső terror az államhatalommal békét óhajtó jómódú arabokkal szemben. Mégis legtöbbet a jisuv szenved. Az állandó támadások nyugtalanítják és veszélyeztetik a zsidó lakosság életét. Fegyvertelenül van kitéve az arab támadásoknak. A vegyes lakosságú városokban, Jeruzsálemben, Haifában, Tibériásban és Safedben, napirenden vannak az orvtámadások és bombavetések. A zsidó kolóniáknak mindig tartaniuk kell támadástól, földjeik, ültetvényeik elpusztítása fenyegeti őket. Most már egyre több zsidó segédrendőr teljesít itt veszedelmes őrszolgálatot. Többször adták már a hősiesség példáját, különösen dícsérték Tirath Cevi .

kitartó ellenállását a több órán át tartó támadással szemben.

Eddig a zsidóság csak védelemre szorítkozott. Állták, tűrték, szenvedték — bár gyakran nehezen — a megisméltődő támadásokat. Nap-nap után véres merényletek híre fokozza az izgalmat. Hetenkint, úgy tudják, már 12—14 áldozata van a terrornak, nagyobb számú sebesüléseket nem is számítva. Mégis követik az önfegyelemre, a havlagára intő parancsokat és figyelmeztetéseket. A több mint két évig tartó terrorban leli magyarázatát, hogy a jisuv ifjúsága körében kezd terjedni a revizionistáktól hirdetett felfogás az anti-terror alkalmazásáról. A megtorlás eszközeivel kell küzdeni az arab terror ellen. E tanítás indította a fiatal Slomo Ben Józsefet és két társát, hogy arab autóbusz utasaira fegyvert fogjanak. A támadásnál nem sérült meg senki. De bírái előtt is nyíltan vallotta Ben József ama meggyőződését, hogy az önfegyelem nem vezet célra, megtorlással kell élni az arab terrorral szemben. A haifai katonai bíróság halálos ítélete, majd ennek főparancsnoki megerősítése után megmozdult az egész jisuv, kegyelemkérvények özönével árasztották el a palesztínai és londoni hatóságokat. Könyörgő istentiszteletek és tüntetések voltak az elítélt érdekében. De mindhiába! Az ítéletet végrehajtották. Ha nem is fogadjuk el, hogy Ben József «az új zsidó nemzeti állam első áldozata», de kétségtelenül a jisuv ifjúságának hőségévé emelkedett, Tel-Chaj legendás védője, a félkarú Trumpeldor mellett. A Vaad Leumi, a nemzeti tanács, a Jewish Agency a rabbiság felhívásaiban intette a jisuvot, hogy gyászoljanak szívükben,

de ne zavarják a rendet és nyugalmat. Mégis sajnálatos véres megtorló merényletek történtek Jeruzsálemben és Haifában, a zsidó erkölcsnek és szellemiségnek nem megfelelő cselekedetek. Kivételes intézkedések, a hadiállapot, sőt ostromállapot kihirdetése válik már szükségessé, hogy elfojtsák a véres belső harcot. Haifa kikötőjében hadihajókat rendeltek, Egyiptomból sietve két zászlóalj érkezett, Angliában pedig már egy harmadik dandár kiküldését készítik elő. Galilea határán gyors munkában készül a 85 km. hosszú drótsövényakadály, a Tegart-Wall, mellette rendőrállomások épülnek erődszerűen. A Jordán gázlóit különleges akadályokkal teszik használhatatlannak. Távol kell tartani újabb arab bandák benyomulását. Még messze az idő, melyről mondhatjuk majd: «És laktok bizton országokban».

Az ország gazdasági fejlődését az elmúlt esztendőben nagyban akadályozták a bizonytalan politikai viszonyok és a bevándorlás korlátozása. Nagyobb beruházások elmaradtak, az egyéni kezdeményezés és vállalkozási kedv, amely még nem régen gazdasági világcsofodává tette e kis földet, megszűnt, a rohamos fejlődés a múlté lett. A bevándorló tőkésék száma csökkent. Eltérve a mandátum követelményétől és az 1931. évből való Mac Donald-levélben foglalt ígéretről, nem a gazdasági felvevőség szerint szabták meg a bevándorlók számát, hanem politikai tekintetből maximumálták. 1937 augusztusától számítva 8 hónapra csak 8000 certifikátot adtak. 1938 április havától kezdve 6 hónapra 2000 tőkésnek és 1000 munkásnak engedélyezték a bevándorlást. De lehetővé tették a hozzátar-

tozóknak a feleségek, gyermekek és részben a szülők kiutazását. Korlátozás nélkül megengedik az ifjúsági áliját és tanulók beutazását, akik felvett növendékei valamely palesztínai tanintézetnek és kétévi eltartásukról gondoskodás történt. Ez intézkedések 10,000 személy kivándorlását teszik lehetővé.

Tel Aviv fejlődése meglassult. Népe ssége nem gyarapodott, sőt némi fogyás mutatkozik. Az építkezés csökkent, csak a Jarkonon túl épül új városrész. Köz munkákat kellett megindítani a munkanélküliség enyhítésére. A kikötő építkezései tovább folynak, forgalma emelkedik. Egy millió láda citrus-gyümölcsöt szállítottak el innen. 1938 március havában naponta átlag 919 tonna áru forgalmat bonyolítottak le. Ezer embernek ad kenyeret a kikötő. Wauchope főbiztos távozása előtt még megnyitotta a kikötőt a személyforgalomnak is. Ünnepi megnyitó beszédében hitet tett a mellett, hogy bízik Palesztína és Tel Aviv jövőjében. Büszkén a Saar Cion nevet adták a kikötő főkapujának és az abba torkoló útvonalnak. Az ünnepélyt megtartották, de a Har Cion hajó a vihar miatt nem tudott kikötni. Csak április havától kezdve indulhatott meg a rendszeres személyforgalom. Először csak az ország lakosok és turisták használhatták, de most már bevándorlók partraszállását is engedélyezték. A Palesztínát érintő hajójáratok beleillesztették Tel Avivot menetrendjükbe. Május és június hónapban 1500 személy szállt itt partra. Jeruzsálem igazgatását 1937 augusztusa óta Daniel Auster dr., az eddigi zsidó alpolgármester, vezeti. Az új külvárosok száma gyarapodik. Középületek épülnek, fővárosi jellege kialakul.

Ha az óváros meg is marad a mandátum területén, a zsidó külvárosok és a Skopus hegyén fejlődő egyetemi városrésznek elcsatolása fájdalmasan érintené a zsidóságot. Haifa zsidó többségű város lett. Kikötőjének forgalma növekedőben van. Itt épült a tengertől elhódított területen Palesztína legmodernebb útvonala, a Kingsway, hatalmas üzleti házaival. Sajnálatos, hogy a békés együttélés az arab és a zsidó lakosság között, mely ebben a városban eddig megvolt, az utóbbi időben nagyon megromlott. A Közeli-Kelet ipari központja van itt alakulóban, az épülő nagy pertoleumfinomítóval kapcsolatos gyárak a kémiai ipar fejlődését mozdítják majd elő.

A mezőgazdasági telepek könnyebben viselik a gazdasági válságot, gyarapodnak és gyors egymásutánban újabb telepek létesülnek Haifa körül, Beisan környékén, a Jordán völgyében. Galileában is új kiindulópontjai keletkeznek a föld meghódításának. Fel Galilba, Hagalila, jelszavá lett. Galilea munkával való meghódítása különös jelentőséget nyert, mert a felosztási terv a már eddig is zsidóktól lakott területhez hozzáfűzi Palesztína ez északi hegyvidékét. A zsidó államhoz való csatolását történelmi okokkal magyarázza. «Ez volt az a föld, amelyen a zsidóság napjainkig megszakítás nélkül lakott. Szent városaik — Safed, Tiberias — vannak itt». Elszántságra mutat az a bátorság, amellyel a legveszélyesebb helyeket megszállják új telepek létesítésére. Chanita alapítása az ország észak-nyugati határán, a tengerbe kiugró Ras el Nakura hegyfok közelében, az új honfoglalás történetének dicső fejezete. Az első naptól kezdve ellenséges támadások célpontja,

de áldozatok árán tartják a chalucok ezt az őrhelyet, kitartásuk újabb galileai telepek létesítését teszi lehetővé. A 30—40 ezer családot felölelő települési munka kezdetét óhajtják önfeláldozóan szolgálni. Követte Chanita alapítását Save Cion felépítése, amelyben egy württembergi község, Rexingen, egész zsidó lakossága telepedett le együttesen. 222 zsidó telepet számlálnak most az országban. Palesztína 430 ezer lelket számláló zsidó lakosságának egy ötöde foglalkozik mezőgazdasággal. Jeremiás prófétáról olvassuk, hogy földet vásárolt a babilóniai szorongatás napjaiban, hogy ezzel is mutassa jövőbe vetett bizodalját. 36 ezer dunám földet vásárolt 1937-ben a Palestine Development Comp. a Keren Kajemeth és magánosok részére. A vegyes mezőgazdasági termelés kívánatosabb volna, de még mindig növekedik a narancsültetvények területe. 11·3 millió láda citrus jutott kivitelre az 1937/38-as termelési évben. A közlekedés biztonságát szolgálja az új autóút Tel Aviv és Haifa között, amely elkerüli a gyakori arab támadásoktól veszélyeztetett vidéket. Derech Hátápuchim, a «narancsok útja» nevet adták a Sáron síkságának ültetvényes területein áthaladó útnak. A zsidó hajózási vállalatok veszteségről számolhatnak be. A Tel Aviv hajót kénytelenek voltak eladni, japánok vették meg. Har Carmel elégett Konstanca kikötőjében. Tel Avivban azonban már hajózási iskola nyílt meg. A Palestine Airways Ltd. Lydda-Haifa és Beirut repülőjáratokkal próbálkozik. A gazdasági életet egészében megrendítette a belső harc és a bizonytalan jövő, de még állja a hosszúra nyuló válságot. 1937-ben újabb 6 millió fontot fek-

tettek be a különböző vállalkozásokba. Az ország kereskedelmi mérlege visszaesést mutat. Az évenkénti kincstári fölöslegekből fölhalmozott nagy tartalék rohamosan csökken, 6.200,000 fontról 2.300,000-re olvadt le. Fölemésztik a megnövekedett katonai kiadások.

A Nemzeti Otthon területe a felosztás előtt áll, a bevándorlás megcsappan, a jisiv gazdasági élete küzdelmes, de szellemi élete tovább fejlődik. A királyi bizottság jelentése is elismeri: «E kis közösség kultúrtevékenysége oly mértékű, hogy ennek párját a világon nem találjuk». Megteremtette és továbbfejleszti kultúrájának eszközét, az újhéber nyelvet. Az emberiség nagy gondolkodóinak és költőinek műveit már nagyrészt lefordították héber nyelvre és kiváló eredeti költői alkotásokkal dicsekedhetik. A mindennapi élet legkülönbözőbb viszonyai közt szükséges szavak jegyzékét a Vaad Halasón kiadványai adják a közönségnek. Erec Izrael sok ezer szülöttje, a sabrek hada, mint anyanyelvét beszéli a hébert. 68,000 tanuló a különböző iskolákban héberül sajátítja el az összes ismereteket. Az újonnan bevándoroltak tanfolyamokon tanulják az ivrithet. A héber kultúra terjedésének akadályát látják minden Erecben megjelenő jiddis és németnyelvű kiadványban és újságban. Az arabokkal való megértést kívánja szolgálni M. Assafnak arab nyelven megjelenő hetilapja, a Hakikat el Amr. Barmicvá-évét ünnepelte a jeruzsálemi egyetem. Hallgatóinak száma 779 volt. E tanévben kezdte ott előadásait Martin Buber, akinek szellemisége a zsidó ifjúságra már eddig is hatással volt. A zsidó humanizmus gondolatának híve, az egyetem elnöke, dr. Magnes, fel-

vetette a Héber Tudományos Akadémia gondolatát; az eszmét támogatja Hugo Bergmann, az egyetem filozófiatanára. Vallási és erkölcsi megújulás útjait keresik a zsidó ifjúság számára a Szentföldön.

A nemzeti otthon kultúrájának feltűnő vonása a zene iránt való rajongása. Ez év tavaszán Toscanini újra Palesztinában járt, hangversenyeit sok ezren élvezték. Jeruzsálemben márciusban megindult a zsidó zene világközpontjának megszervezése. Ez ügyet szolgálja majd a Musaica Ebraica folyóirat. A zsidó zene világtkongresszusát tervezik. A színművészet fejlődését mutatja a Habima európai vendégszereplése, az Ohel társulata pedig most indul Amerikába. A filmrendezés anyagi eszközök hiánya miatt nem tud nagyobb haladást elérni. A Jeruzsálemben megnyílt Rockefeller Múzeum az archaeologiai kutatások leleteit mutatja nagy bőségben és tudományos elrendezésben. A Zsidó Nemzeti Könyvtár S. Schocken bőkezűségéből a leggazdagabb héber incunabulum-gyűjtemény birtokosa lett. Tel Aviv múzeuma az elhunyt Dizengoff polgármester házában a palesztínai új művészet alkotásait mutatja be. Az egész Közeli-Kelet technikai haladását szolgálja a haifai héber technikum. 25 éves most az intézet. 1912-ben keletkezett, de A. Baerwald építész gyönyörű alkotása ott a Karmel lejtőin máris szűknek bizonyul. Az 1937/38. tanévben 499 növendék látogatta. E sokoldalú kulturális fejlődést nem akasztja meg a készülő politikai átalakulás. Erec Izrael mindinkább nevelőiskolája lesz a zsidó ifjúságnak és szellemi központja az egész galutnak.

Az angol kormány, miután hiába várta a teljes

nyugalom helyreállítását a Szentföldön, kinevezte az új palesztíni bizottság tagjait. Március közepén kezdte meg a négy tagból és egy titkárból álló bizottság munkáját Londonban Sir John Woodhead elnöklete alatt. Április végén érkezett Palesztínába s azóta itt folytatja vizsgálatait. 14 napos körút után megkezdték a kihallgatásokat, ezek legtöbbször zárt ajtók mögött folynak. Megjelentek már a bizottság előtt a palesztíni kormányzat legfőbb emberei, a cionista vezetők, a rabbiság tagjai, az iparvállalatok igazgatói, pénzügyi és gazdasági szakértők, különböző pártok képviselői. A felosztási terv zsidó ellenzőit is meghallgatták. Az arabok kezdettől fogva bojkottálják a bizottságot, tüntetnek ellene. A bizottság csöndben folytatja munkáját, míg az egész országot a terror tartja állandóan izgalomban. Július havában befejezi feladatát és visszatér Angliába, de még hosszú hónapokig eltart, míg az angol kormány meghozza majd a döntést és megszerzi a Népszövetség jóváhagyását.

A terror, a véres belső harc pedig tovább dül egyre féktelenebbül. Így Erec Izrael nem tudja befogadni a bevándorlásra türelmetlenül várók tömegét.

Ósi földjére kér bebocsátást Közép- és Kelet-Európa száműzetésbe hajtott és kivándorlásra kényszerített zsidóságának számottevő része, mert a zsidók eltávolításában, kivándorlásában látják ez országok a zsidókérdés megoldásának egyedüli útját.

Németországban jelszóvá lett a négyéves terv legfőbb végrehajtójának parancsa: «Juden müssen raus!» A zsidók teljes jogfosztását a nürnbergi törvények alapján nyomon követi most a gazdasági élet meg-

tisztítása, zsidómentessé tétele. A zsidó vagyon elkobzásának egész rendszerét építi ki a Harmadik Birodalom. Az elszegényedett zsidóságot készíti az ország elhagyására. «Raus!» A bojkott nem bizonyult elég hathatós eszköznek a zsidók gazdasági tevékenységének letörésére. Az üzletek és vállalatok átadását, árjásítását kell most gyors ütemben elvégezni. Világhírnek örvendő régi cégek szűnnek meg. Alapos munkát végeznek rendeleti úton. A tőzsdékről, az országok központi piacairól teljesen kizárják őket, de még az ügynökösködést és házalást is eltiltják. A textilipart 1939 ápr. 1-ig zsidómentessé kívánják tenni. Minden társas cég, minden részvénytársaság, amelynek akár csak egy zsidó van a vezetőségében, nem tekinthető árja vállalatnak. A konfekciós ipar az árúnak árja eredetét megjelöli. Minden eszköz felhasználható, hogy a vállalatok átadását siettessék. Az államgazdaság erre sok módot nyújt. Behozatali engedélyt zsidó nem kap, nyersanyaghoz nem jut. Új ipart nem kezdhet, arra engedélyt nem kap. Rendeleti úton egyre újabb foglalkozási ágakat teljesen elzárnak előle.

Eddig is már csak vagyonuk maradékát vihették magukkal a kivándorlók. A Reichsfluchtsteuer címén 25 %-át kellett fizetni, de a többit is zárolt márkával Németországban kellett hagyni. A Sperrmark, értékcsökkenése következtében, külföldön csak alacsony árfolyamon volt értékesíthető. Az 1938 április 26-án megjelent rendelet minden 5000 márkánál nagyobb vagyont, amely zsidó tulajdonában van, a birodalmon belül és külföldön, bejelentésre kötelezett. Kiterjedt ez még ingóságokra, ékszerekre és járadékokra is,

minden néven nevezhető jövedelemre. E rendelet szerint a négyéves terv végrehajtásának megbízottja rendelkezik e vagyonok felett s a német gazdasági élet szükségleteihez képest igénybe veheti. Mikép történik majd lefoglalásuk és felhasználásuk, erről eddig intézkedés nem szól.

A társadalmi érintkezés teljes megszakítását kívánják, követelik. Alsóbbfokú iskolákban, ahol még túrni kell a zsidó tanulókat, nem szabad kis társaiknak velük játszaniok és barátkozniok. Zsidó tanuló jutalmat nem kaphat, erről külön intézkedés szól. A hivatalnokok a legszükségesebb érintkezésre szorítkozzanak velük. Albérletbe ne lakjanak náluk, lehetőleg mint főbérlok sem. A birodalmi belügyminiszter utasítást adott arra nézve, hogy külföldi zsidók milyen módon használhatják a fürdőket és gyógyhelyeket. Az intézkedések ellenőrzésére a gyógyhelyeknek a zsidók részére kiállított jegyei feltűnő színűek (pl. sárgák) legyenek.

Gyűlöljük azt, akit bántottunk. Mennél inkább bántják a zsidóságot, annál inkább kell a gyűlöletet szítani, okát kell adni a bánásmódnak. Az egész sajtó ezt célozza, ezt szolgálta a müncheni Deutsches Museum-ban rendezett kiállítás: Der ewige Jude. Grosse politische Schau. Az irodalom, a sajtó, a színház, és a film után most már a grammofonlemezek sem terjeszthetik a romboló zsidó szellemet, nem szabad forgalomba hozni lemezt, amelyen zsidótól származó felvétel van. A gyűlölet is találékonyvá tesz.

Miképpen túri a német zsidóság most már éveken keresztül a gyűlölet kitöréseit, a megalázó bánásmódot?

Öt év után most először fordult elő, hogy a Reichsvertretung, a német zsidóság birodalmi képviselője, a kormányhoz is fordult kérő szóval. Január hónapban kelt felhívásában a Reichsvertretung vázolja céljait. A szellemi életben: den Raum, der den Juden in Deutschland geblieben ist, mit Sinn und Inhalt zu erfüllen. Legfőbb gyakorlati feladata a kivándorlás előkészítése és irányítása. Kötelességének tartja a kívánságnak megfelelően a kivándorlás folyamatának gyorsítását. De ez a befogadó országoktól függ, azért fordult a palesztínai kormányhoz és a tengerentúli országokhoz, tegyék lehetővé a kivándorlásra előkészített ifjúság bevándorlását, csak hasznára válnak majd a befogadó államoknak. A német zsidóság jelentős része olyan korban van, hogy kivándorlásra nem alkalmas, ezek Németországban kénytelenek napjaikat leélni. Ne zárják el ezek elől a megélhetéshez szükséges kereseti lehetőségeket, nehogy a közjótékonyagra szoruljanak. A rendszeres kivándorlás támogatása csak úgy lehetséges, ha a visszamaradottak gazdasági létét nem korlátozzák tovább. Az állami, társadalmi, kulturális életből, az összes vezető gazdasági állásokból kizárták őket; arra kéri a birodalmi kormányt: szüntesse be a kereseti lehetőségek további megszorítását. A kérelem, amint a következmények mutatják, nem talált meghallgatásra. A német zsidó közösség felszámolása tovább folyik. Néhány adata e folyamatnak: 380,000-re apadt a zsidóság száma. 140,000-en vándoroltak ki 5 év alatt; igaz, a folyamat lassult az utolsó években, mert a bevándorlási lehetőségek roszszabodtak. 1936-ban 21,000, 1937-ben 15,000 kíván-

dorló volt. 1933—37-ig a zsidó fiatalság fele hagyta ott a birodalmat. Az elaggosodás jelei egyre kirívóbbak. 1936-ban Berlinben csak 494 születés, de 2483 haláleset volt a 150,000-nyi zsidó lakosság körében. Ötször annyi halálozás mint születés! Baden tartományban 1933-ban 20,617, 1937-ben 13,900 zsidót számláltak, 1937-ben 48 születés és 331 haláleset volt. A tartomány 120 zsidó községéből 5 év alatt 17 oszlott fel. Az apadás rohamos, de az államhatalom még mindig gyorsítani akarja, jóllehet zsidó statisztikus megállapítása szerint nemsokára csak koporsókra lesz szüksége az elaggosodott német zsidóságnak. A zsidó közösség gyöngítése a célja annak a rendeletnek, amellyel 1938. márc. 31-én megszüntették a hitközségek közjogi jellegét: csak mint magánjogi egyesületek működhetnek. Zsidó intézmények, alapítványok adókötelesek lettek, pedig a közösségek feladatai szaporodtak. Az ifjúság tanítása a kivándorlás előkészítését szolgálja; gyakorlati kiképzést és nyelvtudást ad, de kiemeli a nevelés zsidó jellegét: jüdisch betont. Újszerű feladat a felnőttek átképzése, amely egyre nagyobb szükségletté vált. A berlini hitközségnek 1937. évi jelentése tartalmaz erre vonatkozóan számadatokat. 3927 férfi és 1654 nő vett részt a különböző tanfolyamokon. Ezek közt vannak másféléves kurzusok férfiaknak a fém-, a fafeldolgozás elsajátítására, a kőműves-mesterség és kertészet megtanulására. A férfiak 38 %-a, a nők 45 %-a 35 évnél idősebb korban kénytelen új mesterséget tanulni. Az elszegényedés méreteiről a berlini zsidó télisegélyakció, az 1937/38-as Winterhilfe jelentése nyújt képet. Mégis az 1938 júniusában Berlinben megindult

erőszakosságokat azzal igazolják, hogy a zsidóság száma Berlinben nagyon megnőtt, jól megy soruk, kihívóan viselkednek. Százával történtek letartóztatások, válogatás nélkül fogdosták össze a zsidó embereket. Hivatalos jelentés szerint 1225 személyt vettek őrizetbe. A megfélemlítés, a terror eszközeivel él most már a Harmadik Birodalom, hogy a négyéves terv sikere érdekében az árjásítás folyamatát gyorsítsa. Mindenféle koholt váddal illetik a zsidó vállalatokat. Ha nem adják át az üzemet, az üzletet, bemocskolják a zsidó cégek tábláit és kirakatait, külön ifjúsági csapatok, «Malkolonnen» végzik ezt. A terror minden eszközével él már a Harmadik Birodalom, hogy zsidó lakóitól megszabaduljon. Ismeretes egész csoportok erőszakos áttolása a szomszédos országok területére.

Ausztria bekebelezése, az Anschluss, újabb 200,000 zsidót hozott a náciizmus uralma alá. Ausztria és fővárosa Bécs, melyben az osztrák zsidóság 92 %-a lakik, már régen nem volt kedélyes otthona a zsidóságnak. Csöndes antiszemitizmus adta jellegzetességét, de az a jogrendet és a gazdasági életet nem zavarta. A keresztény rendi állam alkotmánya megadta az állam összes polgárainak a törvény előtti egyenlőséget. Azt hirdette még Schuschnigg kancellár a berchtesgadeni találkozás után a szövetségi gyűlés febr. 24-én tartott ülésén: Jeder in diesem Lande ist gleichberechtigt vor dem Gesetze.

Az osztrák zsidóság tragédiája, hogy hirtelen, egy csapásra váltak teljesen jogtalanokká, a környező társadalomból kirekesztve és gazdasági romlásba taszítva. Ami Németországban ötéves fokozatos átala-

kulás útján ment végbe, itt egyik napról a másikra történt meg. Erőszakos úton, nem várva a törvényes intézkedéseket, *via facti* valósítottak meg mindent. Ha forradalmi átalakulásnak nevezhető a politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok rohamos és erőszakos változása, az osztrák zsidóság az Umbruch napjaiban ezt szenvedte el. Sok embert teljesen elkábított a hirtelen változás. Ebben találja magyarázatát a sok öngyilkosság; a változott helyzetbe nem tudtak beleilleszkedni, nem voltak erre lelkileg, szellemileg felkészülve.

Nem lehet célunk, hogy leírjuk, milyen szomorú események színhelye a márciusi napok óta Bécs. A tudós Kaufmann Dávid tévedett, mikor a bécsi zsidók 1670-es kiűzetéséről írt művét így címezte: *Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Nieder-Oesterreich*. Szomorú sorsra jutottak a Magyarországtól elszakított, Burgenland-nak nevezett terület zsidó községei. Ezek ott a magyar Alpok lejtőin és a Moson-síkon nagy multtal dicsekedhettek. Valamikor hazánknak legnagyobb, vezető községei voltak. A XV. és XVI. században az Ausztriából, Stájerországból és Sopron városából kiűzött zsidók találtak menedéket és oltalmat e határterület községeiben. Történelmi folytonosságuk azóta nem szakadt meg. Okmányok, temetőik és régi templomaik a sokszázados mult emlékei. Kezdetben a határmenti várkapitányok voltak védőik, a XVII. századtól kezdve az Esterházyak és Batthyányak alattvalói lettek. Rohonc községének a Batthyányaktól származó legrégebb fennmaradt védőlevele az 1687. évből való. Kismarton zsidó községe 1690-ben kapta védőlevelét herceg Esterházy Páltól,

Magyarország nádorától. Virágzó községek alakultak itt főúri oltalom alatt. A magyarországi zsidóság 1735/38-as összeírásában a 12 legnépesebb zsidólakta község közül 7 e területre esett (Kismarton 600, Lakompak 449, Nagymarton 375, Rohonc 323, Köpcsény 246, Németkeresztur 222, Boldogasszony 193, Kabold 184). Az Esterházyak uralma alatt állott 7 község szorosabb kapcsolatot tartott fenn, Seva Kehilloth néven ismeretes egyesülésük. E községek bejáratánál fehér zászló hirdetheti most már, hogy zsidómentesek, mert csak Nagymartonban és Kismartonban maradt vissza megszabott időre néhány család. A kiűzetés középkori módon történt, modern jelszavak hangoztatásával. Itt tehát már megtörtént a teljes kiürítés, pedig több mint 3500 zsidó lakosa volt a Burgenlandnak. Bécsben a purifikációnak négy év alatt kell megtörténnie, így szól az utasítás. De oly buzgalommal folytatják, erőszakolják, mintha ezt az időt is mindenáron meg akarnák rövidíteni.

Miután heteken át folytak a letartóztatások, a dachauai gyűjtőtáborba toloncolások, üzletek és vállalatok erőszakos módon való átvétele, utcai «Hetz»-rendezések, megtörtént a népszavazás, amely kimondta az Ostmarknak a birodalomhoz való csatlakozását.

Az osztrák zsidóság ezekben a súlyos időkben heteken át minden központi vezetés, irányítás és támogatás nélkül maradt. A hitközség vezetőit elfogták, vagyonát elkobozták. Egyesületek működését felüggesztették. A zsidó lapok megjelenését már az Anschluss napján betiltották. Még a templomi gyülekezeteket is megzavarták, több templomot bezártak.

Lakásaikat már nem merték elhagyni szenvedő testvéreink. «Kívül dühöng az erőszak és a szobákban rettegés». Akik tehették, menekültek.

Mint pusztító vihar után, újjá kellett építeni a bécsi községet. Először az egyre növekvő nyomor enyhítése vált szükségessé. A külföldi zsidóság, az angol és amerikai egyesületek áldozatos anyagi segítsége tette lehetővé a népkonyhák és levesosztók számának növelését, a kórház és az Aggok háza fenntartását. Peszach előestéjén az összes templomokban hasonló szövegű felhívást olvastak fel a rabbik, egyszerű szavakkal vigasztalást akartak nyújtani a mélyen megalázottaknak a szabadság ünnepén. Felszólították híveiket, tegyék lehetővé anyagi hozzájárulásukkal «a nélkülözhetetlen összeg» előteremtését a hitközségnek, hogy ismét megkezdhesse működését. Csak nagy sarc fizetése árán nyithatta meg a hitközség május elején irodáit. A hitközség hivatali igazgatója vette át ideiglenesen a vezetést. Eddig fogságban volt a hitközség elnökségével együtt. Dr. Jakob Ehrlich, a község alelnöke és egyetlen zsidó tagja Bécs város képviselőtestületének, Dachauban elpusztult. Vértanúsága mélyen megrendítette az egész zsidóságot. A hatóság a kivándorlás szervezését tette a hitközség legfőbb feladatává, ebben a Palesztína-hivatal támogatja. Először számba kellett venni a kivándorlásra jelentkezők személyi adatait, kívánságait és képzettségét. Már az első tíz napon a hitközségnek 20,000 kitöltött kérdőívet nyújtottak be, és még 20,000-en kértek űrlapot. Ugyanakkor a Palesztína-hivatal 5000 ívet adott ki, 1200 jelentkezés volt az ifjúsági álijára. Megjelentek Bécsben a

Joint, a Hicem és a népszövetségi menekültügyi hivatal kiküldöttjei, hogy a kivándorlás ügyében tanácsot szolgáltassanak. Ötven tanfolyamon indult meg az átképzés és az idegen nyelvek tanítása. Augusztus elejéig 4980 ember vándorolt ki a hitközség támogatásával. Az anyagi eszközöket nagyrészt a Council for German Jewry vállalta. Külön feladat a 2000 bécsi orvos elhelyezése. Irak és Anglia fogadtak be eddig többet közülük. A kivándorlás mellett az iskolaügyet kell újjárendezni. A kormányintézkedések a magasabb iskolákból teljesen kizárják a zsidó növendékeket, alsóbb fokon pedig elkülönítésüket rendelik el. Szükségessé vált a Chajes-reálgimnázium kibővítése és újabb népiskolák felállítása.

Május 20-án jelent meg az első engedélyezett zsidó újság, a Zionistische Rundschau. Ez közli a zsidó hitközség felhívását tagjaihoz és a külföldi zsidósághoz: Istenbe vetett bizalommal igyekeznek Bécs zsidósága az új viszonyokhoz alkalmazkodni: kivándorlási lehetőségeket teremteni tagjainak és az ifjúságot a jövőre előkészíteni. Bizalommal várja, hogy a külföld zsidósága teljesíteni fogja szent kötelességét és a szorultság ez órájában segítségére siet. A hitközség hozzáfogott a tervszerű munkához és az egyetemes zsidó szervezetek támogatása sem maradt el. A kormánnyal szemben vállalt kötelességét, a tömeges kivándorlás gyors lebonyolítását — évi 50,000-et emlegetnek — teljesíteni kívánja. Nyugodt légkörben, az osztrák zsidóság anyagi erejének felhasználásával és a külföldi zsidóság támogatásával reméli ezt elérhetni. De a tervszerű munkát zavarják az egyre megújuló tömeges letar-

tóztatások és eltoloncolások. Vagyoni romlásba döntenek a jobbmódú zsidóságot is. Az üzleteknek egyéni akciókkal való kisajátítása a birodalmi biztos rendeletének ellenére is tovább folyik. A vállalatoknál és cégeknél az ott elhelyezett ellenőrző biztosok garázdálkodnak. Nyolcvanezerre teszik azoknak számát, akik az Umbruch óta állásukat veszítették, nem szólva az árja cégekről, az összes zsidó vállalatok is kötelesek zsidó alkalmazottaikat elbocsátani. A nyomort mutatja, hogy már 60 %-a a zsidóságnak támogatásra szorul. Naponta 12,000 embert élelmeznek a népkonyhák, de még mindig újabb százak kívánnak ebben részesedni. Az öngyilkosságok száma roppant mértékben emelkedik.

Így pusztul hónapok óta Bécs magas műveltségű zsidósága, amely a német kultúrának oly rajongó híve és buzgó terjesztője volt. Szomorú igazolást nyert az, amit négy évtizeddel ezelőtt Herzl Tivadar Bécsben hirdetett: «Ki az idegen az országban, azt a többség dönti el. Ez hatalmi kérdés».

És a gyűlölet mérgének roncsolása tovább terjed és pusztít... Ami Németországban és Ausztriában megtörtént, annak bekövetkezésétől kell tartani Kelet-Európa országaiban: Romániában és Lengyelországban.

Még az Anschluss előtti időkre esik Goga Octavian hathetes miniszterelnöksége *Romániában*. A szabadelvű kormánypárt a decemberi választásokon nem nyerte el a szavazatok negyven százalékát, ami parlamenti többségét biztosította volna. A király akkor politikai sakkhúzással, amely a dinasztia-ellenes pártok le-

törését célozta, a nemzeti keresztény párt vezetőire bízta a kormányt. Miniszterelnök Goga lett és helyettese a nyolcvanéves A. C. Cuza egyetemi tanár, aki azzal dicsekedhetik, hogy évtizedekkel Hitler előtt hirdette a horogkeresztes tanokat. A kormány első intézkedése a szabadelvű lapok betiltása volt és a maga embereit állította mindenütt a közigazgatás élére. Goga december 31-én mondott rádió-beszédében programot adott. A nemzeti kisebbségeknek védelmet ígért, de az országba betolakodott zsidó elem ellen rendszabályokat helyezett kilátásba. A zsidók honosságát szigorú ellenőrzés alá veszi.

Cuza, régi elgondolásának megfelelően, teljesen zsidómentessé kívánja tenni Romániát. Goga, aki úgy nyilatkozott, hogy elvileg nem antiszemita, különbséget tesz a régi román zsidóság és a nem kívánatos újabban beköltözöttek között. 500,000 ilyen betolakodotról beszélt, míg királya 250,000-et emlegetett. A statisztikusok a nyolcszázezernyi román zsidóságban legfeljebb tíz-húszezer, háború utáni bevándorlottról tudnak, mert az újonnan szerzett területek, Erdély, Bukovina és Beszarábia zsidósága nem tekinthető idegennek. De a zsidók számának nagymértékű csökkentése volt a cél, ennek módját kellett keresni. Az állampolgárság igazolására csak rövid határidőt engedélyeztek. Közben gyors egymásutánban jelentek meg a rendeletek és megtörténtek az intézkedések, hogy a zsidóságot a szellemi és gazdasági életből gyors hatállyal kiszorítsák, mert Románia a románoké! Átvették a nemzeti-szociálista Németország összes rendszabályait a zsidók ellen. Nem vették tekintetbe bal-

káni hazájuk elütő politikai, társadalmi és gazdasági viszonyait. A sok új rendelet és miniszteri utasítás végrehajtása nyugtalanságot okozott. Az egész román gazdasági életet megzavarta az az intézkedés, hogy a kereskedelmi és ipari vállalatoknál csak 10 % lehet «etnikailag idegen». Az idegen vállalatokhoz e rendelet végrehajtásának ellenőrzésére biztosokat rendelnek. A kormány zsidó-ellenes intézkedései bátorították azután a testületeket és szervezeteket, hogy a maguk körében további lépéseket tegyenek. Lavina módjára növekedik ez a mozgalom. A zsidó ügyvédek a kamarák eltiltják a gyakorlattól, míg állampolgárságukat nem igazolják. Az 1932—35 között felvett tagokat egyszerűen törlik. A mérnöki kamara kizárja a zsidókat. A zsidó könyvkereskedők üzleteit becsukják. Egyéni akciók sem maradnak el. A zsidó vagyon nem élvez oltalmat. A zsidóktól sűrűn lakott Bukovina és Máramaros prefektusának megteszik a zsidó-ellenes mozgalom legerőszakosabb vezérét, Nikiphor Robu-t. Ez lefoglalja a cernauti Zsidóházat, amelynek hatalmas épületében a város zsidóságának kultúrintézményei voltak elhelyezve. Vallásellenes támadás a sechita eltiltása. Robu kötelezni akarja a zsidókat, hogy szombaton is tartsák nyitva üzleteiket. A gyakran elhamarkodott, egymásnak ellentmondó intézkedések annyira megzavarták az ország nyugalalmát, hogy gazdasági élete válságba jutott. Az adók nem folytak be, a forgalmi adók összege visszaesést mutatott, a vámjövedelmek elmaradtak, a pénz értéke esett. E belső bajokhoz külpolitikai feszültségek járultak.

Már a Goga-kormánynak első, az állampolgárság

megvonását célzó intézkedése után, Nagybritannia és Franciaország követeik útján figyelmeztették Romániát a Párizsban 1919. december 19-én aláírt kisebbségi-szerződés 7. pontjára : Románia elismeri az ország zsidó lakóit teljesjogú polgároknak. Az Unió is közbenjárt ; bojkott-mozgalom is kezdődött ott Románia ellen. A népszövetségi tanács januári, századik gyűlésén négy nagy zsidó testület kérvényt nyújtott be, a román zsidók védelmét kérve, akiknek jogi helyzetét a Népszövetség garantálta. A kérvényt ugyan nem tárgyalta a tanács, mert nem mondta ki sürgősségét, Micescu külügyminiszter kérésére mellőzték. De kérték a román kormány válaszát a petícióra a tanács legközelebbi üléséig, addig is háromtagú bizottság kíséri figyelemmel e kérdést. A bizottság tagjai : a tanács elnöke és a francia meg az angol külügyminiszterek. A Népszövetség tavaszi tanácskozása már más embereket talált a román kormány élén.

Károly király Gogát lemondatta, látva országa növekvő forrongását. Királyi diktatúrát gyakorol, a kormány élére a görög-keleti egyház főpapját állítja, Miron Christea-t. A patriárka-miniszterelnök a bukaresti főrabbihoz intézett levelében az ország zsidó hitközségeit felhívja, hogy állítsák helyre az ország nyugalmát és békéjét, az összes románok egységét és testvériségét. Ez érzések megerősítésére március 13-án az összes templomokban rendezzenek istentiszteletet. Románia népéhez intézett kiáltványban a kormány ígéretet tesz, hogy nem hoz majd méltánytalan intézkedéseket az ország határain belül élő régi kisebbségek ellen. A zsidóságra nézve azt mondja : Románia nem-

zetközi egyezmények alapján együttműködik majd a túlnagy számú zsidósággal bíró országokkal abban az irányban, hogy ez a zsidóság visszanyerje óhajtott hazáját. Christea elítéli a durva erőszak eszközeit, de csöndesebben, tervszerűen valósítja meg céljait. Fel fogása a zsidóságról az, hogy aláaknázza az állam alapjait. A régi kormány rendeletét az állampolgári jogok revíziójáról végrehajtják. A munka folyamatban van, a végleges adatok még nem ismeretesek. Az eljárás szigorúan folyik, így Aradon 1050, Nagyváradon 2271 zsidó vesztette el honosságát. A régi Romániában enyhébb az elbírálás. Ploestiben csak 84-et nem ismertek el. Enyhítést jelent, hogy utólag kérhetik az állampolgárok lajstromába való felvételt azok, akik 1924-ben azt elmulasztották, ha illetőségüket bizonyítani tudják. Az 1919 után bevándorlottakat az idegeneket ellenőrző hatóság körébe utalják és kiutasítás vár rájuk. A Goga-kormány több elgondolását is igyekeznek megvalósítani. Az italmérési jogok revízióját, a nemzeti munka védelmére hozott törvények végrehajtását folytatják. A szabad foglalkozásúak körében a Cooperativ Institut-nak nevezett kamarák végzik a tisztogatást. A katonai közigazgatás fenntartja a belső rendet. Codreanu és pártjának vezetőit szigorú büntetéssel sújtotta a bíróság. De a nyugodt viszonyok megzavarásától még mindig tartani kell. Az agg Cuza vezetése alatt új párt szervezkedik; a nemzeti öntudat ligája nevet vette fel. Az új párt kapcsolatát a Harmadik Birodalommal mutatja az, hogy Cuzáék, apa és fiú, személyes meghívást kaptak a nürnbergi pártnapra. Már évek óta panaszolja *Lengyelország* túlnépesedését

és követeli a zsidóság evakuációját, legalább egy millió zsidó kivándorlását. Németország mint alárendelt fajhoz tartozókat távolítja el birodalmából a zsidókat. Románia idegen elemet lát bennük, legalább 500,000 kivándorlását óhajtja, Lengyelország sokallja a 10 %-nyi zsidó kisebbségét. Eddig a kivándorlás szolgált biztonsági szelepül a túlzásfolttság ellen. De ez az eszköz most nem működik jól. A zsidó kivándorlás nagy mértékben csökkent. 1935-ben 35,000-en mentek Palesztínába, 1937-ben csak 3000-en. A kormány szeretné ismét a nagyobb kivándorlást Palesztínába lehetővé tenni, de keres tengerentúli területeket is e célra. Lengyel-zsidó bizottság járt Madagaszkár szigetén. A bizottság elnökének, Lepecki őrnagynak, jelentése azonban nem kecsegtet sok reménnyel. Csak a jobb éghajlatú, 800 méternél magasabban fekvő területek alkalmasak európai településre. De ezt a földet is óriási befektetéssel kell művelésre alkalmassá tenni. 5—7 ezer paraszt-család (20—30 ezer személy) tudna akkor itt földművelésből megélni. A francia szakférfiak, akik alaposabban ismerik Madagaszkár földjét, tömeges európai településre alkalmatlannak találják a szigetet.

A lengyel alkotmány lehetővé teszi a zsidóknak a sejmben és szenátusban való képviselést. A parlament zsidó tagjai, mint gyakran hangóztatják, hajlandók közreműködni a zsidókérdés megoldásában, de küzdenek a jelszavas politika túlzásai ellen. A zsidóság amely hosszú századok óta él Lengyelországban, hazájának tekinti e földet, így nem lehet a kérdés egyetlen megoldása a zsidó kisebbség eltávolítása arról a földről,

ahol született, amelyért dolgozott és vérzett. A zsidónak elvitathatatlan joga van élnie ez országban. Sem emberi méltóságukban megalázní, sem pedig kiéheztetni nem engedhetik magukat.

A lengyel egyetemeken, ahol a zsidók létszámát már mélyen országos arányszámuk alá szorították, a gettópadok kérdése ad még mindig okot összeütközésekre. A miniszteri rendelet októberben intézményesítette a zsidópadok elhelyezését az előadó-termekben, de a zsidók továbbra is állva hallgatják az előadásokat. A gettópadokban nem foglalnak helyet. A lembergi egyetem rektora, Kulecycki, gerinces ellenállást tanúsított: nem állította fel a gettópadokat, inkább lemondott. Az egyetemnek több tanára azonosította magát a rektor felfogásával, hogy e padok feállítása a lengyel kultúra szégyene. Lengyel írók és tudósok nyilatkozatukban elítélték ezt a meggyalázó megkülönböztetést. Pilsudski marsall leánya azt írta a zsidó deákoknak: «Én leszek az első, aki veletek együtt helyet foglalok a zsidópadban». Rose vilnai orvosprofesszor leánya atyja előadását állva volt kénytelen hallgatni. E bántalom vitte állítólag sírba a híres agyspecialistát. A varsói technikumot Wawelberg és Rotwand, zsidó nagyiparosok, létesítették alapítványukkal; feltételül szabták: nem tehető különbség, egyforma elbírálásban kell részesíteni a különböző vallású hallgatókat. Most a Wawelberg-család tiltakozott a gettópadok ellen, de a miniszter azzal felelt: az általános intézkedés alól nem tehet kivételt. A lengyel zsidóság néhány órás sztrájkban juttatta kifejezésre együttérzését a megaláztatásuk ellen küzdő diákokkal.

Csak bántó risusz-jellege van a sechita teljes eltörlését kimondó törvényjavaslatainak. A sejm többsége elfogadta, jóllehet nem a kormány terjesztette be a javaslatot. A szenátus azonban nem tárgyalta, így még törvényvé nem lett. Nem a zsidóság győzelmét jelenti ez az elodázás, ahogy a nemzeti demokraták hirdetik, hanem a mezőgazdaságra volna visszahatással, ha több mint hárommillió zsidó tartózkodnék a húsfogyasztástól; a nagy összetartást tanúsító lengyel zsidóság ugyanis ezt fogadta meg, ha a tilalmat törvénybe iktatják.

A gazdasági bojkott erősödése és az árja-pragrafusnak egyre gyakoribb követelése német hatás. A vásárokon elkülönített helyre kerülnek a zsidók bódéi. Sok helyen egyáltalán nem is árulhatnak már, vagy szombatra teszik a vásárt, jól tudván, hogy akkor nem jönnek a zsidók. A bojkottra figyelmeztető órszemek ellen az üzletek tulajdonosai nem tehetnek semmit. A fiatal orvosok kongresszusa Kattowitzban numerus nullust követelt az egyetemen a zsidók ellen, külföldi egyetemek diplomáit ne nosztrifikálják, zsidók ne folytathassanak gyakorlatot nemzsidó kórházakban. Posenben a fiatal jogászok árja-paragrafust kívánnak. Az országos honvéd-szövetségből a zsidó frontharcosokat ki akarják zárni. Mérnökök, banktisztviselők és sportegyesületek is kérik a zsidók kizárását.

A zsidóellenes hangulat terjedésével számolva, a nemzeti egység tábora, a kormány mögött tömörülő párt, átvette a szélső nacionalisták követeléseit. A párt főtanácsosa írásba foglalta a zsidókérdés megoldására vonatkozó felfogását. Jellemző pontjai: Nem tekintik

lengyel nemzeti feladatnak a zsidóság asszimilálódásának előmozdítását. A zsidókérdés megoldását az állam és társadalom tervszerűen intézze. A megoldás elsősorban a zsidók számának csökkentését célozza. A kivándorlási törekvéseket a legmesszebbmenően támogatni kell. Palesztína mellett, amely főcélpontja a zsidók kivándorlásának, biztosítani kell más országokba való bevándorlásukat is; ez nemzetközi feladat. A gazdasági életben vissza kell őket szorítani, törvényes módon szükséges egyes foglalkozási ágakban számukat megszüntetni. A lengyel szellemi élet fontos területein számuk és befolyásuk csökkentése nagyon kívánatos. A kormánypárt elfogadta e pontokat, de a minisztérium nem tekinti a maga programjának. Egyre fogy az őszinte demokraták száma, akik még segítők a zsidóságnak a szélsőségesek ellen való küzdelmében.

A hazafias zsidó ifjúsági szervezetek repülőgépet ajándékoztak a hadseregnek, a kormánypárti fiatalság vezére pedig azt írja: ha jön a gazda és parancsolja a vándornak, hogy menjen tovább, akkor annak mennie kell! Hová? Erről gondolkozzanak maguk a zsidók!

A Romániával és Lengyelországgal szomszédos *Szovjet-Unió* roppant kiterjedésű területére nem enged be zsidókat, de a birodalmon belül maradt, majdnem harmadfél millió zsidóság problémáját megoldottnak tekinti. Feloszlott már a Komzet, a zsidókat mezőgazdasági és ipari foglalkozásra átképző bizottság, és a zsidóság az amerikai Joint segítségére sem szorul. Ez meg is szüntette működését az Unió területén. A zsidókérdés mint gazdasági probléma megszűnt, csak a

zsidó vallás elleni küzdelem tart tovább. Egy része ez «a vallási tévelygések» ellen való harcnak. A két évtizedes propaganda nem tudta még kiirtani a vallásos érzést, de már erősen megrendítette. Fehér-Oroszország fővárosában, Minskben, amelynek zsidó többsége van, csak kétszázan írták alá a vallásellenes rendelkezések: a brith-milót és a sechitát tiltó határozatok visszavonásáért benyújtott kérvényt. Ebből természetesen azt olvasta ki a kormány, hogy a zsidóság többsége nem érzi már ezeknek szükségét. A szovjet az összes vallási közösségek szellemi vezetői ellen tör; politikai bűnöket rónak terhükre. A kiewi és tobolski rabbik megöletéséről tudunk. Számosan szenvednek börtönt és száműzetést. A legnagyobb ellenállást a vallást támadó mozgalmakkal szemben a chaszidizmus hívei fejtik ki. Nem riadnak vissza semmi fenyegetéstől, fölveszik a harcot a közömbössé vált zsidó tömegekkel, a maguk embereit ültetik a községek rabbiszékébe és fenntartják a zsidó községek vallási intézményeit.

Biro-Bidsan, az autonóm zsidó terület, tízéves fennállása után is csak 20,000-nyi zsidó lakosságot számlál. Hivatása, hogy a szovjetnek őre legyen a Távoli-Kelet veszélyeztetett pontján, azért kitartásra és maradásra buzdítják a telepeseket.

Olaszországban nincs zsidókérdés, hangoztatta a népművelésügyi miniszter, amikor egyes olasz lapok, Regime Fascista, Tevere és Tribuna, támadták a zsidóságot. Az antiszemita mozgalom nem az olasz zsidók ellen irányul, hanem a nemzetközi zsidóság ellen, amely az antifasiszta mozgalom élén áll. A miniszter állítását megerősítette az Informazione Diplomatica-

ban közölt hivatalos nyilatkozat. Ez az egyetemes zsidókérdésről is kifejti a fasiszmus álláspontját. Szerinte csak úgy lehet ezt megoldani, ha a világ valamelyik részében — de nem Palesztínában — zsidó államot alapítanak. Ennek volna feladata védeni az egész világon szétszórtnan élő zsidók érdekeit. Olaszországban is vannak ugyan zsidók, a 44 milliónyi népességben 50—60 ezren. A fasiszta kormány sohasem gondolt és nem is gondol arra, hogy a zsidók ellen politikai, gazdasági, vagy erkölcsi intézkedéseket tegyen. Azok a törvények, amelyek az olasz zsidóság életét szabályozzák, beváltak és változatlanul fennmaradnak, de azon lesznek, hogy a zsidók szerepe a nemzet tömegének életében ne álljon aránytalanságban a zsidó közösség számbeli jelentőségével. Mikor pedig a külföldi lapokban elterjedt az a hír, hogy Olaszország Abesszíniában nagyobb zsidó települést akar létesíteni, az olasz propaganda-minisztérium cáfolta azt: naív dolognak minősítette azt a felfogást, hogy Olaszország fogja megoldani a zsidó világproblémát. Miért oldja meg éppen Olaszország, amely közvetlenül nem is érzi ezt a problémát?

Az eviani tanácskozáson nem képviseltette magát, bár az függetlenül a Népszövetségtől működött, de «általános politikája» nem engedte meg, hogy e nemzetközi összejövetelen résztvegyen. Különben a német fajelméletet elfogadta az olasz egyetemi tanárok fasiszta szövetsége. Emlékiratba foglalták legutóbb az új olasz fajelméletet a gyakorlati politika, a törvényhozás céljaira. Kiemelik: A zsidó az egyetlen népcsoport Itáliában, amely soha sem asszimilálódhatik, mert elütő faji jellege van. Máris hallatszanak hangok,

hogy a nemzetet alkotó fajt védeni kell az idegen faji elemek ellen.

Az olasz zsidóság vezetői között a cionizmus kérdésében éles ellentét támadt. A hitközségek szövetségének második kongresszusán sikerült a békét és együttműködést újra biztosítani.

A Szovjet-Unió és a fasiszta Itália birodalmukon belül zsidókérdést nem ismernek és az egyetemes zsidóság ügyeivel nem foglalkoznak. Ez utóbbi feladatot a három nagy nyugati demokrácia vállalja: Franciaország, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült-Államok.

Franciaországot szemrehányással illeti a Harmadik Birodalom társadalomszemléletének megalapítója, Rosenberg, mert elsőnek emancipálta a zsidókat Európában. Franciaország meglegédeással vállalja e kezdeményezésének vádját. Hagyományos kötelességének tartja, hogy most is közbenjárjon a zsidók emberi jogainak érdekében. Figyelmeztette Romániát a kisebbségi szerződésben vállalt kötelezettségére. A francia szellem legkiválóbbjai tiltakozó szóval fordultak a művelt lengyel társadalomhoz az elnyomott zsidóság miatt. Az antiszemitizmus — mondják felhívásukban — az első lépés a barbárság és az engesztelhetetlen gyűlölet pogány szelleme felé. Kétszázezer menekültet és kivándorlót fogadott be Franciaország a háború óta. Megnövekedett Párizsban a zsidók száma, sok a keleti bevándorlott. Tömeges együttélésük megnehezíti beleilleszkedésüket a francia életbe s ez ellenszenvet kelt. A menekülteket az őket pártfogó zsidó szervezetek a kormány támogatásával az ország gyéren lakott tar-

tományaiba akarják irányítani. Franciaország nem felejtette el, hogy a világháborúban az idegen származású zsidó ifjúság kitartóan harcolt a földért, amely új otthont nyújtott neki. Verdun csataterén, százezrek nagy temetőhelyén, most emlékművet állítottak az elesett francia, szövetséges és önkéntes idegen zsidóknak. Ezen a leleplezési-ünnepélyen idézte Campinchi miniszter: Ennek az országnak vendégszeretőnek kell lennie, különben nem méltó a francia névre.

Nagybritannia politikája kiterjed az egész földre, úgy mondják: földrészekben gondolkozik. Az angol zsidóságnak, a Board of Deputies és az Angol Jewish Association külügyi bizottsága, a Foreign Committee az egyetemes zsidóság kérdéseivel foglalkozik. A német, román, lengyel és osztrák zsidók ügyében fáradozott az elmúlt évben. Az első nagyobb pénzüsszeget az angol zsidóság juttatta a bécsiek nyomorának enyhítésére. Az angol parlamentet nemcsak a forrongó Palesztína sorsa foglalkoztatja, hanem minden vallási, nemzeti-ségi és faji elnyomatás ellen hangzanak el tiltakozások és igyekeznek a kormányt lehetőleg közbelépésre készíteni. A zsidóság ügyének sok önzetlen szószólója akad ott. Elég Locker Lampson és Wedgwood nevét említeni. Az angol társadalom együttérez a szenvedőkkel. A brit egyetemek felhívást adtak ki a román és lengyel antiszemita támadások ellen. 296 angol egyetemi tanár tiltakozott a lengyel egyetemek gettópadjai ellen. A canterburyi érsek felszólítására hivei július 17-én, Tammuz hó böjtnapján, az angol zsidókkal együtt könyörögtek az üldözött osztrák és német zsidókért. Anglia közel 3000 menekültet fogadott be az Anschluss óta. Az agg

Freud tanárt Londonban a legnagyobb tisztelettel várták s a lapok kedves vendégként üdvözölték. A Royal Society sietett tagjai sorába választani. Kétszáz bécsi orvost akartak befogadni, de az angol orvos-szövetség felszólamlására csak ötvennek letelepedését engedélyezték. Anglia képviselője jelenthette az eviani konferencián: Nagybritannia az elmúlt években gyakran nyitotta ki kapuit a menekülők és kivándorlók előtt. Sohasem bánta meg azt a politikáját, mert a bevándorlók gazdagították az angol életet és előmozdították Anglia jólétét.

Az *amerikai Unió* első gyarmatosai politikai és vallási menekültek voltak. Történeti hivatásának tekinti ezért a menekültek megsegítését. Közel négy millió zsidóember vándorolt be 1880 óta az Egyesült Államok területére. Az Unió szellemi és gazdasági emelkedéséhez jelentékenyen hozzájárultak. A mai zsidóság e legnépesebb központjának is megvannak természetesen a maga problémái. A zsidóság az észak-keleti államokban zsúfolódik össze és az európai zsidóság hibás gazdasági rétegződését mutatja. A középső és nyugati tartományokban kívánják azért irányítani a keleti nagyvárosok fölös zsidó lakosságát és ott a mezőgazdaságban igyekszenek azt elhelyezni. Eddig csak 100,000-en élnek földművelésből. Külön egyesület mozdítja elő zsidóknak mint farmereknek letelepedését. A főiskolák nagymértékű látogatásától is el kell vonni az ifjúságot. 3·5 %-át teszik a lakosságnak és 9·1 %-ban vannak az egyetemeken.

Az emberi együttérzésnek sok nemes vonását látjuk az Újvilágban. Az American Jewish Congress nyilatkoza-

tához az antiszemizmus ellen az Unió vezető férfiai, köztük 22 püspök is csatlakozott. A német áruk bojkottja sohasem érhetett volna el oly nagy mértéket, ha az Egyesült Államok népének többsége nem bélyegezné meg ezzel a nácizmus erőszakosságait. A gazdasági válság közepett is az áldozatkészségnek sok jelét adják. Rövid időre ellentét támadt a zsidóságon belül az American Jewish Congress-re való választásokkal kapcsolatban, mert több kérdésre is kértek feleletet a választóktól. Létesüljön-e zsidó állam Palesztínában, avagy sem? Legyen-e egységes Amerika zsidóságának képviselője, megőrizték-e az eddigi szervezetek önállóságukat? Népszavazás jellegét öltötte volna ez a választás. Néhány amerikai zsidó szervezet tiltakozott az ilyen természetű referendum ellen. E kérdés két táborra osztotta a közvéleményt. A kisebbség élén New-York nagy templomának, az Emanu-El-nek rabbija állt. De júniusban a pittsburgi egyezményben kibékültek. A népszavazás elmaradt, azonban a választásokat a szeptemberben tartando kongresszusra megtartják. A többi szervezet továbbra is megőrzi önállóságát, de közös bizottságot alkotnak a zsidóság jogainak együttes védelmezésére. Nemzet és vallás világnézeti kérdéseire nem terjed ki az együttes bizottság döntése. Felix M. Warburg elhalálozásával nagytekintélyű vezérét vesztette el az Unió zsidósága.

Az Anschluss-t követő bécsi események mélyen meghatották és erősen nyugtalanították az amerikai zsidóságot. Részben ez készítette Rooseveltnél március 24-iki felhívásának kibocsátására. Felszólítja Amerika, Nyugat- és Közép-Európa kormányait

együttes munkára a menekültek érdekében: «a mérhetetlen emberi szenvedésen enyhítsenek». Rooseveltt általában kívánja rendezni az emigráció kérdését, de legsürgősebben a német és osztrák menekülők sorsán akar segíteni, akik túlnyomó többségükben zsidók. Nemcsak a már emigráltak, hanem a kivándorlás előtt állók, az arra kényszerültek ügyét is rendezni kívánja. Így Ezek sorába tartoznak Kelet-Európa zsidó tömegei. Érthető, hogy a kormányközi bizottságnak, a 32 államnak, július 6—15-ike közt Evianban tartott tanácskozásai az egész világ zsidóságának érdeklődését keltették fel. Ebben látták az első kísérletet, hogy a kultúrnépek gyülekezetében megoldják a zsidókérdést. A szorongatott szegény bécsi zsidóság bőjtnapot tartott július hatodikán, aznap, amikor Evian-ban a Comité Intergouvernemental megkezdte tanácskozásait. A Reichsvertretung és az osztrák zsidóság kiküldöttjei mellett megjelentek a csöndes francia fürdőhelyen mindazon zsidó szervezetek megbízottjai, melyek eddig a kivándorlás előkészítésével, átképzéssel, menekültek támogatásával és letelepítésével foglalkoztak. Nem kevesebb, mint 25 szervezet, — köztük alig néhány nemzsidó, — képviselői tettek jelentést a konferenciának e célra kiküldött albizottsága előtt. Rövid néhány percig hallgathatták az egyes képviselőket; ezek benyújtott emlékirataikban fejthették ki részletesen jelentésüket. A bizottság elnöke, az ausztráliai White miniszter, rövid általános összefoglalásában a konferencia nyilvánossága előtt úgy nyilatkozott a hallottakról: a megtett jelentések nagy emberi tragédiát mutattak be, együttes munkával ennek sürgősen véget kell vetni.

A kormányközi bizottság tagjainak bejelentéseiből azonban kitűnt, hogy európai országok bevándorlókat nem tudnak befogadni, mert telítve vannak. Mióta megindult a német és osztrák kivándorlás, a szomszédos országok siettek szigorú bevándorlási törvényeket és rendelkezéseket hozni. *Hollandia* és *Belgium* lezárták határaikat. Hollandia májusban adott ki új bevándorlási tilalmat. A munkanélküliség növekedését, a gazdasági válságot hozta fel okul, de nem hallgatta el azt sem, hogy a tilalom a terjedő antiszemitizmus feltartóztatását is célozza. Belgium sűrű lakosságára hivatkozott, újabb bevándorlókat nem fogadhat be, szoros határzárát létesített. *Svájc* ideiglenes tartózkodási engedélyt ad, állandó letelepülést és munkavállalást nem. Nehezen tudja távoltartani a nácizmust földjéről, a bevándorlás ezt a nehézséget csak növelné, alkalmat adna úszításra. A szabadság földje nem teljesítheti hivatását! Anglia és Franciaország képviselői nagyobb számú emigráns befogadásáról számoltak be, de újabb tömegeket ők sem tudnak elhelyezni. Egyes kérvényezőket azonban méltányosan bírálnak el. Csak az Unió képviselője, Myron Taylor, az értekezlet elnöke, jelentette be, hogy évenként 27,370 bevándorlót fogad be hazája Németországból és Ausztriából; ennyi a két ország részére engedélyezett kvótának összege.

Román-Amerika államai, követve az Unió példáját, lehetővé teszik ugyan a bevándorlást, de évek óta egyre újabb és újabb bevándorlási törvényeket hoznak, jól megválogatják és pontosan megszabják, hogy kiket fogadnak be. Leginkább csak mezőgazdák, képzett iparosok, technikusok találhatnak elhelyezést orszá-

gaikban. Kereskedőkre és szabad foglalkozásúakra nincs szükségük. Területi viszonyaiknál, fekvésüknél és éghajlatuknál fogva *Brazília* és *Argentína* rendelkeznek a legnagyobb felvevőképességgel. Itt már évtizedekkel ezelőtt megkezdte az ICA a mezőgazdasági telepítést, ez szolgálhat most kiindulópontul újabb mezőgazdasági bevándorlásnak. Kétségtelenül Román-Amerika országaiba irányulhat majd a következő évtizedek nagyobb mértékű kivándorlása. A délamerikai kivándorlás azonban mindenkor csak egyének, családok bevándorlására szorítkozhatik, nagy tömegek együttes áttelepítése, zárt territóriumok megszállása nem lehetséges; ennek gondolatát is a legridegebben visszautasítják ezek az államok, ahogyan ezt Argentína képviselője az eviani konferencián ki is fejezte.

A gyéren lakott gyarmati területek felé fordulnak a zsidó neoterritoriálizmus gondolatának hívei. Winterton lord, Anglia képviselője, az eviani konferencia utolsó ülésén a keletafrikai *Kenya* földjét említette mint alkalmas territóriumot, de a vizsgálat erről is azt állapította meg eddig, hogy csak korlátolt számú és jól megválogatott bevándorló boldogulhat ott.

Sok remény hervadt el a Genfi-tó napsütéses partján fekvő Evian-ban. Csalódást hozott az értekezlet mindazoknak, akik súlyos viszonyaik között az azonnali kivándorlás lehetőségét várták. Jelentősége az értekezlet határozatainak az, hogy világproblémának ismerte el az emigrációt, a zsidókérdés pedig manapság sok országban emigrációs probléma. A menekültügyi bizottság állandó hivatala Londonban intézi majd a kivándorlást és gondoskodása kiterjed az eljövendő emi-

grációkra is. A szigorú bevándorlási törvények enyhítése is feladata, hogy minél több menekülő nyerjen elhelyezést. Sürgősen kívánja rendezni a német és osztrák menekültek ügyét, mert erre igazán alkalmazható: *periculum in mora*. A kivándorlás anyagi eszközeinek előteremtésében a zsidóság együttes áldozatkészségére számít. Abban a tekintetben is el kíván járni, hogy az emberek nem mint vagyonuktól megfosztott koldusok legyenek kénytelenek szülőföldjüket elhagyni.

Az eviani kormányközi bizottság határozatai alapján megalakuló nemzetközi kivándorlási szervezet sikeres működése hozzájárul majd idővel a Közép- és Kelet-Európában fennálló feszültségek enyhüléséhez; a zsidóság területi elhelyezkedése és sűrűségi eloszlása változni fog. Egészségesebb foglalkozási tagozódás indul majd meg, ha a mezőgazdaság és a mesterségek felé fordul az ifjúság nagy része.

A Peel-bizottság jelentése alapján indultak meg a zsidó állam megszervezésének előkészületei, az eviani határozatok pedig a zsidó kivándorlást terelik új irányba. Az egyik új zsidó központot létesít a történeti hagyományoktól megszentelt földön, a másik még teljesebbé teszi a sokszázados szétszóródást, felosztatva Európa nagy zsidó centrumait.

Ha megvalósul Erec Izrael, a zsidó nemzeti állam, és megváltozik a zsidóság területi megoszlása földünkön, akkor az elmúlt szenvedésteli esztendő a zsidóság történetében újabb korszak kezdete.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

Wertheimer Adolf elnöki megnyitója

az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1938. június 27-én tartott közgyűlésén.

Tisztelt Közgyűlés!

Mai közgyűlésünket olyan időben tartjuk, amely egyrészt visszatükrözi, másrészt még méhében hordja mindazokat a fájó mozzanatokot, amelyek a zsidóság történetében annyiszor töltöttek el bennünket bánattal és keserűséggel, de egyszersmind annyiszor adtak alkalmat őseinknek arra, hogy az isteni gondviselésben való törhetetlen bizakodásuk és, ha kell, vértanúsorsra való elhatározottságuk megnyilvánulhasson.

Nem szólva a nagyvilágról, saját hazánkban is már évek óta észlelhetjük, hogy a magyar zsidóság jövőjére nézve súlyos idők eljövételével kell számolnunk. Kellezt tennünk, noha tudatában vagyunk a magyar haza és a magyar nemzet iránti törhetetlen ragaszkodásunknak, soha el nem múló szeretetünknek. Szembe kell néznünk a közelgő veszélyekkel, pedig a magyar zsidóság csaknem egészében nyugodtan elmondhatja magáról a költő szavaival: «Elmondhatjuk vész, viharban, szép Hazánk: Megfizettük mind, mivel csak tartozánk.» Bár a haza iránti kötelességek teljesítésében sohasem lehet eleget tenni, a magyar zsidóság mégis bátran mondhatja, hogy e tekintetben sohasem maradt

mögötte a magyar nemzet bármely más vallásának, fajának vagy nemzetiségének. A magyar zsidóságnak azok az egyedei, akik nem rótták le tartozásukat a nemzet, a haza, a magyarság iránt: a zsidóságnak is adósai. A sok dicséretes példát nem tekintve, nem azonosítjuk magunkat azokkal a hitsorsosainkkal, akik jó anyagi viszonyaik közepett elmulasztják kötelességeiket teljesíteni a zsidó szociális, emberbaráti és kulturális feladatok terén éppúgy, mint a hasonló országos és nemzeti célok iránt. Nem kétséges azonban, hogy a magyar hazában élő, más vallásokhoz, fajokhoz és nemzetiségekhez tartozók között éppúgy vannak olyanok és éppoly arányszámban, akik polgári kötelességeiket elhanyagolták, mint a zsidósághoz tartozók között. De nem állhat meg az isteni gondviselés előtt, hogy az egyesek lelki és erkölcsi hiányosságait éppen csak a zsidóság összeségének akarják felróni, holott a zsidóság nyilvántartja azokat, akik eléggé el nem ítéltető fogyatékságaikkal jóvá alig tehető károkat okoznak valamennyiünknek, akik istenfélelemben, hazaszeretetben, polgári kötelességeink teljesítésében, jótékonyságban szorgos munkásságban kívánunk kitűnni, vagy legalább is egyenértékűeknek bizonyulni másvallású polgártársainkkal.

A most elfogadott zsidótörvény és indokolása vérig sérti, megalázza, lelkiségében mélyen megbántja a magyar zsidóság egyetemét. Őseink Istenéhez fohászokodunk a zsoltáros szavaival: laaluvasz nefes tausiá, — segíts lelki gyötrelmeinken!

Él bennünk a remény, hogy a szorongató bajok a mi hazánkról is elvonulnak és az általános megbékülés, az emberek kölcsönös megbecsülését és szeretetét jelentő szivárvány minél előbb meg fog jelenni a magyar föld szemhatárán.

Mielőtt áttérnénk a fontosabb eseményekre Társulatunk

életében, szomorú kötelességünk megemlékezni a Társulatunkat utolsó közgyűlésünk óta ért veszteségekről.

Elsősorban meg kell emlékeznünk :

dr. Biedl Samuról, a szegedi községkerület és a szegedi hitközség elnökéről, a magyar zsidóságnak bátor, önérzetes, zsidóságára büszke képviselőjéről, Társulatunk igazgatósági tagjáról és készséges pártfogójáról. Megemlékezünk

dr. Munkácsi Bernátról, igazgatóságunknak tisztelettel övezett, hitéhez híven ragaszkodó tagjáról, a Magyar Tudományos Akadémiának a magyar nyelv kutatása terén felbecsülhetetlen érdemeket szerzett tagjáról ;

dr. Glücksthal Samu választmányi tagunkról, a Magyar Felsőház tagjáról, a Pesti Izr. Hitközség elnökhelyetteséről, aki a fővárosi zsidóság ifjabb nemzedékének nevelése terén kiváló érdemeket szerzett. Elvesztettük: *Auer Gyula*, *dr. Hollós Dávid* (Szolnok), *dr. László György*, Társulatunkhoz ragaszkodó sok éves tagjainkat.

Kérem a mélyen tisztelt Közgyűlést, hogy a felsoroltak iránt érzett mélyeséges kegyeletet a mai közgyűlés jegyzőkönyvében megfelelően kifejezésre juttassa.

Örömmel emlékezünk meg arról, hogy *dr. Mahler Ede* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1937. szeptemberében betöltötte életének 80. esztendejét. Áldásos, hosszú életében egyaránt bensőségesen vonzódott hazájához és felekezetéhez. Mint Társulatunk igazgatóságának tagja állandó érdeklődést és jóindulatot tanúsít irántunk. Évkönyvünknek évtizedeken át munkatársa; az általános kronológia, de különösen a keleti tudományok terén világhírű tudományos működést fejt ki. Egyetemi tanszékén, amelytől csak most válik meg véglegesen, számos nemzedéket nevelt fel az említett, bennünket különösen érdeklő, tudományszakokban. Mint a *Ferenc József Orszá-*

gos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja üdvösen befolyásolja e főiskola munkáját.

70. évét töltötte be Irodalmi és Felolvasóbizottságunk elnöke, *Kóbor Tamás*. E minőségében személyének vonzó erejével lényegesen hozzájárult felolvasóüléseink látogatottságának biztosításához s ezzel Társulatunk őszinte háláját érdemelte ki. De különösen hálára kötelezi egész felekezetünket azzal, hogy jogaiért száll síkra. Ragyogó tollával, éles logikájával mindig ott van, ha a magyar zsidóság hazafiasságát, áldozatkészségét kell a nyilvánosság küzdőterén bizonyítani.

A hálás köszönet és rokonszenv érzelmeivel köszöntjük igazgatóságunk nagyérdemű tagját, *dr. Hevesi Simon* vezető-főrabbit, aki ugyancsak 70. életévét töltötte be a közelmúltban. Valamennyien tanúi vagyunk lelkes és áldozatos érdeklődésének Társulatunk és általában a magyar zsidóság kultúrmunkája iránt. Mint az egyházi tudomány és irodalom lelkes munkása és a papi ékesszólás csodált mestere, egyik példaadó vezetője a magyar zsidó közművelődésnek.

Szerencsésnek érezzük magunkat abban a tudatban, hogy mind Mahler Ede tanár, mind Kóbor Tamás, a közíró, és *dr. Hevesi Simon*, a kiváló lelkész, Isten segítségével elért magas életkoruk ellenére is ezeket az időjelzéseket csak munkásságuk egy mértföldkövének tekintik. Ennek tekinti e Társulat is és különösen a mai közgyűlés résztvevői. Kérjük a Gondviselést, hogy adja meg nekik és nekünk azt a szerencsét, hogy áldásos munkájukat még hosszú időn át jó egészségben folytathassák.

Örömmel emlékezünk meg Irodalmi és Felolvasóbizottságunk alelnökének, *dr. Szemere Samunak* tanügyi főtanácsossá történt kineveztetéséről. Őt is kérjük, hogy szeretettel folytassa körünkben azt a kiváló munkásságot,

amely felolvasóüléseinket és különösen Évkönyveinket oly élvezetessé és érdekessé teszi.

Örvendetesnek kell tartanunk, hogy a Magyar Zsidó Oklevéltár II. és III. kötete immár megjelent és tagjainknak már szétküldetett. Ha a Társulatnak más érdemei nem volnának, szerény nézetünk szerint ez maga is elég volna annak bizonyítására, hogy működésünk nem volt meddő. Az eddig megjelent három kötet ékesen bizonyítja, hogy a szentistváni Magyarország zsidósága mindig méltónak bizonyult arra, hogy a történelmi határok között élő magyarságnak elválaszthatatlan és egyenjogú része legyen.

A munka megjelenése, mint már előzőleg bejelentettük, vagyonunkat csaknem teljesen igénybevette. Így bizonyos aggályokkal nézünk a jövő elé. Teljes erőnkkel azon leszünk, hogy, amennyire csak lehet, a ránk háramló feladatokat a jövőben is teljesíthessük.

Újra és újra megismételjük azt a kérésünket, hogy közületeink a magyar zsidóság kulturális életét döntően befolyásoló tevékenységünket minél nagyobb mértékben támogatni szíveskedjenek. Igyekezni fogunk tágkörű személyes propagandával tagjaink számát is szaporítani. Fel kell hívnunk a művelt magyar zsidóság figyelmét arra, hogy Társulatunk működése csaknem egészében egyet jelent a segítségre szoruló szellemi munkásaink támogatásával.

Mult közgyűlésünkön bejelentettük, hogy Herz I. J. londoni chiefrabbi kezdeményezésére megkezdtük az IMIT újabb magyar Bibliája kiadásának előmunkálatait. A dr. Guttmann Mihály igazgató és dr. Hevesi Simon vezető-főrabbi vezetése alatt álló szerkesztőbizottság serényen folytatja munkásságát.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat zárszámadása 1937. december 31-én.

Bevétel:

Tagdíjak P 3,251'76

Szubvenciók:

Pesti Izr. Hitközség	P 2000'—
Pesti Chevra Kadisa.....	« 2000'—
Budai, kaposvári, szegedi hitk. «	450'—
Egyéb támogatások	« 800'— « 5,250'—
Kamatok	« 336'78
Templomi felajánlások	« 1,550'—
Részben hátralékok, oklevéltári szubvenciók .	« 2,000'—
Összesen.....	P 12,388'54

Kiadás:

Múzeum	P 600'—
Írói segélyek.....	« 1,109'—
Évkönyv kiadása.....	« 2,285'08
Évkönyv szerkesztése	« 1,414'—
Pályamunka	« 300'—
Palesztinai tudom.	« 300'—
Felolvasások	« 585'—

Oklevéltár:

Szerkesztés	P 2500'—
Kiadás	« 8001'32 « 10,501'32
Adminisztrációs költség	« 847'27
Zárlati költségek	« 120'—
Jegyző fizetése	« 720'—
Összesen.....	P 18,781'67

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat vagyonállaga 1937. december 31.

Követelés:

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	P 14,130'48
Belvárosi Takarékpénztár	« 1,956'—
Pesti Izr. Hitközség	« 1,100'—
<u>Összesen.....</u>	<u>P 17,186'48</u>

Tartozás:

A Franklin-Társulatnak az 1937-i évkönyvért	P 2104'90
A Biblia-kiadásra befolyt összegek «	8301'77
A Dr. Mahler Ede-émlékkönyvre be- folyt	« 1400 — « 11,806'67
<u>Vagyon</u>	<u>P 5,379'81</u>

Értékpapírok a Belvárosi Takarékpénztárnál:

Kor.	5,000'—	4%	Koronajáradék	P	—'—
«	6,000'—	6%	I. hadikölesön	«	—'—
«	25,000'—	5½%	VIII. hadikölesön.....	«	—'—
«	11,000'—	4½%	Belvárosi takp. záogl. .	«	—'—
«	600'—	4%	Magy. földhitelint. záogl.	«	—'—
			<u>Összesen.....</u>	<u>P</u>	<u>—'—</u>

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat előirányzata az 1938. évre.

Bevételek:

Tagdíjak	P 3,200'—
Templomi adományok	« 900'—
Szubvenciók	« 5,250'—
Kamatok	« 150.—
<u>Összesen.....</u>	<u>P 9,500'—</u>

Kiadások:

Múzeum	P	1,200'—
Írói segélyek.....	«	1,000'—
Évkönyv kiadása.....	«	2'150'—
Évkönyv szerkesztése	«	1,400'—
Pályamunka	«	500'—
Felolvasások	«	800'—
Jegyző fizetése	«	720'—
Adminisztrációs kiadások.....	«	830'—
Dr. Mahler Ede emlékkönyv	«	300'—
Oklevéltár	«	4,100'—
	Összesen..... P	13,000'—

Budapest, 1936 december 31.

Makai Ernő s. k.,
pénztárnok.

Wertheimer Adolf s. k.,
elnök.

Alapi Béla s. k.,
ellenőr.

Számvizsgálóbizottsági jelentés.

Tisztelettel van szerencsénk jelenteni, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1937. évi december 31-én lezárt zárszámadását és vagyonkimutatását átvizsgáltuk s azokat a könyvekkel egyezőknek és helyeseknek találtuk ; ezért az elnökségnek, igazgatóságnak, választmányának és a tisztikarnak az 1937. évi december 31-ig terjedőleg a felmentvény megadását javasoljuk.

Budapest, 1938. június 20-án.

Dr. Mezey Sándor s. k.,

Dr. Ballagi Ernő s. k.,

Dr. Naményi Ernő s. k.,
a számvizsgálóbizottság tagja.

Jelentés az **IMIT** felolvasóbizottságának 1937/8. évi működéséről.

Az elmúlt évadot emlékezetes üléssel nyitottuk meg: a Kóbor Tamás 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi üléssel. Ez az ülés már méreteinél fogva is messze túlemelkedett a megszokott kereteken; részt kértek az ünneplésből Társulatunkon kívül álló tényezők is, akik velünk együtt örültek az alkalomnak, hogy az ünnepelt iránt érzett nagyrabecsülésüknek és ragaszkodó szeretetüknek kifejezést adhatnak. Ülésünket, a várható közönség nagy számára való tekintettel, a Goldmark-teremben tartottuk, de ez a hatalmas hármasterem sem volt képes — bár zsúfolásig megtelt — az ünneplésre megjelenteket mind befogadni. A közönség körében láttuk a magyar zsidó intézmények és társadalmi közületek képviselőit, a magyar írók és újságírók kiválóságait s a barátok és tisztelők százait. *Wertheimer Adolf* elnöki megnyitójában a jubilánst elsősorban mint az IMIT Irodalmi és Felolvasóbizottságának elnökét üdvözölte, de méltatta az «aranytollú és aranyzívű Kóbor Tamást» is, a hűséges barátot, a gyengék és elesettek támogatóját. *Stern Samu*, a Magyar Izraeliták Országos Irodája és a Pesti Izraelita Hitközség elnöke, Kóbort, mint felekezetünk hű fiát, köszöntötte, aki írásaiban a jogért, igazságért, emberi méltóságért harcolva, egyben a magyar zsidóság jogaiért és megbecsüléséért is küzd. *Dr. Balassa József* az Otthon Írók és Hírlapírók Köre, a Magyar Újságírók Egyesülete és az Írók Gazdasági Egyesülete üdvözlétét tolmácsolta. Jellemezte Kóbort, az írot és az újságírót, akire tisztelettel és szeretettel tekint fel mindenki, «mint a magyar újságírás egyik legkiválóbb, legtekintélyesebb egyéniségére, akiben együtt van mindaz a képesség, rátermettség, lelki adottság, ami az újságírót hivatásának legtökéletesebb

teljesítésére képesíti.» *Kárpáthy Aurél*, a Kritikusok Szindikátusának elnöke mint regényíró és kritikust, *Mohácsi Jenő* pedig, a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének főtitkára, mint drámaíró méltatta *Kóbor Tamást*. Az elhangzott üdvözlésekre válaszolva, *Kóbor Tamás* magas szárnyalású beszédben tett hitet magyarsága és zsidósága mellett, amelyeket mindig harmónikus egységben érzett és soha, még megváltozott körülmények között sem tudna szembeállítani egymással. A mindvégig lelkes hangulatban lefolyt ülésről a közönség felejthetetlen emléket vitt magával.

Ezt az ünnepi ülést október hó 31-én tartottuk. Ezenkívül négy rendes felolvasó ülésünk volt novembertől februárig. A novemberi ülésen kegyelettel áldoztunk két elhunyt nagyunk, *Alexander Bernát* és *Munkácsi Bernát* emlékének. A többi ülésen felolvasott tudományos dolgozatok közül az egyik szól a fogadalomról a zsidó hagyományos irodalomban, egy másik a magyarországi zsidó zene kutatás problémáiról, egy harmadik a zsidó könyv sorsáról. Valamennyi felolvasó-ülésünkön helyet adtunk a szépirodalomnak is, vegyest szerepeltek versek és novellák.

Felolvasó-üléseinket az elmúlt évadban is a Pesti Izraelita Hitközség székházának dísztermében tartottuk. Ennek, valamint ünnepi ülésünk részére a Goldmark-teremnek szíves átengedéséért ezúttal is hálás köszönetet mondunk a Hitközség nagyérdemű előljáróságának.

Felolvasó-üléseink tárgysorozata a következő volt:

1937. november 24-én.

Kóbor Tamás: Emlékezés *Alexander Bernátra*.

Dr. Fuchs Rafael: *Munkácsi Bernát* emlékezete.

H. Patai Éva: Verselek,

1937. december 29-én.

Nádai Pál: Miniaturök.

Hajnal Anna: Versek.

Keszi Imre: A magyarországi zsidó zenekutatás problémái.

1938. január 26-án.

Dr. Guttmann Mihály: A fogadalom a zsidó hagyományos irodalomban.

Peterdi Andor: Versek.

Csermely Gyula: Egy novella.

1938. február 23-án.

Dr. Róth Emil: Zsidó könyvek, zsidó sorsok.

Komlós Aladár: Versek.

Kérem jelentésem szíves tudomásulvételét.

DR. SZEMERE SAMU

az IMIT Irodalmi- és Felolvasó-
bizottságának alelnök-előadója.

A TÁRSULAT VÁLASZTMÁNYA.

A) Budapesti tagok.

Dr. ALAPY HENRIK, egyetemi tanár.

Dr. BAKONYI LÁSZLÓ, az Izr. Orsz. Iroda főtitkára.

Dr. BALASSA JÓZSEF, szerkesztő.

Dr. BALLAGI ERNŐ, ügyvéd.

Dr. BARNA KÁROLY, m. kir. kormányfőtanácsos.

Dr. CSOBÁDI SAMU, ügyvéd.

Dr. DÉNES LAJOS, ny. tankerületi főigazgató.

Dr. ENDREI S. HENRIK, a Pesti Chevra Kadisa igazgató-
főtitkára.

- EPPLER SÁNDOR, a Pesti Izr. Hitk. főtitkára.
 Dr. FARKAS JÓZSEF, körzeti rabbi.
 Dr. FÉNYES MÓR, szakfelügyelő.
 Dr. FEJÉR LIPÓT, egyetemi tanár.
 Dr. FELEKI SÁNDOR, orvos.
 Dr. FISCHER BENJÁMIN, főrabbi.
 Dr. FRISCH ÁRMIN, szakfelügyelő.
 Dr. FÜRST ALADÁR, igazgató.
 GERŐ ÖDÖN, író, szerkesztő.
 Dr. BUDAI GOLDBERGER LEÓ, gyáros, felsőházi tag.
 Dr. GROSZMANN ZSIGMOND, pesti rabbi.
 Dr. GUTTMANN MIHÁLY, rabbiképzőintézeti igazgató.
 Dr. HAJDU MIKLÓS, vezérigazgató.
 BÁRÓ HATVANY BERTALAN, nagyiparos.
 Dr. HEVESI SIMON, vezető főrabbi.
 Dr. HIRSCHLER HENRIK, ügyvéd, m. kir. kormányfőtanácsos.
 Dr. HOFFER ÁRMIN, rabbi, főiskolai tanár.
 Dr. KISS ARNOLD, vezető főrabbi.
 KÓBOR TAMÁS, író, főszerkesztő.
 KOHLBACH SIMON, alezredes.
 Dr. KŐRÖSSY KORNÉL, egyetemi c. r. k. tanár.
 KRÁMER MIKSA, a Pesti Chevra Kadisa elnöke.
 Dr. KRISZHABER ADOLF, a Budai Izr. Hitk. elnöke.
 Dr. KÚNOS IGNÁC, egyetemi tanár.
 LENKEI HENRIK, tanár.
 Dr. LÖWINGER SÁMUEL, rabbiképzőintézeti tanár.
 Dr. MAHLER EDE, egyetemi tanár.
 MANDL BERNÁT, ny. igazgató.
 Dr. MARZALI HENRIK, egyetemi tanár.
 Dr. MEZEY SÁNDOR, ügyvéd.
 MOLNÁR FERENC, író.
 Dr. MUNKÁCSI ERNŐ, a Pesti Izr. Hitk. főügyésze.
 Dr. PATAI JÓZSEF, főszerkesztő.
 PFEIFFER IGNÁC, műegyetemi tanár.

- Dr. RADÓ ANTAL, író.
- Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, a Színművészeti Főisk. ny. c. igazgatója.
- Dr. SPITZER JÓZSEF, ügyvéd, kormányfőtanácsos.
- Dr. SZABOLCSI LAJOS, főszerkesztő.
- Dr. SZEMERE SAMU, tanügyi főtanácsos, tanítóképzőintézeti igazgató.
- Dr. TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF, tanár.
- UNGERLEIDER MÓR, vezérigazgató.
- VÉSZI JÓZSEF, felsőházi tag.
- BÁRÓ CSEPELI WEISS ALFONZ, gyáros.
- VIDA JENŐ, felsőházi tag.
- WIRTH KÁLMÁN, c. tankerületi főigazgató.
- SIÓAGÁRDI ZÖLD MÁRTON, tábornok.

B) Vidéki tagok.

- BÁTORI JÓZSEF, tanár, Székesfehérvár.
- BENEDEK LÁSZLÓ, hitközségi elnök, Nagykovács.
- Dr. BERNSTEIN BÉLA, főrabbi, Nyíregyháza.
- BODOR ZSIGMOND, hitközségi elnök, Nyíregyháza.
- BOSCHÁN ARTÚR, hitközségi elnök, Kőbánya.
- Dr. BRÓD TIVADAR, hitközségi elnök, Nagykanizsa.
- Dr. BÜCHLER SÁNDOR, főrabbi, egyetemi magántanár, Keszthely.
- JÁNOSII ENGEL JÓZSEF, udvari tanácsos, Pécs.
- Dr. JÁNOSII ENGEL RÓBERT, ügyvéd, gyáros, Pécs.
- FÁBIÁN MIKSA, hitközségi titkár, Nagykanizsa.
- Dr. FRIEDMANN DÉNES, főrabbi, Újpest.
- SZERGÉNYI GEISZT JENŐ, nagybirtokos, kormányfőtanácsos, Szombathely.
- Dr. GLÜCK GYULA, ny. főorvos, községkerületi elnök-helyettes, Szombathely.
- Dr. GOLDBERGER IZIDOR, főrabbi, Tata.

- GOLDSCHMIED JÓZSEF, igazgató, hitközségi elnök, Sárvár.
 Dr. GREINER JÓZSEF, községkerületi elnök, Pécs.
 Dr. GULYÁS JÓZSEF, hitközségi elnök, Szekszárd.
 Dr. HERZOG MANÓ, főrabbi, Kaposvár.
 Dr. HEVES KORNÉL, főrabbi Szolnok.
 Dr. HIRSCHLER PÁL, főrabbi, Székesfehérvár.
 Dr. HOROVITZ JÓZSEF, főrabbi, Szombathely.
 Dr. KÁLMÁN ÖDÖN, főrabbi, Kőbánya.
 Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN, főrabbi, egyet. magántanár, Makó.
 Dr. KUN LAJOS, főrabbi, Veszprém.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, főrabbi, felsőházi tag, Szeged.
 Dr. LÖWY KÁROLY, hitközségi elnök, Székesfehérvár.
 Dr. MÜLLER JENŐ, kormányfőtanácsos, Orosháza.
 Dr. PFEIFFER IZSÁK, főrabbi, Monor.
 Dr. RUBINSTEIN MÁTYÁS, főrabbi, Szekszárd.
 Dr. SERBU ADOLF, tanítónőképzőintézeti igazgató, Miskolc.
 Dr. SILBERFELD JAKAB, főrabbi, Békéscsaba.
 Dr. SPIEGEL ÁRMIN, főrabbi, Esztergom.
 Dr. SPIRA SALAMON, főrabbi, Miskolc.
 Dr. SZÉKELY ALBERT, t. b. vármegyei ügyész, Sátoralja-
 újhely.
 Dr. VENETIÁNER JAKAB, Miskolc.
 Dr. WALLENSTEIN ZOLTÁN, főrabbi, Pécs.
 WEISZ MÁRTON, hitk. titkár, Esztergom.
 VIDA DEZSŐ, hitk. eln. Mohács.
 Dr. WINKLER ERNŐ, főrabbi, Nagykanizsa.

**A Társulat által a Magyar Zsidó Múzeum Egyesületbe
kiküldött tagok névsora.**

Dr. ALAPY HENRIK.	DRUCKER GÉZA.
Dr. BAKONYI LÁSZLÓ.	Dr. FISCHER GYULA.
Dr. BALASSA JÓZSEF.	Dr. FLEISSIG JÓZSEF.
Dr. BODA ERNŐ.	Dr. FÓDI KÁROLY.

Dr. FRISCH ÁRMIN.	Dr. LÖW IMMÁNUEL.
Dr. FÜRST ALADÁR.	Dr. LÖWINGER SÁMUEL.
GERÓ ÖDÖN.	Dr. MAHLER EDE.
GRÜNVALD FÜLÖP.	MANDL BERNÁT.
Dr. GUTTMANN MIHÁLY.	Dr. MARCZALI HENRIK.
Dr. br. HATVANY BERTALAN.	Dr. MEZEY SÁNDOR.
Dr. HEVESI FERENC.	Dr. NAMÉNYI ERNŐ.
Dr. HIRSCHLER HENRIK.	Dr. PATAI JÓZSEF.
Dr. KISS ARNOLD.	PFEIFFER IGNÁC.
KÓBOR TAMÁS.	SZÁNTÓ JENŐ.
KRAMER MIKSA.	Dr. SZEMERE SAMU.
Dr. KRISZHABER ADOLF.	WERTHEIMER ADOLF.
Dr. KÚNOS IGNÁC.	

ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK.

1. Bibliabizottság.

Elnök: Dr. Hevesi Simon. *Jegyző:* Dr. Löwinger Sámuel.

Tagok: Dr. Groszmann Zsigmond, dr. Kálmán Ödön.

2. Oklevélbizottság.

Elnök: Dr. Marczali Henrik. *Előadó:* Mandl Bernát.

3. Irodalmi- és felolvasóbizottság.

Elnök: Kóbor Tamás. *Alelnök-előadó:* Dr. Szemere Samu.

Jegyző: Dr. Cseh Arnold.

Tagok: dr. Dénes Lajos, dr. Hajdu Miklós, dr. Kecskeméti György, dr. Komlós Aladár, dr. Löwinger Sámuel, dr. Patai József, dr. Szabolcsi Bence, dr. Szabolcsi Lajos, dr. Turóczi-Trosztler József.

Alapító tagok.

- Dr. Berényi Sándor ügyvéd.
 Néhai Deutsch Zsigmond és neje Stauber Borbála.
 Néhai özv. Hatvani Deutsch Bernátné.
 Néhai vágújhelyi Latzkó Antalné nevére, báró Hatvany
 Deutsch Józsefné.
 Néhai báró Hatvany Deutsch József.
 Dr. Freund István.
 Néhai báró Guttmann Vilmos, Nagykanizsa.
 Néhai Herzmann Bertalan.
 Néhai Kohner Zsigmond.
 Néhai Megyeri Krausz Lajos.
 Néhai Machlup Adolf.
 Nagykanizsai Izraelita Hitközség.
 Nagyváradai Izraelita Hitközség.
 Pesti Chevra Kadisa.
 Néhai Schweiger Márton.
 Néhai gavosdai Sváb Károly.
 Néhai Sváb Károly.
 Szabadkai Izraelita Hitközség.
 Néhai Székely Ferenc.
 Néhai Tab Salamon.
 Néhai dr. Neumann Fülöp.
 Wertheimer Adolf.
 Néhai Winterberg Gyula.

Pártfogó tagok.

- Néhai Blau Arnold.
 Néhai Bródy Zsigmond.
 Néhai dr. Chorin Ferenc.
 Néhai Deutsch Sámuel és neje.
 Eismann Gyula.

Néhai Fischer M. Marcell.
 Kónyi Hugó.
 Kovács Géza.
 Néhai Löwy Mór.
 Lukács József.
 Porges József.
 Néhai báró Schossberger Henrik.
 Néhai Schreiber Ignác.
 Néhai Somogyi Albert.
 Néhai Steinfeld Antal, Debrecen.
 Néhai Steinfeld Mihály, Debrecen.
 Néhai Sternthal Adolf.
 Néhai Sternthal Salamon, Temesvár.
 Néhai Stiller Bertalan.
 Néhai Strasser Henrik.
 Néhai Schwartz Ferenc.
 Urbán Adolf.
 Néhai csepeli Weiss Berthold.
 Wolfner Gyula és Társa.

Pártoló tagok.

Büchler Bertalan, V., Arany János-u. 24.
 Conrád Ottó, V., Gr. Tisza István-u. 2—4.
 Deutsch Arthur, VI., Andrássy-út 107.
 Drucker Géza, V., Wekerle Sándor-u. 10.
 Jánosii Engel József, Pécs.
 Fejér Lajos, V., Falk Miksa-u. 3.
 Fischl Ignác, V., Nádor-u. 4.
 Freund Pál, VI. Benczur-u. 48.
 Dr. Friedmann Ignác, VII., Stefánia-út 22.
 Gettler Izidor, Szolnok.
 Dr. budai Goldberger Leó, VI., Benczur-u. 45.
 Győri Izr. Hitközség, Győr.

- Dr. Hirschler Henrik, IV., Petőfi Sándor-u. 11.
Hoffer Béla, II., Küküllő-út 14.
Hoffmann Béla, V., Dorottya-u. 8.
Dr. Holitscher Sziegfried, VI., Andrássy-út 1.
Horváth Jenő, IV., Irányi-u. 1.
Káldy Jenő, V., Gr. Tisza István-u. 2.
Kálmán Henrik, VII., Stefánia-út 69.
Kaposvári Izr. Hitközség, Kaposvár.
Özv. Kaszab Aladárné, V., Szabadság-tér 15.
Magyar Bertalan, IV., Kossuth Lajos-u. 2.
Dr. Makai Ernő, IV., Petőfi Sándor-u. 2.
Dr. Misner Ignác, VI., Teréz-körút 41.
Nagykanizsai Izr. Hitközség, Nagykanizsa.
Richter Gedeon, IV., Ferenc József-rakpart 26.
Schön Géza, I., Fery Oszkár-u. 6.
Schulhof Lajos, IV., Bécsi-u. 1.
Stadler Benedek VI., Bulyovszky-u. 18.
Dr. Stein Emil, I., Lógodi-u. 23.
Steiner Marcell, V., Falk Miksa-u. 3.
Stern Alfréd, IV., Deák-tér 3.
Stern Samu, V., Nádor-u. 28.
Szegedi Izr. Hitközség, Szeged.
Ungár Albert, VII., Wesselényi-u. 2.
Vágó József, V., Falk Miksa-u. 26.
Vágó Miksa, VI., Lendvay-u. 3.
Weisz Fülöp, V., Gr. Tisza István-u. 2.

TÁJÉKOZTATÁS.

Alapszabályaink hetedik szakasza Társulatunk tagjai tekintetében a következőkép rendelkezik.

7. §.

a) Alapító tagok azok a nagykorú izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek egyszersmindenkorra legalább 400 pengőt fizetnek. Az alapító tagdíjat a hitközségek és jogi személyek két egymásután következő évi 200 pengős részletben is törleszthetik.

b) Pártfogó tagok azok a nagykorú izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek egyszersmindenkorra legalább 200 pengőt fizetnek le.

c) Pártoló tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek amelyek legalább három esztendőn keresztül legalább évi 24 pengő fizetésére kötelezik magukat.

d) Rendes tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok, belföldi izr. hitközségek vagy jogi személyek, amelyek legalább három éven keresztül, évenként legalább 12 pengő tagdíj fizetésére kötelezik magukat.

e) Tiszteletbeli tagok azok a nagykorú, izr. vallású magyar állampolgárok vagy külföldiek, akiket érdemeikre való tekintettel az igazgatóság «tiszteletbeli» tagoknak megválaszt. Külföldi tiszteletbeli tagok megválasztásához a m. kir. belügyminiszter úr engedélye szükséges.

A tagdíjak a Társulat által beküldött csekklapok felhasználásával a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz (Gróf Tisza István-u. 2—4.) fizetendőek be.

Társulati ügyekben felvilágosítást adnak a Társulat elnöksége (I., Orom-u. 6.) és a Társulat titkársága (VIII., Rökk Szilárd-u. 26. II. em.).

ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM.

Az igazgatóság jelentése a múzeum 1937. évi működéséről.

Előterjesztette *Munkácsi Ernő dr.*, a múzeum ügyvezető igazgatója.

A fizikusok szerint a tengernek egy cseppjében benne van az egész hatalmas óceán víztömegének minden alkotóeleme. Hasonlóképpen, — ha végigtekintünk múzeumunknak, a magyar zsidóság e jelentőségében nagy, de működési körében szerény egyesületének múlt évi tevékenységén — azt kell megállapítanunk, hogy hű tükre a magyar zsidóság elmúlt évi életének, vagy ha úgy tetszik történetének. Felekezetünknek elmúlt évi élete: történet, mert olyan eseményeket foglal magában, amelyek a csaknem egy évszázad óta meglevő, az egyenjogúság vonalában fekvő jogi és társadalmi állandóságát megingatták. S ha igaz, hogy a politika a jelen története és a történet a múlt politikája, akkor intézményünknek, mint a történelmi emlékek gyűjteményének, a jelen keresztmetszetében is, a múlt hosszmetzetében is, a legszorosabb kapcsolatba kellett kerülnie a mindannyiunk életét foglalkoztató problémákkal, amelyek összessége adja a magyar zsidóságnak mint összességnek a cselekvéseit irányító elgondolásokat. Így azután intézményünk, noha céljaiban és hivatásában tudományos és művészi, a rendkívüli idők viharában nem maradt meg a tudomány és művészet elzárt régióiban, hanem jelentőségében és hatásában szoros kapcsolatba került felekezetünk életével.

Azokat, akik a zsidóság évezredes történetét ismerik, a legutóbbi idők eseményei nem érték váratlanul. Immár csaknem két évtizede tartó, az utóbbi években egyre erős-

bödő, földalatti morajok figyelmeztettek arra, hogy nagy ren-
gés készül, amely megingathatja a történelmet nem ismerők
előtt megingathatatlanak vélt jogegyenlőségünk bástyait.
De ez csak a történelmileg laikusokra hatott meglepetés-
ként. Akik ezt a múzeumot az 1929—30. évben újjászervez-
ték, látnoki lélekkel írták fel már akkor a magyar zsidóság
egyeteméhez intézett felhívásukban ezeket a szavakat:

«A magyar zsidóság nehéz harcot vív létéért, jogáért,
igazságaért... E küzdelemben perdöntő bizonyítékaink:
multunk emlékei. Régi kövek, ősi iratok tanúskodnak igaz-
ságunk mellett! A magyar zsidóság történeti emlékeinek,
igazsága bizonyítékainak tárháza: az Országos Magyar Zsidó
Múzeum. Minden magyar zsidónak kötelessége, hogy múzeu-
munkat támogassa, mert ezzel saját érdekében történeti
jogainak megőrzéséről gondoskodik». S amidőn bekövet-
kezett a válságos idő, múzeumunk igazolta, hogy megfelel
a várakozásoknak: kifelé szorongatott felekezetünk védő-
bástyája, befelé a hitfelekezet tagjai erkölcsi megerősödésé-
nek, történeti öntudatunk felkeltésének és így lelki újjá-
szervezésének forrása. Mert mit harsogott felénk az ellenünk
emelt vádirat?! Két súlyos vádpontot: hogy nem vagyunk
őslakók e hazában, hanem beszivárgott bevándoroltak, sőt
sokszor csak átvándorló népréteg; másrészt hogy nem alkal-
mazkodtunk a magyar nemzet szelleméhez, munkánk nem
szolgált, vagy nem kellően szolgált a nemzet előrehala-
dását. Mindkét vádponttal szemben felekezetünk vezetői a
legkézzelfoghatóbb cáfolatot a mi múzeumunk gyűjte-
ményéből merítették és igazságunk mellett «megszólaltak
a kövek» és «beszélni kezdtek a pergamentek».

De múzeumunk nemcsak külső hatásában volt támasza
felekezetünknek, hanem annak nagy tömegei innen merít-
ettek erőt, hogy öntudattal viselhessék el a megpróbálta-
tásokat. Múzeumunk anyagából ismerték meg, hogy a zsidó-
ságnak van multja, hogy annyiszor gyalázott őseink egyéni

életének még a gettóban is volt szépsége, hogy még akkor is, sőt éppen akkor keresték a művészetet vallásunkban, amely széppé, ragyogóvá tette számukra azt a szűk körben lefolytatott életet, amelyre a külső viszonyok kényszerítették őket és amelyben nem a külső csillogást, hanem a családi, vallási bensőség melegét keresték.

Így felelt meg múzeumunk az elmúlt évben hivatásának.

Múzeumegyesületünk elmúlt évi működése két törvény körül forgott. Az egyik az emancipációt beiktató 1867 : XVII. t. c., a második a jogegyenlőségünket megnyirbáló új zsidó-törvény, az 1938 : XV. t. c.

Az elmúlt év december 29-én volt 70 éve annak, hogy a magyar zsidóság emancipációját kimondó törvény bekerült a magyar törvénytárba. Bár már ekkor éreztük, hogy nehéz hónapok következnek, amelyek mindenre alkalmasak, csak ünneplésre nem, mégis fontosnak tartottuk, hogy az emancipáció 70 éves évfordulója alkalmával múzeumunk emlékkiállításon mutassa be az emancipáció történetét. Azt gondoltuk, hadd lássa a nagyközönség, zsidó és nem zsidó egyaránt, hogy az egyenjogusítás nem a véletlen műve volt, nem sebtiben hozott törvény, hanem egy történeti fejlődés eredménye, kiharcolt, kiérdemelt folyamat, amelyért őseink egy évszázadon át dolgoztak, küzdöttek és amely egyes állomásokon keresztül az 1867 : XVII. t. c.-ben 1867 december 29-én beteljesedett. A nagyobb körütekintést és sok munkát igénylő előkészületi munkálatok miatt a kiállítás megnyitása elhúzódott a folyó évig ; március hó 6. napján nyílt meg és a hónap végéig állott a közönség rendelkezésére. A kiállítás előkészítése végett a múzeum igazgatója az emancipáció történetét ismertette a «Libanon» c. folyóiratban és az «Egyenlőség» hetilapban, dr. Fürst Aladár múzeumi őr az emancipációs törvény egykori sajtójával foglalkozott a «Zsidó Szemlé»-ben, Grünvald Fülöp múzeumi őr pedig az «Országos Egyetértés»-ben. A kiállítás színhelye

múzeumépületünk II. emelete volt. Itt a magyar zsidóság egyenjogúsítását történeti folyamatként mutattuk be. Szerénység nélkül mondhatjuk, hogy a kiállítás, tartalmi anyagában és az elrendezés formájában egyaránt, méltó volt célkitűzéseihöz. Az első teremben láthattuk a magyar zsidóság aranybullájának, IV. Béla király 1251-ben kiadott kiváltságlevelének, fényképmásolatát, amely köztudomásúlag a magyar zsidóság jogviszonyait szabályozta és amelyet később a Habsburg-királyokig csaknem minden magyar király megerősített. A magyar zsidóság Mátyás-korabeli és Jagellok-korabeli emlékei mellett látható volt azon felségfolyamodványok és egyéb felterjesztések sorozata, amelyekkel elődeink felekezetünk egyenjogósítása végett az uralkodókhoz és a magyar országgyűléshez folyamodtak. Tárlókban állítottuk ki ugyanitt az egész egykorú sajtót, a szabadelvű és konzervatív lapokat, a képes hetilapokat és felekezeti lapokat, az emancipáció egész sajtóját és a zsidókérdés egész irodalmát. A II. emelet utolsó termében voltak a legfontosabb okiratok és egyéb emlékek kiállítva: az emancipációs törvénynek Ferenc József király és gróf Andrássy Gyula miniszterelnöktől aláírt eredeti példánya, II. József türelmi rendeletének ugyancsak eredeti példánya, az 1783-ban kiadott *Systematica Gentis Judaicae Regulatio*, valamint a magyar zsidóság helyzetére vonatkozóan az elmúlt évszázadban alkotott különböző törvények és az azokat előkészítő tanácskozások iratai. Mindezek mellett sikerült az emancipáció korának egész milieujét feleleveníteni. A falakon csüngő képeken szemlélhetők voltak II. József, II. Lipót, V. Ferdinand és I. Ferenc József királyaink, a zsidóság egyenjogúsítására vonatkozóan hozott törvények szentesítői, valamint e törvényeket előkészítő nagy államférfiak, báró Eötvös József, Deák Ferenc, Tisza Kálmán, Szemere Bertalan, Bezerédj István, Beöthy Ödön és a többiek festett arcképei.

Kiállításunknak megérdemelt nagy sikere volt. A megnyitás napján a kultuszminisztérium képviselőjében dr. Jalsoviczky Károly, az elnöki ügyosztály főnöke és dr. Bernáth Géza, a felekezetünk ügyeivel foglalkozó II. ügyosztály főnöke, jelentek meg s hosszasan és alaposan szemlélték kiállításunkat, amely láthatóan mély benyomást tett reájuk. Múzeumunkkal a napisajtó még sohasem foglalkozott olyan bőségesen, mint e kiállítás alkalmával. Hasábos cikkek jelentek meg, amelyek nemcsak a kiállítás anyagát ismer tették, de egyhangúan megállapították azt is, hogy rendezésével és a közfigyelem reáterelésével múzeumunk nagy szolgálatot tett az eszmék tisztázásának. A kiállítás anyagát részben múzeumunkból merítettük, másrészt az Országos Levéltártól, a Parlamenti Múzeumtól, a Nemzeti Múzeumtól, a Történelmi Arcképcsarnoktól és a Szépüvészeti Múzeumtól kaptuk, a tárlókat és állványokat pedig az Iparművészeti Múzeum bocsátotta rendelkezésünkre. Azt hisszük, hogy az egész közgyűlés érzelmeinek adunk kifejezést, amidőn a nevezett közintézményeknek a legnagyobb készséggel és előzékenységgel nyilvánított jóindulatukért hálás köszönetünket fejezzük ki.

Az év történelmi eseményei drámai gyorsasággal következtek be. Alig néhány nappal azután, hogy a kiállítás keretében bemutattuk, hogyan alkotta meg a XIX. század naggyá fejlődő Magyarország a XIX. század zsidótörvényét: az emancipációs törvényt, — a kiállításunk bezárását követő napokban köztudomású lett az új zsidótörvény és megbélyegző indokolása. Egyik napról a másikra, nagy hirtelenséggel kellett azokat a lépéseket felekezetünk tényezőinek megtenniök, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy igazunkat az ország közvéleménye előtt kifejthessük, hogy az ellenünk irányult támadások megfelelő viszonyulásban részesüljenek, hogy méltó utódjaik legyünk őseinknek, akik történelmi visszapillantásokat tartalmazó és

a történeti igazságokat feltáró folyamodásaikkal igyekeztek egyenlő jogaikat kivívni. Közvetlenül a húsvéti ünnepek előtt szinte órák alatt kellett elkészíteni az országgyűlés mindkét házához intézett felterjesztésünket. Ugyancsak egyik napról a másikra kellett a parlament bizottságaiban és az országgyűlés mindkét házában felszólaló hittestvéreinknek azokat a történelmi okmányokat rendelkezésre bocsátani, amelyeket vagy felolvastak, vagy fényképmásolatokban a ház asztalára letettek. Mindehhez pedig az anyagot csaknem kizárólag múzeumunk szolgáltatta. Hogy az ellenünk megindult nagy roham után ma bizonyos elismerése mutatkozik annak, hogy a magyar zsidóság híven teljesítette kötelességét a szabadságharcban, a világháborúban és egyéb vonatkozásokban, mindez, — ismételjük — nem csekély mértékben annak köszönhető, hogy a kellő pillanatban mindezek az adatok és okmányok múzeumunk gyűjteményében rendelkezésre állottak.

Nagyban-egészben ezek a szempontok vezették múzeumunk irányítását. De be kell számolnunk működésünk apróbb vonatkozásairól is.

Az elmúlt évben is kielégítőnek mondható múzeumunk látogatottsága. Tapasztalhatjuk, hogy növekszik a jobb és hozzáértő látogatók száma. Nagy számmal kereste fel múzeumunkat az őszi nagy ünnepek napjain a Dohány-utcai templomot látogató közönség. Sokan voltak itt az eucharisztikus kongresszus napjaiban. Számos fővárosi és vidéki zsidóiskola látogatta meg. A székesfővárosi népművelési bizottság által rendezett tanulmányi kirándulások rendszeres évi programjához tartozik múzeumunk felkeresése.

Régi szokásunknak megfelelően tárgybeli gyarapodásunkról az IMIT Évkönyvében számolunk be és ott emlékezünk meg minden egyes ajándékozóról. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az adományok száma kevesbedett, de kevesbedett vásárolt saját beszerzésünk is ; ennek oka az,

hogy múzeumunk az anyagi eszközök híjján van. Ezzel kapcsolatban ismételten felhívjuk a t. Közgyűlés figyelmét, hogy múzeumunknak 1931-ben történt újjászervezése csak félmunka volt. Felállítottuk múzeumunkat új helyiségben, újonnan berendeztük, a közönségnek bemutattuk és közkedveltté tettük, de sajnos mindezideig nem sikerült a múzeum állandó fejlődésének biztosítása, olyan költségvetési keret létesítése, amely megközelítőleg is méltó lenne azokhoz a fontos feladatokhoz, amelyeket múzeumunk a magyar zsidóságban képvisel. Pedig egyesületünk kerete teljesen alkalmas lenne erre. Szervezeti szabályzatunk lehetővé tenné pártoló és rendes tagok szerzését, akiknek tagdíjaiból biztosítani lehetne a múzeumunk továbbfejlesztéséhez szükséges összeget. A közvetlen jövő feladata tehát az, hogy múzeumunknak tagokat nyerjünk meg és így biztosítsuk azt a jövedelmet, amely lehetővé teszi a már sokszor hangoztatott feladatok megvalósítását. Ez a gondolat vezérelt akkor, amidőn a mai közgyűlés napirendjére alapszabályunk módosítását kitűztük és ezzel kapcsolatban újabb tisztségek szervezését javasoljuk, hogy így új erők bevonásával megindulhasson a taggyűjtés munkája.

Az elmúlt évben is tovább folyt múzeumunk belső szervezése.

Dr. Fürst és Grünvald tanár urak elkészítették múzeumunk új katalógusát, amely egyúttal a zsidó régiségek elméleti rövid összefoglalását is tartalmazza. Ugyanők hónapok szorgos munkájával elrendezték múzeumunk levéltári anyagát. Tudvalevőleg hozzánk került Hirschler Ignác, Acsádi Ignác és Bánóczi József teljes levelezése. Ezek és egyéb iratok hatalmas levéltári anyagot alkotnak, amely fontos történeti és kultúrtörténeti forrásokat rejt magában. Levéltári anyagunknak még közvetlen gyakorlati előnye is lehet. A mai időkben, amikor mindenki leszármazásának igazolásával foglalkozik, napról-napra nagyszámú meg-

keresés érkezett múzeumunkhoz belföldről és külföldről, és igen fontos állampolgársági ügyekben tudunk megfelelő igazolást nyújtani.

Dr. Mihalik Sándor, az Iparművészeti Múzeum őre, elkészítette ezüst ötvösművészeti tárgyainknak csaknem 200 oldalas katalógusát.

Régi célkitűzéseink, sajnos, még mindig nem valósulhattak meg. Múzeumunknak nincs katalógusa, bár kézírata már készen van. Nagymértékben előre haladt a Kaufmann-könyvtár miniatűrjeinek feldolgozása is. 5—6000 pengő elegendő lenne e munka kiadásához, amelyet az egész világ zsidósága tőlünk vár. Anyagi fedezet hiányában e vonatkozásban is a várakozás álláspontjára kell helyezkednünk.

Az lenne a természetes, hogy ezek a körülmények elkedvetlenítsék az egyesület vezetőségét. De látjuk a hazai zsidóság történelmi nagy napjait, szorongatottságának óráit és tisztában vagyunk azzal, hogy felekezetünknek mind belső, mind külső vonatkozásokban egyaránt szüksége van erre az intézményre. Ez a tudat óv meg a csüggedéstől, acélozza meg erőnket és kell, hogy körünkből kiindulva, a magyar zsidóság széles rétegeit is áthassa, hogy megteremthessük azt a tagközösséget, amely múzeumunk további fejlődését biztosítja. Ennek reményében kérjük a t. Közgyűléstől, hogy jelentésünket tudomásul venni szíveskedjék.

Dr. WEISZ MIKSÁRÓL.

«Az én lábamnak szövétneke az igéd,
S ösvényemnek világossága.» (119. Zs. 105. v.).

A Zsoltárköltőnek e versével bocsátja világgá Weisz Miksa Zsidó Etika c. munkáját, és bizony egész életén át vezérelte őt e jelmondat: «A szenvedések iskolájában megedzett emberek, a megaláztatás tüzeiben kovácsolt jelle-

mek beszélnek embertársaikhoz, azoknak egyszerű mesterkéletlen nyelvén, hirdetvén acélkemény, szintiszta, elpusztíthatatlan igazságokat». (Zsidó Etika, Budapest, 1923. 7. 1.)

Egyszerű, mesterkéletlen szavú, igaz ember volt a mi Weisz Miksánk. Látom ma is mosolygó arcát, amint ott ül a Hold-utcai zsidó múzeum hosszú asztalánál és Fabó dr. egyre hozza elénk a múzeum kincseit : szertartási tárgyat, pecsétnyomót, gyűrűt, kéziratot, könyvet.

Kéziratot, könyvet Weisz Miksa, a neves és elismert bibliografus elé, aki kiváló szakértelemmel rendezte múzeumunk írott és nyomtatott emlékeit. Mennyire örült, ha pl. egy móhél-jegyzéket megmagyarázhatott nekünk, munkatársainak és Mandl Bernát, a magyar zsidó családoknak hazánkban legkiválóbb kutatója, kapva-kapott az alkalmon és megismertetett bennünket a jegyzékben szereplő fiúk családfájával.

Ha a középkori arab irodalomban a zsidó nép az akhül kitáb, a könyv népe, akkor a mi Weisz Miksánkat bátran elnevezhetjük ibn kitábnak, szent nyelvünkön ben széfernek, a könyv fiának.

Megfelelt ő mint rabbi és lelkipásztor ; hitet tesz e mellett minden egyes híve ; szerették őt. A hitoktatás terén követte nagy etikusaink irányítását ; kiforrt jellem, jó tanító, jóságos vezető, a fiatalság lelkét felismerő és értékelő pedagógus szólt tanítványaihoz. Alkalmazkodott az állami intézet tanári testületéhez, jó kollega volt, de gerinces, aki sohasem alkudott meg az áramlatokkal, sem politikai, sem társadalmi irányzatokkal. Meg is becsülték őt, szerette az igazgató, a tanári testület egyaránt, tanítványai meg rajongtak érte.

Bocsássák meg nekem, ha a kijelölt útról letértem. Rossz szokásom ez ; olykor letérek túrámon a megengedett ösvényről, mert az erdő sűrűjében meglátok valami ritka növényt, virágot. A zsidó múzeum megszervezése körüli

munkáját és eszméit kellene tolmácsolnom, így szól a megbízásom. De annyi a szép virág Weisz Miksánk életének virányán, hogy útközben egyikét-másikat elszakítottam. Borostyánt nem fűzők a csokorhoz; egész koszorút fon ebből családjá: hitvese, két fia, akiket oly korán itthagzott a leggyöngédebben szerető férj és apa.

*

A Bánóczi-asztalnál dr. Fabó Bertalan ügyvéd, már csak diplomája után az, mert peres akták helyett a magyar zenét kutatta és régiségekkel foglalkozott, felvetette egy magyar zsidó múzeum eszméjét. Győzött az eszme, megindult a gyűjtés. A mozgalmat lelkesedéssel támogatta az Egyenlőség, hiszen Szabolcsi Miksa már 1896-ban, a millenáris kiállítás bezártakor azt indítványozta, hogy a zsidó régiségeket külön zsidó múzeumba helyezték el és támogatta az eszmét Patai József Mult és Jövője is.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat megnyitotta múzeumát, külön bizottságot alakított és ebbe a bizottságba bekerült 1917-ben *Weisz Miksa*.

Addig inkább történeti és néprajzi volt múzeumunk. Hogy Weisz Miksa bekapcsolódott a munkába, *megszervezte* a zsidó múzeum *kéziratgyűjteményét és könyvtárát*. Eszméje az volt, hogy a magyar zsidóságra vonatkozó okmányokat, ha másképpen nem, másolatban a múzeum részére beszerezzék s magyar nyomdákban megjelent zsidó tárgyú műveket gyűjtsünk.

Erre a munkára hivatott volt ő, hiszen már seminaristakorában megszerette a könyvet. A szeretet e lángját élesztette benne Kaufmann Dávid professzor, akinek fegyverhordozója lett; a fegyver és vértet, amit Weisz Miksa mestere után vitt, a *kézirat, a könyv*. Mestere halála után a hűséges tanítvány katalogizálta kódexeit, kézirateit, könyveit és fényt derített azokra a nagy értékekre, amelye-

ket Kaufmann rendkívül nagy szaktudással, kiváló műérzékkel és kedvező anyagiakkal megszerezni tudott. E katalógus szerkesztése érlelte meg benne a *bibliografust*, kéziratok és nyomtatványok szakavatott ismerőjét.

Ezt a tudását állította Weisz Miksa a mi múzeumunk szolgálatába. A tudós kutató szeretetével elmélyedt még a legjelentéktelenebb kézírásos lap vagy foszlány tanulmányozásában, megfejtette a legérdekesebb kéz róttá betűket is, lett légyen az szefárd, német vagy lengyel ductus.

Kevés szabad idejét a múzeumnak szentelte; gyakorta késő estig dolgozott; sürgős volt neki a munka. Becsülettel, önzetlenül szolgálta ezt az ügyet, mint ahogyan az ő lelke, az ő szelleme, az ő szava megszervezte, hitközséggé tömörítette az Angyalföld — ma Magdolnaváros — szétszórt zsidóságát.

Egész élete *szervező* munkásság, eszményi nemes eszmék megvalósítása. Elítélte a felületességet, egész munkát végzett a templomban, az iskolában, a felekezeti életben.

Egész munkát akart végezni múzeumunk írott emlékeinek és könyveinek, akkor ugyan még szegényes, de értékeket is felmutató tömegében. *A rend és a rendszer embere!* Az volt a szándéka, hogy a szekrényekben elzárt kéziratok és könyvek és a tárlókban kitett pergamenek katalógusát megszerkessze, de nem mint egyszerű jegyzéket, mint alapleltárt, hanem tudományosan feldolgozva, mint tette Oxfordban hazánkfia és hittestvérünk, Neubauer Adolf, Cambridgeben Schiller-Szinessy, az 1848/49-i szabadságharc táborigabbija, az ugyancsak magyar Ury és a berlini Steinschneider.

Trianon, Fabó halála, a zsidók és zsidó intézmények elszegényedése, az IMIT vagyonának, papírjainak elértéktelenedése, megakadályozták a katalógus kiadását. Még ma is vár feldolgozóra, és ha az anyag megvan Weisz Miksa hagyatékában vagy múzeumunkban, feltámasztóra.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum mai vezetőségében megbízhatunk; meglesz a Weisz Miksa megkezdette katalógus.

Azt mondom: «megkezdett katalógus», mert beleszólt a Végzet. Derűs, mosolygó kedves kartársunkat, szeretett barátunkat nagyon is idő előtt szólította el Isten. Siratja családja, baráti köre, a hitközség, az iskola, a múzeum az Írás fiát, Weisz Miksát, az önzetlen, szerény embert. Amit tett, azt az ügyért tette. Köszönetet nem várt és bizonyára nem sejthette, hogy évekkel halála után gondolni fog rá az áldozatkész Weisz Miksa Kultúrtársaság és művész ecsetjével megörökítetteti annak a képét, aki a zsidó múzeum eszméjének és szolgálatának mindhalálíg dolgozott.

Elköltöztek az élők sorából a *binján vison*, a Podmaniczky-és Hold-utcai magyar zsidó múzeumi bizottságnak vezető emberei: Alexander Bernát, Bacher Vilmos, Bánóczi József, Blau Lajos, Fabó Bertalan, Mezey Ferenc, Venetianer Lajos. Súlyos időben nekiindultak Nehemia és Ezra, Wertheimer Adolf és Munkácsi Ernő, és beteljesül a biztató jóslat: «Nagyobb lesz a második szentély dicsősége, mint az elsőé». A Magyar Zsidó Múzeum mai vezetősége felélesztette a már — mondjuk ki őszintén — haldokló intézményt, a pesti izr. hitközség elnöksége méltó helyet juttatott a zsidó régiségeknek, a Múzeum lelkes és szakavatott igazgató-őrei kultúrtényezővé fejlesztik ezt az intézményt a zsidóságnak legsúlyosabb, a XIII—XVI. századokra emlékeztető korában.

De ím! Az élők maguk előtt akarják látni azt, aki e múzeumért annyit dolgozott.

Valamint a néphitben és különösen a keresztény egyházban elismert elv: «*simulacra pro veris*» (képek a valódiak helyett), hogy t. i. a szoborban, a képben megtestesül, életre kel az ábrázolt szent és a kép éppen olyan csodatevő, mint amilyen volt a művészet megörökítette élő ember,

így köztünk vagy Te, Weisz Miksa barátunk, simulacrum pro vero, és nézed a munkát, amely itt, a Te is megszerveztet intézményben serényen és céltudatosan folyik.

Feltekintünk Hozzád, képedhez, és meghatottan, mélységesen megindultan, de szívünkben a hála érzetével nézzük mosolygó képedet, tudós homlokodat, okos szemedet, beszédes ajkadat.

DR. KOHLBACH BERTALAN.

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum tudományos és művészeti egyesület zárszámadása 1937. december 31.

Bevétel:

A Pesti Izraelita Hitközség hozzájárulása.....	P	600.—
Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat hozzájárulása	«	600.—
Adományok.....	«	639·54
Levelezőlapokból	«	307·60
		<hr/>
Összesen.....	P	2,147·14

Kiadás:

Személyi kiadások	P	1,180.—
Múzeumi beszerzések	«	371.—
Támogatások	«	320.—
Kiállítási, kezelési és dologi kiadások	«	456·38
Zárlati költségek és kamat	«	1·19
		<hr/>
Összesen.....	P	2,408·57

Vagyonállag 1937. december 31-én.

Tartozás a Pesti Magyar Kereske-			
delmi Banknál		P 1,608.—	
Követelés a Postatakarékpénztárnál	P 557.57		
Pénztárban	« 100.—	« 657.57	
Tartozási egyenleg		P 950.43	

Budapest, 1938. június hó 29.

<i>Dr. Naményi Ernő</i> s. k., pénztáros.	<i>Dr. Munkácsi Ernő</i> s. k., ügyvezető igazgató.
<i>Wertheimer Adolf</i> s. k., elnök.	
<i>Dr. Szemere Samu</i> s. k.,	<i>Dr. Boda Ernő</i> s. k.,
<i>Dr. Alapy Henrik</i> s. k., számvizsgálók.	

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum tudományos és művészeti egyesület költségvetése az 1938. naptári évre.

Bevétel:

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat hozzájárulása az 1938. évre	P 600.—
A Pesti Izr. Hitközség hozzájárulása az 1938. évre	« 600.—
Adományok és levelezőlapok	« 800.—
Összesen.....	P 2,000.—

Kiadás:

Személyi kiadások	P 1,180.—
Gyűjteménykiegészítés	« 300.—
Kezelési és dologi kiadások	« 460.—
Zászlóti költségek.....	« 60.—
Összesen.....	P 2,000.—

Budapest, 1938. június hó 29.

<i>Dr. Naményi Ernő</i> s. k., pénztáros.	<i>Dr. Munkácsi Ernő</i> s. k., ügyvezető igazgató.
<i>Wertheimer Adolf</i> s. k., elnök.	

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum gyarapodása.

1937. július 1. — 1938. június 30.

A) *Vétel útján:*

- Vadász Endre : Hazatérők, 10 fametszet.
 Szemler Mihály : Füttyülő zsidó, ceruzarajz.
 Márkus Imre : Család, színes krétarajz.
 Bibliai jelenetek, latin szöveggel, 6 metszet.
 Kossuth Lajos búcsúja, Tyroler József színes metszete.
 Sándor Pál halálos ágyán, Kornitzer Béla rajza.
 Nógrádmegyei Észrevételek és Végzések, 1832, 2 füzet.
 O. M. Zs. M. 1937. évi közgyűlése, 2 fénykép.
 O. M. Zs. M. emancipációs kiállítása, 3 fénykép.
 Római katakombákból, 4 fénykép.
 «Törvény a zsidókról», falragasz Kossuth és Szemere aláírásával, 1849. fotokópia.
 Löw Lipót első cikke az emancipációról, Pesti Hirlap 1844., fotokópia.
 Parlamenti képek az 1848. és 1867. országgyűlésből, 4 fotokópia.
 Rajzok, karikaturák az 1867. lapokból, 10 fotokópia.
 Első, magyar nyelven megjelent «Prédikatio». Nagykőrös, 1817., fotokópia.
 «Megillath Ofen», a M. Tud. Akadémia eredetijéből, 4 fotokópia.

B) *Csere útján:*

- Emlékérem, II. József türelmi rendeletéről, 1781. ón.
 Judea capta, ezüstérem.
 Ezüstgyűrű, kohanita jelvénnel.

C) *Ajándék útján:*

- Ábrányi Aladár útján : Családi képek, 5 olajfestm.
 Özv. Adler Adolfné : Rézüst, pászka gyúrására.

- Atlasz Miklós dr., Bardejov : Kethuba. Óbuda, 1846.
- Baumgarten Nándor családjára vonatkozó iratok.
- Balló Andor, Szántó Mór útján : Katonai obszitlevél, 1876.
- Bató Lajos, Bukarest : Sturm A. : «Buda halála» német ford. kézírata.
- Baumhorn Olga : Baumhorn Lipót, olajfestm.
- «Beth-El» köteteiből : Österreicher József Mánes képe.
— Lövy Izsák képe.
- Bleyer Jánosné : Budai kir. palota régi képe.
- Blum Imre : Héber feliratos Jeruzsalem-érem.
- Bosnyák Izsó : Vázsonyi Vilmos aranyórája, Pető Sándornak ajánlva, 1901.
- Bródy Ernő dr. : Családi iratok, 6 db.
- Özv. Brügler Hugóné : Prof. Kaufmann D. hagyatékából könyvek, iratok.
- Dános Zsigmond : Iratok, 1842. 1855, 1866.
- Feleki Sándor dr. : Stiller Bertalan dr. életrajza.
— Stiller B. és asszisztensei, csoportkép.
— Kármán Mór önéletrajza, kézirat.
- Feitl Ignác : Családi iratok, 7 db.
- Friedrich Klára : Löw Lipót Tábori beszéde. Pápa, 1848.
- Özv. Fried Samuné : Agyagkorsó Max Schütz felírással, 1877.
- Fürst Aladár dr. : Berlini zsidó múzeum katalógusa.
— Prágai zsidó múzeum és temető katalógusa, képek.
— Az 1935. Országgyűlés Szabályzata, Indokolása stb.
— A «zsidótörvény» országgyűl. tárgyalásai a Pester Lloydban.
- Gábor János dr. : Az 1865—68. országgyűlési törvénycikkek.
- Gerő Katalin : A szeretet munkásai, 1938.
- budai Goldberger Leó dr. : Goldberger F. Sámuel, nagyított fénykép.
- Grósz Sándor dr. : Hirschler Ignác dr., fénykép.
- Grünvald Fülöp : «Aranybulla» 1318. átírata, fénykép.

- Rendelet az 1848. pesti zsidók összeírásáról, magyar-német, fotokópia.
- Budavár térképe visszafoglalása után, 1687. fényk.
- Budavár visszafoglalása, falikárpit fényk. Eredetije a bécsi Kunsthist. Museumban.
- Báró Hatvany Lajos : Kunewalder Jónás felhívása. 1848. márc. 22.
- Rottenbiller felhívása, zsidók összeírása, 1848. április 24.
- Hazai Fülöp : Szombati függőlámpa, sárgaréz, hatágú.
- Victor Emanuel köszönő levele, keretben.
- Hamburgi Kohlhöfen-zsinagóga, festményfényk.
- Eszter királynő. Schopin festm. után metsz. Manigaud.
- Sába királynő. Schopin festm. után metsz. Manigaud.
- Pentateuch, Jul. Fürst ford.
- Hertz J. H., London : Emlékalbum a genfi Szombat-tárgyalásokról, 1931.
- Hertsko Jenő dr., Losonc : Ügyvédi oklevél, 1866.
- Hirschler Juda : Magyarorsz. zsidók folyamodványa, ered. fogalm., 1825.
- Hoffmann Adolf, Győr : Fűszertartó, ezüst, galambtojás-alakú.
- Iőrinci Hoffmann Jakabné : Nemesi oklevél; Ischl, 1884.
- Serleg, ezüst, családi címerrel.
- Hollós Oszkár : Az izraeliták temploma Pesten, színes metszet.
- Engel József, szobrász, fényk.
- M. L. Rosenfeld, József nádor Hoffaktora, háza, fényk.
- Budavári emléktábla, fényk.
- Kiss A. : Az Isten lát, háborús beszéd.
- Izr. Tanítóképző : Emlékérem, ón, a monarchia zsidóinak birtokszerzésére, 1860.
- Vadász Lipót dr. IMIT-megnyitó beszéde, kézirat.
- letéte : Beth-kódex, szombatos imakönyv, kézirat, XVII. század.

- Izr. elemi iskola, Pest, Schichtanz A. igazg. útján : Régi iskolai iratok, 1850—1880, 152 db.
- Kálmán Sándor dr.-né : Biblia I., Mendelssohn ford., Prag, 1836.
- Özv. Keller Izsóné : Nordau levele Löw Sámuel dr.-hoz.
- Kerényi Miksa dr. : Héber levelek, 1830—1840, 9 db.
- Kertész Lajos : Az 1843. orszgy. írásainak V. kötete.
- Klein Ferenc : Zsoltárok, Sulzbach, 1728.
- Kohn Pál dr., Guben : Stiller Bertalan dr. 4 levele.
- Kornis Bernát : Vajdasági zsidók iratai, 4 db.
- Köves Piroska : Köves Izsó festő levelei, 18 db.
- Krausz György : Kol-Nidré, kotta, a Dohánytemplom képével.
- «Jakab forrása»-Egylet Alapszabályai, Pest, 1879.
- Mendelssohn Mózes, metszet.
- Rózsavölgyi Márk : Vígszeszély, első csárdás, 1838.
- Friedmann Mór : Gyászének b. Eötvös Józsefre, 1871.
- Budai Izr. Betegsegélyző díszoklevele gróf Karácsonyi Guidónak, 1873.
- Dr. L. Lichtenstein : Festpredigt, Gran, 1873.
- Kuttna Zsigmond dr. : Klagelied eines holländischen Israeliten, 1814.
- Trostlied eines holländischen Israeliten, 1814.
- Löw Immanuel dr., Szeged : Protocoll der... Repräsentanten. 1846, márc. 4.
- Löw Lipótot üdvözlik az emancipáció alkalmából, 3 sürgöny.
- Löw Lipót cikkei 1866, 1868.
- Majoros Adolf dr., Szabadka : Löwentritt B., lovasberényi tanító bizony., Vörösmarty Mihály igazolásával.
- Menczer Jakab, Kiskőrös : Feigelsberg Joachim bizonyítványa 1843.
- Munkás-Mészöly Béla : Ádám és Éva kiűzetése, olajfestm.

- Munkácsi Ernő dr. : Munkácsi Bernát dr., Gábor Mátyás bronz mellszobra.
- Névtelen : Férfi és nő képe, olajfestm.
- Imakönyv, Mannheimer J. N. ford., 1883, díszkötés, tokban.
- Nikolsburgi zsidó múzeum : Gedenkbuch. 1936.
- Orván Sándor, Vukovár, Bátor Szidor, zeneszerző iratai, 8 db.
- Pártos Nándor, Miskolc : Magyar zsidók Szózata az emanc. ügyében, 1847.
- Patai József dr. : Palesztinai fényképek, 10 db.
- Pesti Izr. Hitközség : Goldziher Ignác dr., nagyított fényk.
- Weiszburg Gyula dr., nagyított fényk.
- Templomi asztalterítő, budai Goldbergerék címerével.
- Bikkur-Cholim-Egylet Almemorkönyve, 1829.
- Magyar zsidók 1938-as Memoranduma az országgyűléshez.
- Stern Samu : A zsidókérdés Magyarországon, 1938.
- letéte : Sándor Pál, Szenes Fülöp festm.
- Szabolcsi Miksa, Bardócz D. festm.
- Politzer Bernát és József : Pentateuch, Mendelssohn ford. Wien, 1831.
- Pollak Jacques : Pollak Eleazar Emlékalbuma.
- Özv. Pollak Manóné : Pollak Manó munkája a magyarországi zsidó templomok építészetéről, kézirat.
- Hozzátartozó rajzok, tervek, fényképek, 180 db.
- Könyvek, hitközségek, zsinagógák tört., 16 db.
- Reicheles László : Kohn E. H. Gyászbeszéde báró Eötvös Józsefről. Dunaföldvár, 1871.
- Reiner Ernő és Oszkár : Emlékérem, ön, a monarchia zsidóinak birtokszerzésére, 1860.
- Révész Vidor dr. : Ein Wort des Bürgers, röpirat, 1848.
- Schönwald Márton és fia : Halotti emléklap, színes kézi-festés, 1858.
- Férfi arcképe, akvarell fára festve.

- Schönwald Márton és fia : Családi képek, fényk.
 Schwarz Izor : Kaufmann Dávid VIII. oszt. biz., Teschen,
 1869.
- Silberer Béla : Templomi és egyéb fényképek, 86 db.
 Ifj. Spitzer Miksa : Szédertál, ón, rajzokkal, 1808.
 Özv. Szántó Sándorné letéte : Vázsonyi Vilmos, Szántó
 Lajos olajfestm.
- Szenes Fülöp : Munkácsi Bernát dr., Szenes F. olajfestm.
 Szentesi izr. hitközség régi okmányai, fényképalbum.
 Szerdahelyi Józsa : dr. Hauser József orvos, fényk.
 Tauber Sándor : Gúnyérem Buda elfoglalásáról 1686,
 galvanoplaszt.
- Báró Herzl Manó érem, galvanoplaszt.
- Teitelbaum Miksa, Mád : Mádi okmányok, gúnylapok.
 — Fuchs M. H. rabbi levele Szatmári Mór választásakor.
 Özv. Török Gyula dr.-né : Pollak Illés, Littmann plakettje.
 — Pollak Illés : Lucifer tragédiája. Urvater Salz.
 Weisz Miksa Kultúrtársaság : Weisz Miksa dr., Perlrott-
 Csaba Vilmos olajfestm.
- Witter Istvánné : Régi írások.

Dr. Fürst Aladár, Grünvald Fülöp,

az O. M. Zs. M. órei.

TARTALOM.

A Társulat vezetősége	5
-----------------------------	---

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Dr. Guttmann Mihály</i> : A fogadalom értelmezése a zsidó vallástani forrásokban	9
<i>Dr. Heller Bernát</i> : Echod mi jaudea és a katekizmusi ének	29
<i>Peterdi Andor</i> : December délelőtt	45
<i>Dr. Pollák Miksa</i> : Madách Imre és a Biblia	46
<i>Nádai Pál</i> : Miniatűrök	98
<i>Dr. Steiner Lenke</i> : Kóbor Tamás	110
<i>Zelk Zoltán</i> : Verset, csak verset! A fű alatt. (Versek.) .	125
<i>Dr. Löwinger Sámuel</i> : A zsidó nép szerepe világtörténeti megvilágításban	127
<i>Komlós Aladár</i> : Himnusz a mosolyhoz. (Vers.)	154
<i>Dr. Roth Emil</i> : Zsidó könyvek, zsidó sorsok	156
<i>H. Patai Éva</i> : Futnék az Úr elől. Fák a viharban. (Versek.)	174
<i>Dr. Kohlbach Bertalan</i> : Tefillin és Tallith	176
<i>Lenkei Henrik</i> : Emléksorok Alexander Bernát halálának tizedik évfordulójára. (Vers.)	196
<i>Barát Endre</i> : Talmudi gyöngyök. (Vers.)	197
<i>Dr. Scheiber Sándor</i> : Lót leányai	198
<i>Vihar Béla</i> : Önmagad unokája légy. A betűk békességében. Fóliánsok előtt. (Versek.)	212
<i>Keszi Imre</i> : A zsidó zene vallási funkciója	214
<i>Vasvári István</i> : Tizenkét lépés hosszú bolt. Hitem. (Versek.)	225
<i>Grünvald Fülöp</i> : Az elmúlt év története	227

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
<i>Wertheimer Adolf</i> elnöki megnyitója	273
Az IMIT zárszámadása 1937 december 31-én	278
Az IMIT előirányzata az 1938. évre	279
Számvizsgáló bizottsági jelentés	280
Az IMIT felolvasóbizottságának jelentése az 1937/38. évi működéséről	281
A Társulat választmánya	283
A Társulat által a Magy. Zsidó Múzeum Egyesületbe kiküldött tagok névsora	286
Állandó bizottságok	287
Alapító tagok	288
Pártfogó tagok	288
Pártoló tagok	289
Tájékoztatás	291
Országos Magy. Zsidó Múzeum	292
Igazgatósági jelentés	292
<i>Dr. Kohlbach Bertalan</i> : <i>Dr. Weisz Miksáról</i>	299
Az Orsz. Magy. Zsidó Múzeum Egyesület zárszámadása 1937 december 31-én	304
Az Orsz. Magy. Zsidó Múzeum Egyesület költségvetése az 1938. naptári évre	305
Az Orsz. Magy. Zsidó Múzeum gyarapodása	306